

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Mesut KAYA

ARTHUR SCHOPENHAUER'IN DİN ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
DR. ÖĞR. ÜYESİ FATİH TAŞTAN

AĞRI-2020

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum ‘Arthur Schopenhauer’ın Din Anlayışı’ adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ✓ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

10/03/2020

Mesut KAYA

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARTHUR SCHOPENHAUER'IN DİN ANLAYIŞI

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Fatih TAŞTAN

2020, 98 Sayfa

Bu tezin amacı, Arthur Schopenhauer'ın din anlayışını ele almaktır. Çalışmada, Arthur Schopenhauer'ın tek ve çok tanrılı dinlere yönelik yaklaşımı irdelenmiştir. Çalışma kapsamında, Schopenhauer'ın dinin kaynağına ve dinin gerekli olup olmadığına dair düşüncelerinin yanı sıra din-sanat ve din-bilgi ilişkisi hakkındaki kanaatleri de ele alınmıştır.

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümü, Schopenhauer'ın hayatını ve eserlerini konu edinmektedir. Yaşadığı dönemin genel nitelikleri Schopenhauer'ın düşüncesi üzerinde yarattığı etkiler göz önünde bulundurularak bu bölüm dâhilinde ayrıca tartışılmıştır. Schopenhauer'ın insan ve irade anlayışının tartışıldığı ikinci bölüm temel olarak onun din anlayışını ele almaktadır. Üçüncü bölümde ise filozofun ölüm ve ölümsüzlük düşüncesi ile Budizm ve buna bağlı olarak insanın kurtuluş yolları hakkındaki kanaatleri tartışılmaktadır.

Schopenhauer'ın genel anlamda dinlere karşı olumsuz bir tavır sergilediği görülmektedir. Fakat bu olumsuz tavrın daha çok tek tanrılı dinlere karşı olduğu söylenebilir. Schopenhauer Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi dinleri hoşgörüsüz, gaddar ve hakikatten uzak olarak görürken eski Yunan dinî inanışlarını ise hoşgörüyeye dayalı ve daha ılımlı bulmaktadır. Tek tanrılı dinlerin vahiy, mucize ve dogmalar ile hakikatten uzaklaştığını dile getiren Schopenhauer, dinleri ahlakı olumlu yönde tetikleyen ve kötülüklerin azalmasını sağlayan birer faktör olarak kabul etmemektedir. O, hayatın bizatihi acı ve kötülükten ibaret olduğunu, insanın bu kötülükten 'istenç' olgusuna karşı çıkararak ve sanata önem vererek kurtulacağını ifade etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Schopenhauer, Din, Kötülük, İstenç, Budizm

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

SCHOPENHAUER'S UNDERSTANDING OF RELIGION

Advisor: Asst. Prof. Fatih TAŞTAN

2020, 98 Pages

The aim of this thesis is to discuss Arthur Schopenhauer's understanding of religion. Arthur Schopenhauer's approach to monotheistic and polytheistic religions has been scrutinized within the study. Schopenhauer's thoughts on the source of religion and his answer to the question of whether religion is necessary or not constitute a central topic of the following pages. His opinions about the relationship between religion, art and knowledge are also tackled to a certain extent.

The first chapter of this tripartite study focuses on the life and works of Schopenhauer. General characteristics of the period he lived are discussed separately within this chapter, considering the effects it created on Schopenhauer's thought. The second chapter, which discusses Schopenhauer's understanding of human being and will, mainly deals with his understanding of religion. In the third chapter, Schopenhauer's thought about death and immortality and his opinions about Buddhism and consequently the ways of human salvation are discussed.

It is seen that Schopenhauer exhibited a negative attitude towards religions in general. However, it can be said that this negative attitude is mostly against monotheistic religions. While Schopenhauer finds religions like Judaism, Christianity and Islam as intolerant, cruel and far from the truth, he regards the ancient Greek beliefs to be based on tolerance and more moderate. Stating that monotheistic religions are separated from the truth with revelations, miracles and dogmas, Schopenhauer does not regard religions as factors triggering morality and reducing evil. He states that life itself consists of pain and evil, and that man will be saved from this evil by opposing the fact of "will" and by giving importance to art.

Key Words: Schopenhauer, Religion, Evil, Will, Buddhism

ÖN SÖZ

Bu tezde 19. yüzyılın karamsar filozoflarından biri olan Arthur Schopenhauer'ın din anlayışı incelenmiştir. Onun insan ve irade anlayışı ile Batı ve Asya dinlerine bakışı inceleme kapsamında genel hatlarıyla ele alınmıştır. 'Hayat zor bir soru ve ben hayatımı bunun üzerine düşünerek geçirmeye karar verdim' diyen Schopenhauer gençlik yıllarından itibaren felsefeye büyük bir ilgi duymuş ve çalışmalarını bu minvalde yürütmüştür. Schopenhauer, yaşadığı dönemin sosyal ve siyasal krizlerinin yanı sıra babasını erken yaşta kaybetmenin olumsuz etkilerine de maruz kalmıştır. Bu durum, onun dünyayı acı ve ıstıraptan ibaret görmesinde etkili olmuştur. Onun karamsar felsefesi, yaşadığı dönemde her ne kadar tam olarak anlaşılmasa da dünya genelinde yaşanan trajik olaylar bu karamsar felsefenin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

Schopenhauer, dinlere karşı genel olarak olumsuz bir tavır takınmış, özellikle ilahi dinlere oldukça sert eleştiriler yöneltmiştir. Ona göre dinler insanlığın gelişmesine engel olmaktan başka hiçbir işleve sahip değildir. Din, Schopenhauer'ın nazarında uygarlıkları cehalete, tembelliğe ve çıkarıcılığa sevk eder. Uygarlığın gelişmesi için de dinin yerini bilime bırakması elzemdir. Schopenhauer, dünyaya gelmenin insana verilen en büyük ceza olduğunu ve gerçek mutluluğun hiçbir zaman elde edilemeyeceğini iddia etmektedir. Bu mutsuzluğa yol açan ise bütün kötülüklerin kaynağı olan *istenç*dir. Mutlu olmak isteyen birey, istenç kavramını reddetmelidir. Schopenhauer'a göre, bu boş, anlamsız ve kötü dünyada en temel görevimiz insanlık adına faydalı bireyler olmaktır. O, bu düşüncesine sadık kalmış ve arkasında insanlığın yıllar boyu faydalanacağı onlarca kıymetli eser bırakmıştır.

Bu güzel ve zorlu süreçte, bilgi ve tecrübeleriyle tez çalışmama katkıda bulunan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Fatih TAŞTAN'a, jüri üyesi olarak tezime kıymetli katkılarda bulunan Dr. Öğr. Üyesi Hayati TETİK ve Dr. Öğr. Üyesi Mirpenç AKŞİT'e, anneme, babama ve şimdiye kadar bana emek veren bütün kıymetli hocalarıma saygılarımı sunar teşekkürü bir borç bilirim.

Mesut Kaya

Ağrı-2020

KISALTMALAR DİZİNİ

Bkz	: Bakınız
C	: Cilt
Çev	: Çeviren
MÖ	: Milattan Önce
S	: Sayfa
Sy	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Vd	: Ve Diğerleri
Yay	: Yayınevi

İÇİNDEKİLER

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT	III
ÖN SÖZ.....	IV
KISALTMALAR DİZİNİ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
1.ARTHUR SCHOPENHAUER'IN YAŞADIĞI DÖNEMİN TARİHSEL ARKA PLANI.....	4
1.1. Schopenhauer'ın Yaşadığı Dönemin Genel Özellikleri	4
1.2. Schopenhauer'ın Hayatı ve Eserleri.....	8
İKİNCİ BÖLÜM.....	13
2.ARTHUR SCHOPENHAUER'IN DİN ANLAYIŞI.....	13
2.1. Schopenhauer'ın İnsan ve İrade Anlayışı.....	13
2.2. Dinlerin Ortaya Çıkış Nedeni.....	25
2.3. Schopenhauer'ın Din Anlayışı.....	28
2.3.1. Schopenhauer Felsefesinde İnanç ve Bilgi.....	41
2.3.2. Schopenhauer ve Vahiy.....	43
2.3.3. Schopenhauer ve Hristiyanlık.....	44
2.3.4.Schopenhauer'a göre Eski ve Yeni Ahitler.....	48
2.3.5. Schopenhauer ve Mezhepler.....	50
2.3.6. Schopenhauer ve Akılcılık.....	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	60
3.AARTHUR SCHOPENHAUER FELSEFESİNDE TEİZM, PANTEİZM, ÖLÜM/ÖLÜMSÜZLÜK DÜŞÜNCESİ VE BUDİZM	60
3.1. Schopenhauer Felsefesinde Teizm ve Panteizm.....	60
3.2. Schopenhauer Felsefesinde Ölüm ve Ölümsüzlük.....	64
3.3. Schopenhauer ve Budizm.....	75
SONUÇ	82
KAYNAKÇA	86
EK KAYNAKÇA	89
ÖZGEÇMİŞ	90

GİRİŞ

İnsanoğlu var olduğu günden beri pek çok korkuya, üzüntüye ve mutluluğa şahit olmuştur. O, maddi ihtiyaçlarını en üst düzeyde karşılayabilse bile sadece bununla ruhunun mutmain olmayacağını, ölüm kaygısını zihninden atamayacağını bilir ve bazen doğaüstü olaylar karşısında nasıl hareket edeceğini kestiremez. Bu karmaşık ruh hali karşısında insanı nispeten teskin eden ve hayatın sadece maddiyattan ibaret olmadığını anlatmaya çalışan din önemli bir rol üstlenir. Genelde toplumu, özelde ise insanı şekillendiren din adına tarihten bugüne kadar hem havas hem de avamdan pek çok insan fikir beyan etmiştir. Örneğin Cürcani'ye göre din, akıl sahiplerinin peygamberler vesilesiyle hakikate çağırılması, Tehânevi'ye göre akıl sahiplerinin kendi özgür iradeleri ile ahirette kurtuluşa ermek için takip ettikleri yol, Feuerbach'a göre ayin ve kurbanlarla kendini gösterdiği bir ritüel, Otto'ya göre ise insanoğlunun kutsal olarak kabul ettiği her şeydir.¹ Din üzerine yapılan bu tanımlar dönem dönem toplumu büyük ölçüde aydınlatmış ve toplum ile dini bütünleştirmiştir. Bu tanımlar, bazı dönemlerde ise dinin bir hayalden ibaret olduğu ve vahiy, mucize, peygamberlik gibi kavramların safsatadan başka bir şey olmadığı düşüncesini desteklemiştir.

Schopenhauer, din konusundaki fikirlerini özellikle felsefi çalışmalarını bir sisteme oturtuktan sonra ele alan önemli filozoflarından biridir. O, dindeki vahiy, mucize ve hakikat gibi konularla beraber kötülük problemi ve isteme kavramına yeni bir boyut kazandıran 19. yüzyılda yaşamış ve ismini günümüzde yaşatmayı başarmıştır.

Schopenhauer, insanların zihinsel faaliyetlerini gerçekleştirirken metafiziksel konulara merak duyduğunu ve bu kapsamda, 'nereden geldik?', 'bizi yaratan kimdir?' ve 'yaratılış amacımız nedir?' gibi birtakım sorular sorduğunu ifade etmiştir. Schopenhauer'a göre, insanoğlu bu soruların cevabını ararken bu durumdan istifade etmek isteyen lider ruhlu bazı insanlar kendilerinin Tanrı tarafından görevlendirildiğini ve kendilerine Tanrı'dan vahiy geldiğini iddia etmişlerdir. Metafizik sorularla cebelleşen insanoğlu bu iddialara inanmaya hazır bir vaziyette

¹ Abdurrahman Küçük, Günay Tümer, Mehmet Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2014, s. 22-23.

olduğu için ortaya din kavramı çıkmıştır. O, dinlerin hepsini tek bir kefeye koymamış ve geleneksel yaklaşıma da uygun bir şekilde dinleri ‘tek tanrılı’ ve ‘çok tanrılı’ dinler şeklinde kategorize etmiştir. Ona göre, tek tanrılı dinlerde bir Tanrı’nın olması bile bu dinlerin hoşgörüden ne kadar uzak olduğunu göstermek için yeterlidir. Ayrıca bu dinlerin hem kılıç zoruyla hem de misyonerlik faaliyetleri yoluyla yayılmaya çalışması yüz binlerce insanın ölmesine veya evsiz barksız kalmasına yol açmıştır. Örneğin, misyonerlik faaliyetleri neticesinde Afrikalı binlerce insan dininden vazgeçirilmeye çalışılmış ancak din küçükken insanın ruhuna işlediği için bu konuda pek başarılı olunamamıştır.

Schopenhauer’a göre, tek tanrılı dinler insan hayatının her alanına müdahale etmeye çalışmakta ve insanları tek tip düşünmeye sevk etmektedir. Buna karşın, çok tanrılı dinlerde (örneğin Yunan dinlerinde) ise böyle bir amaç yoktur. Yunanlılar dinlerini olabildiğince sade yaşayıp dini ibadetlerini mabetlerde gerçekteşirmişlerdir. Onların ödün vermediği tek nokta ise Tanrı’ya alenen hakaret edilmesidir. Çünkü Tanrı’ya karşı yapılan hakaretin devlete yapıldığını düşünmektedirler. Ona göre, dinler toplumda adaleti, hukuku ve ahlakı tesis etmek için olmazsa olmaz unsurlar değildir. İnsanlar din olmadan da gayet ahlaklı olup toplum içerisinde hak ve hukuku tesis edebilirler. Hatta din bazı noktalarda insanları çıkarıcılığa, başka bir deyişle ahlaksızlığa sevk eder. Çünkü bazı insanlar iyilikleri insanlara yapmak yerine Tanrı’ya yapmanın daha evla olduğunu düşünürler. İyilikleri insanları mutlu etmek için değil, Tanrı’yı hoşnut etmek amacıyla yaparlar. Bu durum ise onları iyilikten mahrum kıldığı gibi çıkarıcılığa da sevk eder. Ayrıca Schopenhauer, dinlerin mucize ve vahiy gibi dogmalarla hakikatten uzaklaştığını ifade eder.

Schopenhauer dünyanın acı ve elem dolu bir yer olduğunu, kötülüklerin insanın peşini bırakmadığı kanaatindedir. Bu düşünceleriyle pesimist (karamsar/kötümser) bir ruh haline sahip olduğunu açık bir şekilde ortaya koyar. Schopenhauer gerçek mutluluk denilen şeyin var olmadığını, kendini mutlu sananların ise bir rüyada olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, bu kötülüğün temelinde *istenç* kavramı yatar. İnsan, istencin kölesi haline gelmiştir. İstenç insanı her türlü kötülüğe sevk eden, yaşama arzusu olarak karşımıza çıkan kör ve bilgisiz bir arzudur. İstenç nedeniyle insanoğlu elde ettiği şeylerden hemen sıkılır ve yeni bir

macera peşinde koşar. Arzuladığı şeyleri elde ettikçe mutsuz olur, mutsuzlaştıkça yeni şeyler elde etmek ister. Bu silsile bir kısır döngü şeklinde devam eder. İstenç yüzünden insan özgürlüğünden mahrum kalır. İnsanın hem özgürlüğünü ele alabilmesi hem de kötülüklerden uzak durabilmesi için izlemesi gereken birkaç yol vardır. Bunlardan birincisi, isteme kavramına karşı çıkmaktır. Başka bir deyişle, istenç münasebetiyle arzulanan her şeyi yerine getirmektense onu reddetmek insanı özgürlüğe götürecektir. Söz konusu yollardan biridir. Söz konusu yollardan ikincisi bizatihi insanın kendisidir. İnsan, sanat ve bilgi yolu ile yine kötülüklerden uzak durup insanlık adına bir şeyler yapabilir. Üçüncü yol ise hayatın gelip geçici olduğunu anlayıp zevklerin peşinden gitmeyi bırakmaktır. İnsan ancak o zaman Nirvana'ya ulaşabilir.

Bu çalışma, Schopenhauer'ın din anlayışını detaylı bir şekilde; onun insan ve irade, kötülük problemi, ölüm düşüncesi, din ve bilgi ilişkisi, Budizm ve Asyatik dinlere yönelik yaklaşımını ise genel hatları ile ele almaktadır. Çalışmada, 'insan özgür müdür?', 'dinin çıkış noktası nedir?', 'din toplum için gerçekten gerekli midir?', 'din olmadan da insanlar hak, hukuk ve ahlak kurallarını hayatlarında ifa edebilirler mi?', 'ölümün anlamı nedir?', 'Schopenhauer neden Budizm'e yakınlık duymuştur?' gibi sorulara cevap aranacaktır.

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen kaynak taraması sonucunda, Schopenhauer'ın genelde tek yönlü irdelemelere konu edildiği kanaatine varılmıştır ('Schopenhauer'da Kötülük Problemi', 'Schopenhauer'da Ölüm düşüncesi' gibi). Bu tez; Schopenhauer'ın din, insan ve irade anlayışlarının yanı sıra onun kötülük problemine yaklaşımını, ölüm ve ölümsüzlük düşüncesini, dinin bilgi ile olan ilişkisine dair çözümlerini ve Budizm'e atfettiği önemi ele alması bakımından ülkemizdeki Schopenhauer konulu akademik çalışmalara mütevazı da olsa bir hizmette bulunmak amacını taşımaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ARTHUR SCHOPENHAUER'IN YAŞADIĞI DÖNEMİN TARİHSEL

ARKA PLANI

1.1. Schopenhauer'ın Yaşadığı Dönemin Genel Özellikleri

Arthur Schopenhauer'ın fikirlerini, hayat felsefesini, pesimist bakış açısını kavrayabilmek için, onun yaşadığı dönemin özelliklerini ana hatlarıyla ortaya koymak konu bütünlüğü açısından faydalı olacaktır.

Dünya siyasi tarihinde 19. yüzyıl çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu dönemde; Fransız İhtilali'nin (1789-1799) doğurduğu fikir akımları, milliyetçilik tasavvuru, ulus-devlet anlayışı, 1830 ve 1848 ihtilalleri ön plana çıkmaktadır. Özellikle 1815-1871 yılları arasında, köklerini Fransız İhtilali'nden alan liberalizm, nasyonalizm ve sosyalizm hem Avrupa'ya hem de dünyanın dört bir yanını etkilemiştir. Bunun neticesinde Birinci Dünya Savaşı çıkmış, savaşın getirdiği yıkım ile İkinci Dünya Savaşı vuku bulmuş ve imparatorluklar dağılmıştır. Devletler, temelleri milliyetçilik üzerine kurmaya başlamıştır.²

Avrupa'da din kuralları, Rönesans hareketine kadar Katolikler tarafından çok sert bir şekilde icra edilmiştir. Katolikler, din dışı davrananları aforoz etmiş, hatta bu gerekçeyle çok ciddi katliamlar gerçekleştirmişlerdir. Katoliklerin inanışına göre, mutlak otorite kiliselerdir ve krallar da Tanrı tarafından yetkilendirilmiş özel kimselerdir. Bu gerekçelere dayanan din, toplum için bir baskı aracı haline gelmiştir. İnsanın özgürlüğünü elinden alan, kilisenin çıkarlarına ters her türlü sanatsal ve bilimsel faaliyeti hiçe sayan bu sert tutuma dur diyebilmek adına Rönesans hareketi ortaya çıkmıştır.³ Fransız İhtilali'ni tetikleyen faktörlerden biri olan Rönesans, liberalizmi doğurmuştur. Liberalizmin temel hedefi, insanları kilise hegemonyasından kurtarmak, onların değer görmesini sağlamak, özgürlüğün, sanatın ve bilimin önündeki engelleri kaldırarak elde edilen bütün hakları yasal güvence altında almaktır. Liberalizmin doğumu ile toplumun baskıdan kurtulması, bilimsel

² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Tisa Matbaası Yayınları, İstanbul 1987, s. 12.

³ Armaoğlu, s. 13.

gelişmelerin hızlı bir şekilde ilerlemesi, dinin bir grubun elinden çıkarılarak Tanrı ile insanlar arasında bir iletişim aracına dönüştürülmesi amaçlanmaktaydı. Fransız İhtilali'nin doğurduğu bir diğer önemli akım ise nasyonalizm, yani milliyetçilik idi. Nasyonalizme göre, devletler mutlaka ulus temeli üzerine kurulmalı ve tam bir bağımsızlığa sahip olmalıdır. Başka bir devletin himayesi altında yaşamak, millileşememek ve teslimiyetçi bir ruha sahip olmak nasyonalizmin sert bir şekilde reddettiği konulardandır. Liberalizm ve nasyonalizmden sonra, sosyalizm akımı ortaya çıkmıştır. Sosyalizmin tam anlamıyla gerçekleşmesi için hem siyasi hem de ekonomik anlamda eşitliğin mevcut olması gereklidir. Sosyalizm, fikir ayrılıkları sebebiyle toplumda etki yaratamamıştır. Sosyalizm, dünya çapında etki yaratamasa da Marx ve Engels gibi öncüler sosyalizm adına büyük işlere imza atmıştır.⁴ 19. yüzyılda siyasi gelişmeler ana hatlarıyla bu şekilde verildikten sonra aynı dönemde felsefe adına kimlerin neler söylediğine genel itibarıyla işaret etmenin de faydalı olacağı kanaatindeyiz.

19. yüzyıl felsefesine bakıldığında Schelling, Schiller, Hegel, Nietzsche ve Kant gibi isimlerin ön plana çıktığını görmek mümkündür. Bu isimler arasında Kant hem kendi döneminde hem de kendinden sonra yaşayan filozoflar üzerinde önemli etkiler uyandırmış, birçok isme görüşleriyle öncülük etmiştir. O, Schopenhauer üzerinde de büyük etkiler bırakmıştır. Dolayısıyla Schopenhauer'ın felsefesini anlamak için Kant'ın felsefesini genel manada bilmek gereklidir.

Kant, 19. yüzyılda aydınlanma felsefesinin rotasını büyük oranda belirlemiş, Alman idealizminin ortaya çıkışında ve şekillenmesinde rol oynamıştır. Kant felsefesinin en büyük dayanağı Leibniz-Wolff felsefesidir. Rasyonalist bir yapıya sahip olan bu sistem bilginin akıl ile elde edileceğini, bilgilerin farazi dayanaklara değil de kesin kanıtlara dayanması gerektiğini öne sürer. Örneğin; matematik, fizik gibi pozitif bilimlerin kesin bir sonucunun olması gibi.⁵ Zamanla akla dayanan bilgi daha fazla önem görmüş ve artık akıl yoluyla sadece doğa olaylarının değil, dine dayanan olayların da anlaşılabilceği tartışılmıştır. İnsanoğlu Tanrı'yı olduğu gibi, O'nun göndermiş olduğu dini ve ahlak kurallarını da akıl yoluyla pekâlâ bulabilirdi.

⁴ Armaoğlu, s. 17.

⁵ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2018, s. 347.

Aklın temel dayanağı yine Tanrı'ya dayanıyordu. Zira Tanrı'nın evreni ve insanlığı rastgele yaratması mümkün değildir. O'nun yarattığı her şey akıl sınırları dâhilindedir. Tanrı, evrende bir düzen kurar ve bunu sonradan değiştirmez. Çünkü her şey bir düzen içerisinde yaratılmıştır. Bu düzenin sonradan değiştirilmesi mümkün değildir ve akla ters düşer. Ayrıca bir düzen dâhilinde işleyen evrende kötülüğün olması beklenemez. Çünkü Tanrı her şeyi bir düzene göre yaratmıştır. Kısacası Tanrı'nın kurmuş olduğu düzen ile kötülük birbirine iki zıt kutup gibidir.⁶ Akla verilen önem her ne kadar insanlık adına büyük bir adım olsa da Tanrı kavramına ve Tanrı'nın sıfatlarına yeni yeni anlamlar yüklemiştir. Zira Tanrı'nın evrene müdahale edememesi O'nu bir noktada güçsüz, yarattığı evren üzerinde hâkimiyet kuramayan, istese de bazı şeyleri değiştiremeyen bir varlık haline getirir. Bu durum özellikle teizmin Tanrı tasavvuru açısından için kabul edilebilir değildir. Bu anlayış zamanla deizm için bir çığır açmıştır. Ayrıca Tanrı'nın bir düzen dâhilinde yaratmış olduğu evrende kötülük yoktur demek büyük bir iddiadır. Çünkü yaşamış olduğumuz evrende hem geçmişte kötülükler olmuş hem de gelecekte de olmaya devam edecektir.

Bu dönemde metafizik konular tekrar detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Kant, metafizik konular ile aklın çıkarımları arasında bir bağlantı olduğu kanaatindeydi. Ona göre metafiziksel konular ele alınırken varsayımlar üzerinden değil yine sağlam dayanaklardan yola çıkılmalıdır. Kant'a göre sağlam bilgiye hem bilimsel hem de deney öncesi bilgilerle ulaşmak mümkündür.⁷ Bu felsefe aslında 19. yüzyıldaki Alman idealizmi paralelinde vuku bulmuştur. Alman idealizminin çıkış noktası her ne kadar Kant olsa da onun gelişiminde Fichte, Schelling, Hegel ve Schopenhauer gibi isimlerin payı büyüktür.

19. yüzyılda Fransa ve İngiltere'de kendini gösteren pozitivizm (olguculuk) Almanya'da da baş göstermeye başlamıştır. Pozitivist düşüncenin en büyük hedeflerinden biri Hegel'in spekülâtif felsefesidir.⁸ Hegel, doğru bilgiye deney ve gözleme başvurmadan ulaşmaya çalışmıştır. Fakat pozitivizmin etkisiyle doğru bilgiye ulaşmada deney etkili bir silah haline gelmiştir. Pozitivistler akıl ve deney

⁶ Gökberk, s. 348.

⁷ Gökberk, s. 356.

⁸ Gökberk, s. 409.

aracılığıyla doğru bilgiye ulaşmanın daha sağlıklı olacağını düşünmüşlerdir. Bilindiği üzere 19. yüzyılda iki felsefe akımı etkili olmuştur. Bunlardan birincisi, Alman idealizmi, ikincisi ise pozitivistizmdir. Alman idealizmi Kant'ın yanı sıra Fichte, Hegel ve Schopenhauer gibi isimlerle hâkimiyet alanını genişletmiştir. Özellikle Hegel'in felsefeye dair 'evrende var olan şeylerin düşünce olarak görülmesi' şeklindeki tanımı Alman idealizminin aslında genel çerçevesini çizmektedir. Pozitivistizm ise kendini İngiltere ve Fransa'da göstermiştir. En büyük savunucuları arasında Auguste Comte gelir. Pozitivistlere göre, gerçek ancak deney ile ispat edilebilir. Doğru bilgiye akıl ve deneylerle ulaşılır. Tüm bunlar çerçevesinde idealizm ve pozitivistizmin çatışması kaçınılmaz olmuştur. Oysa ikisinin de ortak hedefi doğru bilgiye ulaşmaktır. Pozitivistizmin etkisiyle beraber Tanrı'nın varlığı, dinlerin çıkış noktası kısaca metafizik gibi konulara sert eleştiriler yöneltilmiş ve metafizik genel anlamda reddedilmiştir.⁹

19. yüzyıl, gerek siyasi gerekse felsefi açıdan önemli olaylara hem tanıklık etmiş hem de sebep olmuştur. Fransız İhtilali'nin etkisiyle ortaya çıkan liberalizm insan hürriyetine, nasyonalizm milliyetçiliğe, sosyalizm ise toplumsal/sınıfsal eşitliğe ve işçi haklarına dikkat çekmeye çalışmıştır. Özellikle milliyetçilik akımı ulusların artık kendi yollarını çizmeleri noktasında etkili olmuştur. İmparatorlukların toprak bütünlüğünü korumaya çalışması ve her ulusun kendi kaderini tayin etme arzusu büyük çatışmalara yol açmış, neticede milyonlarca insan ölmüştür. Uzun ve acımasız savaşlar hem milyonlarca insanın canına mâl olmuş hem de milyonlarca insanı evsiz barksız bırakmıştır. Kiliselerin tekelinde bulunan din, kilisenin çıkarları doğrultusunda kullanılmış ve imtiyazlı bir sınıf oluşturulmaya çalışılmıştır. Sanat, bilim ve edebiyat adına yapılmak istenen pek çok şey din adına yasaklanmıştır. Ancak Rönesans hareketinin belirlemeye başlaması ile birlikte kiliselerin etkisi kırılmaya ve dinin bilim, sanat ve edebiyat önünde bir set olması engellenmeye çalışılmıştır. Ne bağımsızlık mücadeleleri ne de kiliselere karşı verilen mücadele kısa vadede sonuç vermemiş, azim ve sabır neticesinde hem bağımsızlık mücadelesi kazanılmış hem de kilisenin etkisi en alt seviyeye indirilmiştir.

⁹ Gökberk, s. 412.

19. yüzyılda Kant'ın Alman idealizmi, felsefe açısından büyük bir çıkış yapmıştır. Schopenhauer'ın felsefesine sinmiş kötümserlik ile yukarıda işaret etmeye çalıştığımız kadarıyla yaşadığı dönemdeki çalkantılar ve çekilen ıstıraplar arasında özsel bir ilişki mevcuttur. Schopenhauer'ın felsefesi hem yaşadığı tarihsel dönemin hem de insan yazgısı ile girilen bir mücadele ve hesaplaşmanın ürünü haline gelmiştir. Savaşların, ölümlerin, acıların, gözyaşlarının, kıtlığın eksik olmadığı ve kilisenin hüküm sürüp buna bağlı olarak da bilim adına bir şeylerin yapılmaya çalışıldığı bir dönemde yaşayan Schopenhauer'ın karamsar felsefesi sistematik bir form kazanmıştır.

1.2. Schopenhauer'ın Hayatı ve Eserleri

Schopenhauer 22 Şubat 1788'de, bir Alman şehri olan Danzig'de dünyaya gelmiştir. Babasının ismi Heinrich, annesinin ismi Johanna'dır. Adele isminde bir kız kardeşi vardır. Schopenhauer varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldiği için ömrü boyunca maddi sıkıntı yaşamamıştır. Schopenhauer'ın baba tarafı hem varlıklı hem de kültürlü bir ailedir. Aile, dönemin siyasetleriyle her zaman iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Schopenhauer, doğduktan beş yıl sonra Danzig, Prusya tarafından işgal edilmiştir. Bunun üzerine baba Heinrich ailesiyle beraber Almanya'nın önemli liman kentlerinden biri olan Hamburg'a yerleşmiştir. İyi bir tüccar olan babasının iş hayatından dolayı Schopenhauer çok fazla seyahat etme fırsatı bulmuştur. Örneğin 1804 yılında bir geziye çıkan Schopenhauer, Romalılara ait amfi tiyatrolarda idam edilenlere dair kalıntılara rastlamış ve bu olay onun üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Şahit olduğu bu olay Schopenhauer'ı adım adım karamsar bir ruh haline sürüklemiştir.¹⁰ Ruhsal anlamda görmüş olduğu olaylardan ziyadesiyle etkilenen Schopenhauer çok kısa bir süre sonra babasını kaybetmiştir (1805). Bu olayla birlikte hayatında belki de ilk acı imtihanını vermiştir.¹¹ Babasının ölümünden çok fazla etkilenen Schopenhauer, 1821 yılında yazdığı baş eseri olan *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya'yı* babasına ithaf etmiştir. Bu ithafta babasının

¹⁰ Ernest Karloviç Watson, *Arthur Schopenhauer Hayatı ve Felsefi Çalışmaları*, (Çev. Emel Saatci), Dorlion Yayınları, Ankara 2018, s. 23.

¹¹ Watson, s. 24.

kendisini hayatta nasıl koruyup kolladığını, babasına nasıl ihtiyaç duyduğunu duygu yüklü sözlerle ifade etmiştir.¹² Bu arada anne Johanna kocası öldükten kısa bir süre sonra Weimar'a taşınmış ve burada zamanla bir edebiyat çevresi oluşturmuştur. Örneğin, Schlegel ve Goethe gibi isimler haftanın belli günlerinde anne Johanna'nın evine ziyarette bulunmuşlardır.¹³ Bu ortam Schopenhauer için bulunmaz bir fırsat olmuştur. Çünkü Schopenhauer çok kıymet verdiği babasının bütün ısrarlarına rağmen ticaret hayatına alışmamış, kendisini her zaman edebiyata, sanata ve felsefeye yakın bulmuştur.

Anne Johanna, kocasından yirmi yaş küçüktür ve kocasının ölümü kendisini pek etkilememiştir. Hayatına Weimar'da kaldığı yerden, kocasından kalan miras ile devam etmiştir. Johanna'nın kaleminin güçlü, zihninin berrak, edebiyat dünyasına ilgili olduğu ve kitaplar yazdığı bilinmektedir. Böyle bir annenin oğlu olan Schopenhauer, Goethe ile tanışmış ve belki de bu tanışma onun için dönüm noktası olmuştur. Anne Johanna, her ne kadar kendi kişisel zevkine düşkün olsa da Schopenhauer'ın ticaret hayatına devam edemeyeceğini anlamış ve bir üniversiteye kaydolmasına izin vermiştir. 21 yaşına gelen Schopenhauer sonradan bırakacağı tıp fakültesine kaydolmuştur. Annesi, bu şartları her ne kadar Schopenhauer'a sunsa da onunla aynı evde yaşamak istememiş, sadece haftanın belli günlerinde onun kendisini ziyaret etmesine izin vermiştir. Çünkü her ikisinin de ayrı dünyalara sahip olduğunu düşünmüş, Schopenhauer'ın ruhundaki karamsarlığa bir türlü anlam verememiştir. Tıp fakültesine kaydolan Schopenhauer fen bilimleri ve edebiyata meraklı olmakla birlikte teoloji ve hukuka pek ilgi duymuyordu. Oysa onun ileride din üzerine söyleyeceği çok şeyi vardı.¹⁴

Schopenhauer'ın kadınlarla ilgili düşünceleri kulağa pek hoş gelen türden değildir. *Aşkın Metafiziği* adlı kitabına bakıldığında onun kadınlar hakkında pek de olumlu düşüncelerinin olmadığını söylemek mümkündür. Öyle ki bu kitapta Schopenhauer kadınları resmen aşağılamakta ve onları güçsüz, duygularına yenik düşen, savurgan, mal mülk düşkünü olarak nitelendirmektedir.¹⁵ Kadınlara karşı kötü

¹² Watson, s. 26.

¹³ Watson, s. 29.

¹⁴ Watson, s. 31-33.

¹⁵ Arthur Schopenhauer, *Aşkın Metafiziği*, (Çev. Hasan Can), Tutku Yayınları, Ankara 2014, s.12-13.

tutumunun altında babası vefat ettikten sonra annesinin rahat ve pervasız davranışlarının olabileceği düşünülmektedir. Johanna, Schopenhauer'ın babası öldükten sonra ona hiçbir şekilde annelik yapmamıştır. Rahatına düşkünlüğü ile bilinmiş ve ömrünün sonuna kadar bu şekilde yaşamıştır. Schopenhauer bunları her insan gibi normal karşılamamıştır. Annesine duyduğu kin ve nefret diğer kadınlara karşı tutumunu da belirlemiştir. Bu kin ve nefret nihayetinde başına bir bela açmıştır.¹⁶ Bir gün Schopenhauer odasının önünde oturan kadın terzi Market ve arkadaşlarını orada oturmamaları gerektiği konusunda sert bir şekilde uyarılmış; sonrasında ise uyarılarının dinlenmediğini görmüştür. Bu durum karşısında deliye dönen Schopenhauer, Market'i sert bir şekilde itmiş ve kadın yere düşmüştür. Market, Schopenhauer'a dava açmış ve mahkeme Schopenhauer'ı 20 yıl tazminata mahkûm etmiştir. Aslında bu olay sağlıklı bir kafa ile düşünüldüğünde kesinlikle daha normal yollardan halledilebilecek bir durumdur. Ne var ki Schopenhauer'ın kadınlara olan tahammülsüzlüğü onu böyle bir yola sevk etmiştir. Schopenhauer, kadınları her ne kadar cümleleri ve tavırları ile aşağılasa da onun kadınlara olan zaafı da göz ardı edilmeyecek derecede büyüktür. Gayrimeşru ilişkileri olan Schopenhauer'ın bu ilişkilerden bir kız evladı olmuş ve bu küçük çocuk bakımsızlıktan ölmüştür. Schopenhauer ömrü boyunca evlenmemiş ve evliliği tam olarak şu sözlerle tanımlamıştır: 'Evlilik gençken yapılan bir sözleşme, yaşlıyken ödenen bir borçtur.'

Schopenhauer, babasından kalan mirasın kendisine yetmeyeceğini düşünmüş ve maddi açıdan sıkıntı yaşamamak için üniversitede profesörlük yapmaya karar vermiştir. Profesörlük için aklında Heidelberg, Göttingen ve Berlin üniversiteleri vardır. Bu üç üniversiteden herhangi birinde çalışmak için yakından tanıdığı Evald, Blumenbach gibi profesörlere yazmış olduğu mektupta dönemin siyasi meselelerinden uzak kalacağını, çalışmalarında spekülatif felsefe yerine nesnel gerçekliği ön planda tutacağını taahhüt etmiştir. Schopenhauer, bir süre sonra bilim dünyasında yaşanan kavgalardan ötürü Heildelberg'den, dinleyici sayısı az olmasından ötürü ise Göttingen'den vazgeçmiş ve Berlin'de çalışmaya karar vermiştir. Onun özellikle *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya* adlı baş eseri, felsefe

¹⁶ Martin Kohen, *Felsefi Masallar*, (Çev. Selin Aktuyun, Mustafa Yalçınkaya), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2018, s. 224-225.

alanında profesör olmasında etkili olmuştur.¹⁷ Schopenhauer, 1820-1821 yılları arasında Berlin’de profesörlük yaptıktan sonra İsviçre ve Venedik’e geziye çıkmıştır. Çok geçmeden Münih’e dönmüş ve burada kulakları ile ilgili bir rahatsızlık yaşamıştır. Sürekli yer değiştirmek zorunda kalan Schopenhauer, Berlin’de baş gösteren kolera salgını sebebiyle ömrünün sonuna kadar yaşayacağı Frankfurt’a yerleşmiştir.¹⁸ Tarihler 21 Eylül 1860’ı gösterdiğinde Schopenhauer arkasında insanlığın faydalanacağı pek çok eser bırakarak odasında hizmetçisi tarafından ölü olarak bulunmuştur. Eylül yaprak dökümünü sadece doğaya değil aynı zamanda felsefe dünyasına da getirmiş ve Schopenhauer gibi bir ismi kendisiyle beraber alıp götürmüştür. Beş gün sonra Schopenhauer son derece mütevazı bir yere defnedilmiş, mezar taşına sadece ismi ve soy ismi yazılmıştır.¹⁹

Schopenhauer’ın eserleri şunlardır:

İsteme ve Tasarım Olarak Dünya, (Çev. Levent Özşar), Say Yayınları, İstanbul 2018.

Hayatın Anlamı, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2018.

Hukuk, Ahlak ve Siyaset Üzerine, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2018.

Din Üzerine, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2018.

Ölümün Anlamı, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2016.

Bilim ve Gerçeklik, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2017.

Felsefe Tarihinden Kesitler, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2014.

İdeal ve Gerçek, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2018.

Akıl Zayıflığı, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2019.

Güzelin Metafiziği Sanatın ve Güzelin Sırları, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2018.

Akıl Sağlığı, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2017.

¹⁷ Watson, s. 42-43.

¹⁸ Watson, s. 47-49.

¹⁹ Watson, s. 64.

Okumak, Yazmak ve Yaşamak Üzerine, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2018.

Bilmek ve İstemek, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2017.

Okumaya ve Okumuşlara Dair, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2013.

Üniversiteler ve Felsefe, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2018.

Tartışma Sanatının İncelikleri, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2019.

Seçkinlik ve Sıradanlık Üzerine, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2018.

Haklı Çıkma Sanatı Eristik Diyalektik, (Çev. Ülkü Hıncal), Sel Yayıncılık, İstanbul 2014.

Ölüm ve İçsel Doğamızın Yok Edilemezliği İle Olan İlişkisi, (Çev. Elif Yıldırım), Oda Yayınları, İstanbul 2017.

Hayatın Bilgeliği, (Çev. Merve Şener), Alter Yayınları, Ankara 2014.

Yaşam Bilgeliği Üzerine Aforizmalar, (Çev. Mustafa Tüzel), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019.

İnsan Doğasını Anlamak, (Çev. Ayşe Yıldırım), Tutku Yayınları, Ankara 2018.

Hiçliğin Mutlu Sessizliği, (Çev. Nuran Gündüz), Aylak Adam Yayınları, İstanbul 2017.

Aşkın Metafiziği, (Çev. Hasan Can), Tutku Yayınları, Ankara 2014.

Doğanın İstirabı Üzerine, (Çev. Ferhat Jak İçöz), Kafka Yayınları, İstanbul 2018.

Merhamet, (Çev. Zekai Kocatürk), Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ARTHUR SCHOPENHAUER'IN DİN ANLAYIŞI

2.1. Schopenhauer'ın İnsan ve İrade Anlayışı

Hayat dediğimiz acı dolu sahada insanoğlunun konumu hep tartışılmıştır. İlk insandan günümüze kadar insanlık günden güne çoğalmıştır. Sayısal anlamda çoğalan insanoğlu zorlu yaşam koşullarına ayak uydurmuş ve bu yaşam koşullarını kendisi için daha iyi hâle getirmeye çalışmıştır. Zaman ilerledikçe aklını daha çok kullanan insanoğlu kendisi için fizikî koşulları uygun hâle getirmeye çalıştıktan sonra düşünmeye, aklını manevi anlamda daha çok kullanmaya başlamıştır. Örneğin, insanlığın hangi maksatla yaratıldığı, bu evrende amacının ne olduğu, insanlığın kim tarafından var edildiği, onun evrim neticesinde mi yoksa tamamen tesadüf neticesinde mi ortaya çıktığı gibi hususlar üzerinde uzun uzadıya düşünmüştür. Bu tartışmaların tarihi, insanlığın başlangıç tarihi ile neredeyse aynıdır denilebilir. Zira insan fizyolojik ihtiyaçlarını giderir gidermez varlık ve metafizik konuları üzerinde daha çok düşünmeye başlamıştır.

Yüzeysel olarak insanoğlunun fizyolojik yapısına ve karakterine bakıldığında mükemmel bir düzen görmek mümkündür. Vücut yapımız (söz gelimi kalbimiz, damarlarımız, gözlerimiz vs.) mükemmel bir sisteme sahiptir. Müthiş bir vücut yapısına sahip olan insanoğlu aslında bir o kadar da acizdir. Bazen ufak bir taş parçası insanoğlunu öldürebilir ya da bir bakteri onun vücut sistemini bertaraf edebilir. Bu zıtlık sadece fizyolojik yapımız için değil aynı zamanda karakterimiz için de geçerlidir. İnsanoğlu karakterinde hem iyiliği hem kötülüğü barındırabilen bir yapıya sahiptir. O kimi zaman son derece kiskanç, ne istediğini bilmeyen, başkasına ortada hiçbir neden yokken acı çektiren ve bundan keyif alan bir varlıktır. Kimi zaman ise kardeşinin bile ekmeğine göz koyabilecek kadar açgözlü, kendi rahatı için başka insanları sömürebilecek kadar barbardır. O, kimi zaman bir korkak kimi zaman ise kişisel hazlarına köle olmuş, dış dünyaya kulak tıkamış umarsızca hayat süren bir varlıktır. Bununla beraber insanoğlu yeri geldiğinde son derece cömert, akli başında, attığı her adımın hesabını yapabilen, ekmeğini zor durumda kalanlar ile paylaşmaktan geri durmayan, zevklerinin yularını eline alan, cesurlukta sınır

tanımayan ve kendini tamamen toplumun faydasına adanmış bir varlık olabilmektedir. İnsanoğlu böylesine karmaşık, böylesine gizemli yanları bulunan, zıtlıkları bünyesinde barındıran bir varlıktır. Acımasız bir evrende yaşadığımızın farkında olan âdemoğlu daima güçlü kalmaya çalışmıştır. Çünkü bu evrende zayıflar her daim yok olmaya mahkûmdurlar. Zayıfların görevi güçlülere hayatta tutmaktır. Durumun adil olmaması ise sonucu değiştirmemektedir. İnsanoğlunun karmaşık yapısı hakkındaki tartışmalar günümüze kadar süre gelmiştir. Schopenhauer'ın insan anlayışına geçmeden evvel Yunan, Batı ve İslam felsefesinde muhtelif filozofların insan anlayışına kısaca değinilmesi konu bütünlüğü açısından faydalı olacaktır.

Antik Yunan filozofu Sokrates 'araştırılmayan, sorgulanmayan ve üzerinde düşünülmeyen bir hayat yaşanmaya değer' diyerek yaşamış olduğumuz hayatı her açıdan ele almamız ve sorgulamamız gerektiğini vurgular. Sokrates'e göre, araştıran ve sorgulayan insan, mantığını dikkatli ve sistematik bir şekilde kullanırsa gerçeğin bilgisine ulaşacaktır. Sokrates insanı düşünebilen, öğrenebilen, öğretme arzusunu benliğinde barındıran bir varlık olarak niteler. Ona göre, bu özelliklere sahip olan bir insan öze dönüş yapar, kendisinin ve yaşamış olduğu hayatın farkına varır. İnsanın kendisini bilebilmesi için muhataplarının kim olduğunu bilmesi gerekir. Muhataplarını tanıyan biri dünyanın kendisinden ibaret olmadığını anlayacak ve kapılmış olduğu kibirden kurtulacaktır. Sokrates, insanın iyilik ve kötülük yapmaya müsait bir yapıya sahip bulunduğunu, ancak doğası gereği daha çok iyilik yapmaya eğilimli olduğunu, bununla beraber kötülüklerin arızı olduğunu vurgulamıştır. O, kötülüklerin ortadan kaldırılabileceğini söylemiş ve olaya iyimser bir felsefe ile yaklaşmıştır. Ayrıca Sokrates, insanın bilme özelliğine dikkat çekmiş, en bilgili kimselerin hiçbir şey bilmediğini kabul eden insanlar olduğunu söylemiştir. Sokrates'ten büyük ölçüde etkilenen Platon'a göre, insan toplumsal bir varlıktır. Ona göre, insan, doğası gereği bireysel bir hayat sürdüremez. Bunun için toplumda çiftçi, zanaatkâr, asker, öğretmen vb. meslek grupları kendilerine uygun bir rol üstlenir ve bir başkasının ihtiyacını giderir. Platon, insanın hem güçlü hem zayıf yanının olduğunu söylemiş, bunu ise yaşanan topluma bağlamıştır. Çünkü insanın yaşadığı toplum eğitilmiş, iyi ve ahlaklı olursa bireyin kendisi de bu özelliklere sahip olacaktır. Toplum kötü ve zayıf ise birey doğal olarak bu kötü özelliklere sahip olacaktır. O, insanın yaşadığı toplumun (devletin) özelliklerini yansıttığını söylemiş, birey ve

toplum ilişkisine dikkat çekmiştir. Platon felsefesinde insan sadece gerçeğe ilgilenen değil aynı zamanda estetik algısına, ahlaki özelliklere ve dini duygulara sahip olan çok yönlü bir varlıktır.²⁰

Aristoteles, insanın üç temel özelliğinin olduğu söyler. Bunlar sırasıyla bilme, eylemde bulunma ve yaratmadır. Ona göre, insan bütün canlılarda bulunan ruh ile sadece insanlarda bulunan akla sahiptir. İnsanı diğer canlılardan ayıran şey ruh değil akıldır. İnsan sahip olduğu akıl ile kavramlar oluşturur ve soyutlama yöntemi ile bilgiye ulaşır. Ona göre, insanın arzularının hiçbir zaman sonu gelmez. İnsan, arzuları uğruna yaşar ve bu arzuların sonu yoktur. İnsanoğlu arzu ettiği şeye ulaşır ulaşmaz bu arzunun yerini başka bir istek alır. Bu sonsuz arzular ise insanı mutluluğa değil, olsa olsa mutsuzluğa sevk eder. Aristoteles tıpkı Sokrates gibi insanın iyilik ve kötülük yapmaya müsait bir yapıda olduğu kanaatindedir. Yapılan bu iyilik ve kötülükler herhangi bir harici nedene bağlı değil bizatihi insanın kendi iradesinin elindedir. Başka bir deyişle, insan özgürdür. Bu nedenle, yaptığı her eylemden sorumludur. Aristoteles, kötülükten kaçınmanın yolunu aşırı uçlardan uzak durmaktan ve akli rehber edinmekten geçtiğini söylemiştir. Bir tanrıbilimci olan Augustinus, tıpkı Aristoteles gibi insanın üç temel özelliğinin olduğunu söylemiştir. Bu üç özellik var olma, bilme ve istemdir. Augustinus, insanın iki farklı âleme ait olduğu kanaatindedir. İnsan bedensel varlığı ile bu dünyaya ait iken ruhsal varlığı ile kendine, yani öz benliğine aittir. O, insanların hiçten yaratıldığını söylemiş ve Tanrı'nın doğasının iyi olmasından ötürü dünyada meydana gelen kötülükleri insanın iradesine bağlamıştır.²¹ Sokrates, Platon, Aristoteles ve Augustinus'un insan hakkındaki düşünceleri genel manada bu yöndeyken özellikle Aristoteles'in insan doyumsuzdur ve insanın arzularının sonu gelmez düşüncesi ile Schopenhauer'ın istenç kavramı arasında sıkı bir benzerliğin olduğu görülmektedir. İstenç kavramına ileriki konularda ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

Muallim-i Sâni olarak bilinen büyük İslam filozofu Farabi, insanın düşünen bir varlık olduğunu, bu özelliğinden dolayı da diğer canlı türlerinden ayrıldığını

²⁰ Özkan, F., "Sokrates ve Platon Felsefesinde İnsan Sorunu", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 2019, 5-11.

²¹ Ketenci, T., Topuz, M., "Aristoteles ve Augustinus'un İnsan Anlayışları Üzerine", *Kaygı*, 20, 2013, 3-9.

söylemiştir. Ona göre insan canlı, zihinsel faaliyetlerde bulunan, beslenen ve ölümlü bir varlıktır. İnsan sahip olduğu akıl sayesinde iyi ile kötü eylemleri birbirinden ayırt etme gücüne (*kuvve*) sahiptir. Bu güç, insan için faydalı olanı bulana dek bir gözlem içerisinde olur; neticede faydalı olanı ya bulur ya da eylemi faydasız gördüğü için reddeder. Ona göre, insan zanaat ve sanat yapmaya eğilimli bir şekilde doğar. Ancak, bu eğilimlerin ortaya çıkabilmesi için insanın gereken eğitimi alması şarttır. Ayrıca insanda var olan kötülük yapma duygusu doğuştan değil tamamen insanın aklıyla tercih ettiği bir yoldur. İnsanın içinde bulunan kötülük duygusuna rağmen Farabi, insanın amacını kemale ermek olduğunu, başka bir deyişle insân-ı kâmil²² mertebesine ulaşmak olduğunu vurgulamıştır.²³ İnsân-ı kâmil kavramı üzerine Farabi'nin yanı sıra pek çok Müslüman filozof durmuştur. Mevlana (1207-1273), insân-ı kâmilî yaratılan ile yaratan arasında bir aracı olarak görürken, Neseî (1365-1417) ahlak kurallarına, Allah'ın emir ve yasaklarına tam manasıyla uyan insan olarak görmüştür.²⁴

Düşünce tarihinde önemli bir yer edinen filozofların insan hakkındaki görüşlerine kısaca değinildikten sonra şimdi de Schopenhauer'ın insanoğlunun iradesi, özgürlüğü, bilgisi ve belli başlı bazı özellikleri (iyimserliği ve/veya kötümserliği vs.) hakkındaki kanaatlerine ana hatlarıyla değinilecektir.

İnsan düşünen bir varlık olarak içsel yapısını anlamaya çalışır. Bu düşünme işini, gündelik hayatta işe gidip gelen ve hayatın telaşına kapılıp zihinsel konulara kafa yormaya pek zaman bulamayan biri yüzeysel anlamda gerçekleştirirken kendini gerçek anlamda evreni ve insanı anlamaya adanmış biri düşünme eylemini çok daha teferruatlı bir şekilde gerçekleştirir. Schopenhauer da kendini, insanın doğasını, kişiliğini ve karakterini anlamak adına büyük uğraşlar vermiştir. Her şeyden önce şunu söylemekte fayda vardır: Schopenhauer insanlar üzerinde uzun uzun incelemeler yapmamıştır. O, yaşadığımız evreni anlamak adına yola çıkmış ve bu da zamanla onu insanlar üzerinde araştırma yapmaya sevk etmiştir. Schopenhauer,

²² İnsanın yüce Allah katında ulaşabileceği en üst mertebe. Ayrıntılı bilgi için bkz: Aydın, M. S., "İnsân-ı kâmil' *TDV İslam Ansiklopedisi*, 22, 2000, 330-331.

²³ Görkaş, İ., "Farabi'nin İnsan Tasavvuru", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 50, 2013, 290-295.

²⁴ Durak, N., "İslam Düşüncesinde Etik Bir İdeal Olarak İnsân-ı Kâmil Anlayışı", *Uluslararası İnsan Bilim Dergisi*, 2, 2010, 113-114.

evreni anlamamanın insanları anlamaktan geçtiğinin farkındadır.²⁵ ‘*Dünya benim gördüğüm şeydir*’ diyen Schopenhauer dünyanın bizim için bir tasarım olduğunu, var olan hiçbir şeyin bilgimizden bağımsız olamayacağını, bütün olayın bilen ile bilinen arasında vuku bulduğunu ifade etmiştir. Peki, insanoğlu sadece bilen bir varlık mıdır? Schopenhauer bu soruya *hayır* cevabını vermiştir. O, insanoğlunun bilen bir varlık olduğu gibi isteyen, arzulayan ve arzularının peşinden gitmek için bazen gözünü karartan bir yapıya sahip olduğunu düşünmüştür. Schopenhauer hem bilen hem isteyen varlığı *kişi* olarak nitelendirmektedir.²⁶

Schopenhauer’a göre, insanı diğer varlıklardan ayıran en temel şey insanın evrenin özüne ve kendi yapısına dair bilgi edinebilme potansiyeline, başka bir deyişle düşünme yetisine ve bir akla sahip olmasıdır.²⁷ Gerçekten de insan diğer varlıklardan mutlak anlamda ayrılmaktadır. Çünkü o, sahip olduğu akıl sayesinde hayatı sadece yeme/içmeden ibaret görmeyen, insanlık adına sürekli üretme isteğinde bulunan *eşref-i mahlûkattır*.²⁸ Tabii ki bütün insanların bu doğrultuda hareket ettiğini söylemek zordur. İnsanoğlu bazen sadece zevklerinin peşinden gidebilen, öldükten sonra insanlık adına dikili bir ağacı bile olmayan *esfel-i safiline*²⁹ dönüşebilmektedir.

Schopenhauer’da *isteme* kavramı son derece önemli bir yer edinir. İsteme en basit anlamda her isteğin, arzu konusu olabilen her şeyin temelidir. İstemenin en fazla ön plana çıkan özelliklerinden biri onun sürekli olarak bir çatışma halinde bulunmasıdır. Evrende var olan her şey zamanın ruhuna uygun olarak bir çatışma içinde olur.³⁰ İsteme ile acı arasında doğru bir orantı vardır. İnsan istedikçe ister ve bu bir saatten sonra acıya dönüşür. Çünkü isteklerinin karşılığını alan insan bu durumdan sıkılır ve aslında hiçbir şeyin kendisini mutlu edemediğini anlar. Dolayısıyla her isteme bir acıdır aslında.³¹ İsteme insanın benliğini sarıp sarmalayan, onu arzularının kölesi haline getiren ve kendisini en fazla cinsellikte ortaya koyan bir duygu durumudur. İnsanoğlu maalesef o kadar acizdir ki bazen cinselliği yaşayabilmek adına kendisini rezil rüsva eder. Bu uğurda hem şahsiyetini hem de

²⁵ İoanna Kuçuradi, *Schopenhauer ve İnsan*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 7.

²⁶ Kuçuradi, s. 8.

²⁷ Kuçuradi, s. 9.

²⁸ Eşref-i mahlûkat: Yaratılmışlar arasında en şerefli.

²⁹ Esfel-i safilin: Yaratılmışlar arasında en aşağı mertebede olan varlık.

³⁰ Kuçuradi, s. 31.

³¹ Kuçuradi, s. 52.

hayatının geri kalanını mahveder. Hem geçmişte hem de günümüzde her gün cinsel istismarların yaşanması, gayri ahlaki ilişkilerin olması buna bir kanıttır.³² Yine Schopenhauer'a göre, istenç demek ego demektir ve insanoğlunun önüne asla iyi bir yol koymaz. O hep kötülüğü, hep daha fazlasını, hep yeni şeyleri arzular. Elde ettiği şeyler noktasında nankörlük yaparken elde edemediği şeyler konusunda da hep tutkulu bir ruh hali içerisinde. Tutkusu ise istediği şeyi elde edince ansızın yok olur.³³

Her istemenin bir amacı vardır. O amaç ise eksikliği gidermek, insanı kısa vadede mutlu etmektir.³⁴ Ancak bu istemenin hiçbir zaman ne sınırı vardır ne de sonu. İsteme her zaman kendini en şiddetli bir şekilde gösterecektir. Çünkü o, sonu olmayan bir şeydir.³⁵ Schopenhauer'a göre, her istemenin altında bir gereksinim vardır. Başka bir deyişle insan gereklilikten ötürü ister, fakat bu isteme tamamen acıdır. Çünkü isteme kavramı asla doyurulamayacak bir duruma işaret etmektedir.³⁶ İsteme arzusu insanı kendisine köle eder ve asla mutlu olmasına izin vermez. İnsanoğlunun mutlu olması bu dünyada ancak istemeye karşı koymasına, arzularını kulak ardı etmesine bağlıdır. Aksi takdirde arzu ve istekler sürekli bir kısır döngü gibi kendini tekrar edecek ve asla mutlu olmayacaktır.³⁷ İsteme kavramının yansımaları bizim bedenlerimizde görmemiz mümkündür. Zira isteme eylemleri beden yolu ile vuku bulur. Bedenin başına buyruk hareket etmesi mümkün değildir. Bir nevi bedenimiz istemenin emrine tabiidir.³⁸

Peki, bizi kendisine köle eden istemeden kurtulmamız mümkün müdür? Schopenhauer buna *evet* cevabını verir. İnsanoğlu eğer istemeye hayır diyebilirse, arzularının peşinden gitmeyip dünyanın yaşanılacak hatta mutlu olunabilecek bir yer olmadığına inanır ve bu doğrultuda hareket ederse, ancak o zaman biz istemenin değil isteme bizim kölemiz olacaktır.³⁹ Ayrıca, insanoğlu yine istemeye iki farklı

³² Rüdiger Safranski, *Felsefenin Yaban Yılları*, (Çev. Ali Nalbant), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2015, s. 253.

³³ Safranski, s. 559.

³⁴ Schopenhauer, *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*, (Çev. Levent Özşar), Biblos Yayınları, İstanbul 2005, s. 108.

³⁵ Schopenhauer, *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*, s. 153.

³⁶ Schopenhauer, *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*, s. 155.

³⁷ Schopenhauer, *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*, s. 43.

³⁸ Schopenhauer, *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*, s. 44.

³⁹ Kuçuradi, s. 71.

yoldan hayır diyebilir. Bunlardan birincisi, insanın topluma dönük davranışlarında kendi kişiliğini ve isteklerini bir kenara bırakması, yani kendinden geçmesi; ikincisi ise hayatın bir anlamının olmadığını kavrayıp buna göre hareket etmesidir.⁴⁰ Schopenhauer, nispeten anlamlı bir hayat sürdürebilmek adına istemenin ne olduğunu anlatıp ona kulak asmamız gerektiğini vurgulamıştır. Fakat bunları söylerken maalesef kendisi ile çelişmiş, mala, mülke ve kadınlara olan düşkünlüğüne, bireysel hazlarına sınırlama getirmemiştir. Öyle ki 1848 devriminde hak, hukuk arayışında olan insanları görünce müthiş bir korkuya kapılmış ve entelektüel düşünceyi bir kenara bırakıp özellikle işçi sınıfına mal mülk uğruna savaşan açgözlü yağmacılar olarak bakmıştır.⁴¹

İsteme kavramına değindikten sonra Schopenhauer'ın insanın özgürlüğüne yönelik görüşlerine bakmak incelememiz açısından faydalı olacaktır. Çünkü Schopenhauer'ın isteme ve özgürlük kavramları arasında sıkı bir bağ mevcuttur. O, insanoğlunun bir şeyleri meydana getirebilme noktasında ve isteme karşısında nispeten özgür olduğunu iddia eder. Aslında en temel soru şu olmalıdır: İnsan istediğini mi yapar, yoksa yapmayı mı ister? Bizler gündelik hayatta çoğu şeye kendi irademizle karar verebiliyoruz ve bu noktada özgür olduğumuzu düşünüyoruz. Peki, her eylem acaba istemenin bir sonucu mudur? İstemeyi de isteyebilir miyiz? Bu önemli soruya eğer evet diyebiliyorsak özgürüz demektir. Fakat Schopenhauer bu noktada öz bilincin önemine vurgu yapar ve öz bilinç ise istemenin altında yatan nedenleri bilemez. Dolayısıyla özgür olan insanlar değil, istemedir. Bizler özgür olduğumuzu düşünerek büyük bir yanılgıdayız.⁴² Schopenhauer, insanın aslında özgürlük noktasında yanıldığını söylese de akıl sayesinde insanın nispeten özgür olabileceği kanaatini taşır. Bu özgürlük insana sorumluluk yükler. Yeryüzünde meydana gelen kötülüklerin temelinde bu özgürlük yatar. Başka bir deyişle, kişinin eylemi kendisine aittir.⁴³

İsteme insanın özgürlüğünü elinden alır ve insanın iradesine hükmeder. Ancak insanın bu durumu lehine çevirmesi için elinde yeteri kadar güç vardır.

⁴⁰ Kuçuradi, s. 82.

⁴¹ Safranski, s. 569.

⁴² Arthur Schopenhauer, *İstencin Özgürlüğü Üzerine*, (Çev. Mehtap Söyler), Öteki Yayınları, Ankara 2000, s. 43.

⁴³ Schopenhauer, *İstencin Özgürlüğü Üzerine*, s. 114.

Yeterki onu doğru ve gerektiği gibi kullanabilsin. İnsan sahip olduğu bilgi ile özgürlüğe merhaba diyebilir, bilgisini arttırdıkça özgürlük alanını daha da genişletip istemenin elinden kurtulabilir. Peki, bu bilgi sıradan herhangi bir bilgi midir? Elbette hayır. İnsan sahip olduğu bilgi neticesinde kendi benliğini, arzularını ve isteklerini görür ve onun bilgisi aslında bunların tamamen boş ve geçici şeyler olduğunu ısrarla söyler. Nihayetinde insan istemeyi reddedip özgürlüğe kavuşur.⁴⁴ Yine Schopenhauer'a göre, özgür insan, *causal (nedensel)* bağların dışına, yani istemenin çizmiş olduğu çerçevenin dışına çıkabilmiş, dünyaya hayır diyebilen insandır. Özgür olmayan ise istemenin çizmiş olduğu çerçeveyi aşamayan, o dairede yaşamaya mahkûm olandır. Özgür insan kötü olan istemenin yolundan gitmediği için iyidir. İyilik yapmayı, bencil davranmamayı, insanlara faydalı bir şekilde eylemde bulunmayı tercih eder. Bireysel hazları hayatın odak noktası olarak görmez. Fakat özgür olmayan insan istemenin emellerine her daim hizmet eder, bencillikte sınır tanımaz ve hayatı zevkten ibaret görür.⁴⁵ Yaşadığımız toplumsal hayatta *arzularının kölesi olmak* deyimini sıklıkla duymaktayız. İnsanoğlu isteklerinin kölesi olduktan sonra kendi benliğini yitirir ve kendisi için yararlı olmayan hiçbir şeyi yararlı görmez. Hayatını tamamen faydacılık esası üzerine kurar. Fakat arzularının peşinden gitmeyen, hayatın sadece kendisinden ibaret olmadığını anlayan ve bu doğrultuda hareket eden nice insan vardır ki insanlık adına iyi olan şeyleri yapmaya çalışır, bireysellikten tamamen uzak bir hayat sürer. Arzularımızın kölesi olmamak için de aklımızı ve aklın bize gösterdiği yolu takip edip her zaman bilgimizi artırmalıyız. Ancak o zaman acılarla dolu ve anlamsız bu dünyayı nispeten anlamlandırabiliriz.

İnsanlar arası ilişkilere iyi veya kötü yönde ivme kazandıran en temel faktörlerden biri ahlaktır. Bir toplumun ayakta kalmasını, hep ileriye gitmesini sağlayan şey iyi ve temelleri sağlam atılmış bir ahlaktır. Toplumun yozlaşmasına, toplumda hızlı çöküşlerin meydana gelmesine sebebiyet veren şey ise kötü bir ahlaki düzendir. Peki, bu ahlaki düzenin sınırlarını kim, neye göre belirliyor? Ahlaki kurallar doğuştan mı kazanılır, yoksa sonradan mı edinilir? Schopenhauer, insanın sahip olduğu ahlakın doğuştan geldiğini ve değişmeyeceğini söyler. İnsan hayatta bir rol üstlenir ve onun görevi sadece o rolü oynamaktır. Dolayısıyla bu noktada

⁴⁴ Kuçuradi, s. 71.

⁴⁵ Kuçuradi, s. 88.

değişimin olması pek mümkün değildir.⁴⁶ Fakat insan sahip olduğu akıl ile ahlaki açıdan bir gelişme gösterebilir. Akıl, bize ahlak noktasında doğru bir yol gösterecektir.⁴⁷ Schopenhauer'a göre, hiçbir ahlaki davranışımız baskı altında gerçekleşmemelidir.⁴⁸ Eğer bir ahlaki davranışta bulunuyorsak bunu tamamen isteme eylemini reddetmek için yapmalıyız. Bir beklenti içinde veya bir ceza alma korkusu ile gerçekleşen hiçbir eylem ahlaki olamaz. Zira böyle bir eylemin arkasında ya çıkarıcılık (buna bağlı olarak bencillik), ya da korku vardır. Oysa en büyük ahlaki davranış istemeye hayır diyebilmektir.

Schopenhauer, ahlak noktasında yalnızca istemeye hayır demenin ahlaki olacağını vurgulamakla beraber bunun haricinde her ahlaki eylemin altında bencilliğin yattığını söylemiştir. Aslında Schopenhauer bu noktada ufak bir detayı atlamaktadır. Çünkü istemeye hayır demek de bir tür bencillik olarak görülebilir. İstemeye hayır demek esasen bireysel hazlardan kurtulmak, bedensel mutluluğu bir kenara bırakıp yaşamaktır. Birey bunları yapınca ruhsal anlamda kendini mutlu ve daha iyi hissedecektir. Burada dolaylı da olsa bir bencillik söz konudur. Zaten insanoğlunun yapmış olduğu her şey temelde bencillığe dayanır. Örneğin gündelik hayatta bir dostumuz ile zaman geçirdiğimizi düşünelim. Hiçbir maddi çıkarımız olmadan dostumuzun yanında kendimizi iyi hissediyoruz. Sonuç olarak, insanoğlunun yapmış olduğu her şey ya doğrudan ya da dolaylı yoldan çıkara dayanır. Ahlak insanı hem bireysel hem de toplumsal açıdan sürekli ileriye götüren, toplumu kalkındıran önemli bir kavramdır. Ahlaki davranışlarımızın üzerinde ne cennet beklentisi, ne cehennem korkusu, ne bireysel çıkarlar, ne de maddiyat etkili olmalıdır. Davranışlarımıza her zaman toplumun faydasını göz önünde bulundurup yön vermeliyiz. Aksi takdirde ahlaki davranışlarımızın içi her daim boş kalacaktır.

Schopenhauer, 'insanları gerçekten tanırsak korkunç bir tablo ile karşılaşırız' der. Ona göre, sosyal hayatta gördüğümüz, Tanrı adına konuştuklarını ve insanları doğru yola davet ettiklerini iddia eden din adamları, hukukun üstünlüğünü savunan avukatlar, gündelik hayatta insanların işlerini kolaylaştırmak için iş yaptığını dile

⁴⁶ Arthur Schopenhauer, *İnsan Doğasını Anlamak*, (Çev. Ayşe Yıldırım), Tutku Yayınları, Ankara 2018, s. 103.

⁴⁷ Schopenhauer, *İnsan Doğasını Anlamak*, s. 82.

⁴⁸ David E. Cartwright, *Schopenhauer*, (Çev. Sibel Erduman), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s. 294.

getiren tüccarlar ve buna benzer pek çok meslek grubundaki insanların yüzünde koca bir maske vardır.⁴⁹ İnsan evden çıkarken bir maske takar ve yalnız kalıncaya dek o maskenin altında hareket eder. İnsanın maskeli h li ile maskesiz h li arasında büyük bir fark vardır. Toplumun bizim için biçtiği rolü m  yerine getiriyoruz, yoksa hayatta kuralları kendimiz mi belirleyip oynuyoruz? Bu sorunun cevabını bulmak hayli güçtür. İnsan, yaşadığı hayatta çoğu zaman bir palyaço gibi davranır. Kendi gerçek kişiliğinden uzak, mutlu, acılar karşısında dirençli ve her zaman iyi bir insan gibi görünmeye çalışır. Oysaki o aciz, kötü, dirençsiz ve mutlu olmayan zavallı bir varlıktır.

Schopenhauer'a göre, insan doğuştan kötüdür. O daima yakmaya, yıkmaya meyillidir. İnsan için uygarlıktan bahsetmek mümkün değildir. Bu kavramların hepsi birer hayalin ifadesidir. İnsanoğlu gerçek yüzünü hukukun olmadığı esnada en açık ve en acımasız Şekilde gösterir. Ceza alma korkusunu içinde barındırmayan insan her türlü kötülüğü yapmaya hazırdır. Çünkü bu isteme kavramından kaynaklanır. İnsan nispeten dizginleniyorsa cezalandırma korkusu bunda etkin rol oynamaktadır. Sosyal düzen bozulduğunda insanın nasıl bir canavara dönüştüğünü Schopenhauer insanın insanı k leleştirmesinden bahsederek ispatlamaya çalışır. Geçmişten günümüze milyonlarca insan köle olarak görülmüş, kimisi savaşlarda, kimisi ise gündelik işlerde çalıştırılmış ve meta olarak kullanılmıştır. Günümüzde resmi olarak kölelik bulunmasa da modern kölelerin sayısı milyonları geçmiş vaziyettedir.⁵⁰

Schopenhauer'a göre, insanoğlu kötülük yapmakta öyle u bir noktaya gitmiştir ki hiçbir amaç aramaksızın kötülük yapmaktan geri durmaz. Oysa insanlardan daha alt kategoride yer alan hayvanlar bile kötülük yaparken belli bir amaç dođruľusunda bu eylemi gerçekleştirir. Fakat insan acı çektirmekten hoşlanan, ortada hiçbir neden yok iken bile karşısındaki insana acı çektirmekten haz duyan, zavallı ve korkunç, mazoşist bir varlıktır.⁵¹ Şüphesiz bu düşüncelerin kadim bir felsefi problemle, daha açık bir deyişle kötülük problemiyle bağlantısı olduğu iddia edilebilir. Felsefe tarihinde insanlığın ayrılmaz bir parçası olan kötülük problemine iki ana başlık halinde değinilmiştir. Fiziksel kötülük, doğada var olan ve insan

⁴⁹ Schopenhauer, *İnsan Doğasını Anlamak*, s. 24.

⁵⁰ Schopenhauer, *İnsan Doğasını Anlamak*, s. 26.

⁵¹ Schopenhauer, *İnsan Doğasını Anlamak*, s. 28.

iradesinden bağımsız bir şekilde meydana gelen kıtlık, hastalık ve ölüm gibi konulara, ahlaki kötülük ise tamamen insan iradesine bağlı bir şekilde meydana gelen kötülöklere işaret etmektedir. Bencillik, kıskançlık, kin, adam öldürme vb. eylemlerin hepsi ahlaki kötülüğe birer örnektir.⁵² Geçmişten bugüne kadar insanoğlu, Tanrı'dan bağımsız olarak kendi hür iradesiyle birçok kötülük yapmış, insan öldürmüş ve zulümde bulunmuştur. Örneğin, tarihte Holokost veya Yahudi soykırımı olarak bilinen olayda binlerce Yahudi, Naziler tarafından korkunç işkencelere maruz kalmış ve katledilmiştir.⁵³ Yaşanılan bu acı olay Schopenhauer'ın insan tanımını, insanın kötülük yapmakta sınır tanımayacağı fikrini destekler niteliktedir.

Peki, insanın karakterinde sadece kötülük mü vardır? Onda iyiye dair hiç mi bir emare söz konusu değildir? Schopenhauer'a göre, insan hem kötülük hem iyilik yapmaya, hem merhamet etmeye hem de îsâr⁵⁴ anlayışına sahip bir şekilde donatılmıştır.⁵⁵ İnsan tabiatı gereği kötülüğü içinde barındırır ve bazen hiç beklenmedik, anlamsız bir şekilde duygusuz ve acımasız davranabilir. Örneğin, bir insanın kendi hâlinde yaşayan bir insana veya kendisine asla zararı dokunmayacak bir hayvana yürekleri dağılayacak şekilde işkence etmesi onun ne kadar korkunç bir varlık olduğunu gösterir. Öte yandan, küçük bir çocuğu düşünelim. Bu masum çocuk tamamen başkalarının yardımına muhtaçtır ve dışarıdan bir yardım gelmediği takdirde onun yaşama süresi son derece kısa olacaktır. İnsan içindeki merhamet sayesinde bu çocuğa bakar, onun her türlü zorluğuna katlanır ve onu büyütür. Ayrıca kimi zaman insan kendi ihtiyaçlarını bir kenara bırakıp bir başkasının ihtiyaçlarını karşılayabilir veya bazı insanlar vardır ki içerisinde yaşadıkları toplum bir nebze olsun ileriye gidebilsin, toplumda özgürlük, hak, hukuk kavramlarının altı dolsun diye kendi canlarını hiçe sayarlar. Bu örnekler insanın gerçekten karmaşık yapıda olduğunu, bu karmaşık yapının içinde iyiyi, kötüyü, şiddeti, merhameti ve pek çok çelişik duyguyu aynı anda barındırdığını net bir şekilde göstermektedir.

Schopenhauer, genel anlamda hayata hep olumsuz taraftan bakan bir filozoftur. Aslında belki de olması gerektiği gibi bakıyordur. Çünkü gözlerimizi üç

⁵² Metin Yasa, *Tanrı ve Kötülük*, Elis Yayınları, Ankara 2014, s. 20-21.

⁵³ Michael Peterson, William Hasker, Bruce Reichenbach, David Basinger, *Akı ve İnanç Din Felsefesine Giriş*, (Çev. Rahim Acar), Küre Yayınları, Ankara 2015, s. 276.

⁵⁴ İsâr: Kişinin kendi isteklerini bir kenara bırakıp başkasının ihtiyaçlarını karşılaması.

⁵⁵ Schopenhauer, *İnsan Doğasını Anlamak*, s. 108.

beş saniye kapatıp hem geçmişte hem de günümüzde ne tür acıların yaşandığını düşünürsek Schopenhauer'ın neden karamsar olduğunu anlamak pek de zor olmayacaktır. Ona göre, insanı kendi benliğinden uzaklaştıran ve insana her türlü kötülüğü yaptıran isteme kavramıdır. İnsanoğlu isteklerini elde ettikten ve her şeyin bir hevesten ibaret, hevesin ise gelip geçici olduğunu anladıktan sonra yine mutsuzluğa hapsolacaktır. Doğum ile son nefesimizi verdiğimiz süre arasında aslında hiçbir zaman gerçek manada mutluluk veya uzun soluklu bir mutluluk söz konusu olmayacaktır. Hayat bir problem sahasıdır ve insan sürekli problemlerle, acılarla uğraşır durur. İsteme, insanı kralın kölesine yaptığı gibi her türlü şeyi yaptırır ve istedikçe ister. Peki, bu kölenin kralın elinden kurtulma şansı yok mudur? Elbette vardır. Eğer istemenin elinde köleşmiş olan insan istemeye karşı sert bir duruş sergilerse, isteklerini hiçe sayar ve karşılamazsa, sahip olduğu aklı bu noktada doğru bir şekilde kullanırsa istemenin boyunduruğundan kurtulur ve özgür olur. İnsan başkalarının acısını paylaştığı için, herhangi bir baskı altında kalmadan hareket edebildiği, bir beklentiye girmeden eylemde bulunduğu için ahlaklı olur. Demek ki istemenin boyunduruğundan kurtulabilen bir insan hayatını daha çok faydalı noktalarda geçirir.

İnsanoğlu, Schopenhauer'ın dediği gibi çok yönlü bir varlıktır. İnsanın karmaşık yapısını ve içindeki korkunç kötülüğü frenleyebilmek adına zamanla toplumsal yasalara ihtiyaç duyulmuştur. Bu toplumsal düzen olmadığında insanlığın kötülük noktasında hiçbir sınır tanımayacağı aşikârdır. Çünkü insan kötülüğe meyilli olmakla birlikte korkaktır da. O, ceza almaktan ve cezanın yaratacağı acıdan son derece korkar. Aslında toplumsal düzene yönelik hassasiyeti sadece ceza korkusuna bağlamak da doğru değildir. Çünkü toplum yararına çalışan bireyler yasalar tarafından ödüllendirilmektedir. Yani insanı frenleyen veya samimi bir şekilde olmasa bile iyiliğe sevk eden toplumsal yasalar bu noktada son derece önemlidir. Tabii ki insanı yine o noktaya getiren, toplumsal yasalara sebebiyet veren şey onun kendi aç gözlülüğü ve kendi rızıkına kanaat getirmemesidir. İnsanoğlu elindeki ile yetinebilse, koskocaman evrenin hepimize yeteceğini anlasa toplumsal yasalara belki de ihtiyaç dahi duyulmayacaktır.

2.2. Dinlerin Ortaya Çıkış Nedeni

İnsanın hem maddi hem de manevi yönü vardır. Maddi yönümüz genelde fiziksel özelliklerimiz, konuşmamız, yürümemiz gibi şeylerle ilgili iken manevi yönümüz ise zihinsel dünyamıza, düşünce biçimimize, inançlarımıza ve değer yargılarımıza yöneliktir. İnsan var olduğu günden itibaren zihinsel bir kargaşa içinde olup yaşadığı evrenin hangi amaçla, nasıl ve kim tarafından yaratıldığını anlamaya çalışmıştır. Zihinsel faaliyetlerin çok yoğun olması için ortada bir sorunun, bir anlamsızlığın ve olabildiğince boş zamanın olması gerekir. Zihinsel anlamda belli bir olgunluğa erişen insanoğlu yaşadığı evreni, kendi vücut sistemini, dağları, taşları ve daha pek çok şeyi anlamlandırmaya çalışmıştır. Gündelik hayatta doğa olaylarının olağan durum haricinde vuku bulması (örneğin göğün gürlemesi, şimşeklerin çakması, depremlerin oluşması vs.) insanoğlunu korkutmuş ve bunu doğaüstü güçlere atfetmiştir. Yaratılan bunca şeyin tesadüfen var olamayacağından yola çıkan insanlar yine olayın kaynağını bir şekilde Tanrı'ya bağlamışlardır.

Din, varlığını bazı toplumlarda sert ve belirgin, bazı toplumlarda ise esnek bir biçimde hissettirmiştir. Bütün insanlığın ortak dini olmasa da her toplumun kendine göre belli bir inanç sistemi vardır. Toplumların sahip olduğu din algısı atalardan, coğrafyadan, kültürden hatta iklimden bile etkilenmiştir. Bireysel anlamda dinsiz insanlar olsa da genel anlamda dinsiz toplum yoktur diyebiliriz. Din, öyle güçlü bir yapıya sahiptir ki hem bireysel hem de toplumsal alanda onun etkisini geçmişte ve günümüzde görebilmek mümkündür. İnsanlar din uğruna büyük savaşlar başlatmış, kendi dinlerini daha geniş coğrafyalara yaymak için çok büyük katliamlara yol açmaktan geri durmamıştır. Haçlı savaşları bunun bariz örneklerindedir. Farklı dinlere mensup insanların kavgası henüz bitmemişken insanlık bu sefer de hızını alamayıp kendi aralarında mezhep savaşlarına girişmiş ve bu uğurda insanlık yine büyük bir kıyımdan geçmiştir. Avrupa'da gerçekleşen mezhep savaşları bu durumun bir örneğidir. Dinin toplumsal anlamda istismar edildiği de göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Tüm bunlara karşın dinin vesile olduğu pek çok olumlu gelişme de söz konusudur. Örneğin din insanlar arasında çok ciddi bir toplumsal beraberlik ruhu meydana getirir. Toplumsal dayanışma bazı noktalarda en uç noktada yaşanır. Bazı dinlerin öğretileri zengin ile fakir arasındaki dengeyi sağlamak adına güzel birer örnektir. Mesela İslam dininin beş şartından biri olan *zekât* toplumda hem maddi

dengelesizliğin önüne geçmeyi hem de insanlar arasında birliği sağlamayı amaçlamaktadır. Dinin insanları bir araya getirmek gibi güçlü bir yönü vardır. Bu da en fazla ayin ve dini ritüeller yoluyla gerçekleşir. İslam dininde Cuma namazı, Hristiyanlıkta pazar günü yapılan ayinler veya Yahudilerin sinagogda yaptıkları ibadetler insanlar arasındaki bağların kuvvetlenmesini, dini duyguların pekişmesini sağlamaktadır. Din ahlaki olarak insanı olumlu yönde etkilemektedir. Dinin ahlaki boyutu göz ardı edilmeyecek derecede güçlüdür. Kişi kendi dini değerlerine göre yalan söylemekten, adam öldürmekten, zina yapmaktan ve genel ahlak kurallarına aykırı pek çok davranıştan uzak durabilmektedir. Din –kilisenin Orta Çağ’daki tutumunu bir kenara bırakırsak– yazılı kurallara dayalı olmayan fakat devletlerin yazılı anayasalarından, kadim kültürlerin örf, adet ve geleneklerinden çok daha baskın, insan ruhunun en derinlerine işlemiş, manevi kurallar bütünüdür. Peki, uğruna savaşların eksik olmadığı, mezhepçiliğin bazı noktalarda tavan yaptığı, ahlakımıza, çalışma kültürümüze, kısaca hayatımızın her alanına doğrudan veya dolaylı yoldan müdahale eden dinin çıkış noktası gerçekten nedir? Doğüstü güçler mi? Tanrı mı? İnsanların korkuları mı? Yoksa toplumu hâkimiyeti altına almak isteyen bir takım lider ruhlu insanlar mı? Konumuz her ne kadar Schopenhauer’ın *din anlayışı* olsa da dinin kaynağının ne olduğu sorusuna verilen cevaplara genel olarak değinmek konu bütünlüğü bakımından faydalı olacaktır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi insanoğlu yaratıldıktan belli bir süre sonra hayat ve varlık üzerine kafa yorar. O, içinde merakı, heyecanı, umudu, korkuyu vb. pek çok duyguyu barındırır. Doğüstü bazı olaylar karşısında korkar. Bunu sahip olduğu bilgi ile açıklayamaz, sorularına cevap bulamaz. Gök gürlmesini kızmaya, güneşin doğmasını veya yağmurun yağmasını merhamete bağlar. Bu kızma ve merhamet elbette birine aittir. İşte bu Tanrı’dır. Korku ve cevabı olmayan sorular, insanı dolaylı yollardan olsa bile Tanrı’ya götürür. Ayrıca geleceğe dair yaşama ümidi, ölümden sonra cezalandırılmama arzusu yine insanı sığınacak, bel bağlayacak bir limana sevk eder. Bu liman ise insanlık için Tanrı’dan başkası değildir. İnsanoğlu ilk çağlarda Tanrı noktasında o kadar cömert davranmış ki kimin neye ihtiyacı varsa kendisine öylece bir Tanrı belirlemiştir. Örneğin, *Luciana* doğum yapan annelere

yardım için gelen Tanrı iken *Juno* ise annelerin doğum yapması için evliliğin gerçekleşmesi adına faaliyet gösteren Tanrı'dır.⁵⁶

Emile Durkheim, din denilen şeyin tam olarak anlaşılabilmesi için ilkel dinlere başvurmanın elzem olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, ilkel dinler bize genel anlamda dinlerin ortaya çıkış nedenleri hakkında temel bilgileri verecektir. İlkel dinler denilince genelde ilk akla gelen ruhçuluk (animizm), natürizm (doğacılık), ve totemciliktir. Animizme göre, evrende insan ruhuna benzeyen pek çok ruh vardır ve bu ruhları insanoğlu üstün görüp onlara tapmaktadır.⁵⁷ Ayrıca dünyayı yönetenin yine bu ruhlar olduğuna inanılır. Ruhların aramızdan ayrılmadığını, her zaman yaşadığımız dünyada varlıklarını devam ettirdiğini dile getiren animizm, Taylor'a göre, dünyanın en eski dinidir.⁵⁸ Natürizm insanların gök gürültüsünden, birçok insanın canını, malını elinden alan ve yeryüzünü tahribata uğratan depremlerden, volkanlardan, kısaca doğa olaylarından korktuğunu belirtmekte ve bir açıklama getiremediği bu olayları dine bağlamaktadır. Müller'e göre, natürizm insanlığın doğa olayları karşısında duyduğu korku ve merak duygusu neticesinde kendisini Tanrı'ya inanırken bulmasıdır.⁵⁹ Totemizm ise *toteme* dayanan inancın ismidir. Totem kavramı ilkel kabilelerin kendilerine akraba gördükleri canlı ve cansız şeylerdir (bitki, eşya vb.). Bu öğretinin mensupları genelde bütün dinlerin kaynağının totemizm olduğunu kabul eder. Aynı zamanda totem ile özelliği olan bitki ve hayvanları korumaya dikkat ederler. Aslında totemizm inanç sistemi olmaktan ziyade sosyoekonomik yapısıyla öne çıkmıştır.⁶⁰ Ernest Renan, Edward O. Wilson gibi felsefeciler din denilen şeyin kalıtsal olduğunu, insanoğlunun doğarken genlerine din duygusunun işlendiğini, bu duygunun kendini göstermesi için sadece zamana ihtiyaç duyduğunu ifade etmişlerdir.⁶¹ Schopenhauer ise insanlığın evrende anlaşılmayan, içinden çıkılmayan her ne varsa bunu Tanrı'ya atfettiğini dile getirmiştir. Bazı noktalarda aklın olayları açıklamakta çaresiz kaldığı an bu durum doğaüstü güçlere bağlanabilir. Bu, insanoğlunun bir noktada ne kadar aciz ve güçsüz olduğunu

⁵⁶ David Hume, *Din Üstüne*, (Çev. Mete Tunçay), İmge Kitabevi, Ankara 2019, s. 44.

⁵⁷ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, (Çev. Fuat Aydın), Ataç Yayınları, İstanbul 2005, s. 20.

⁵⁸ Faruk Yılmaz, *Dinlerin Kökeni*, Berikan Yayınları, Ankara 2011, s. 47.

⁵⁹ Ünver Aydın, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2001, s. 129.

⁶⁰ Küçük vd., s. 80-81.

⁶¹ Nicholas Wade, *İnanç İçgüdüğü*, (Çev. Müge Sözen), Say Yayınları, İstanbul 2012, s. 9.

gösterir.⁶² Ayrıca, insan yine bu dünyada kendisini anlamsız bir uğraş içinde görür ve sürekli bir anlam arayışı içindedir. Acı ile insanoğlu her zaman metafizik soruların cevabını aramaktadır. Schopenhauer'a göre, tam da böyle zamanları fırsat bilen bazı insanlar kendilerine semadan Tanrı tarafından bilgi verildiğini iddia ederler. Bu iddiada bulunan düşünürlerin söylemleri zamanla dini ortaya çıkarmıştır. Schopenhauer ise bu iddiaların çoğunu çocukça bulmuştur.⁶³

2.3. Schopenhauer'ın Din Anlayışı

Schopenhauer ömrünün ilk yıllarında her ne kadar teolojiye ilgi duymasa da sonraki dönemlerde din adına pek çok şey söylemiştir. Onun din konusunda yaptığı çalışmalar pek çok insanı etkilediği gibi günümüzde de hala güncelliğini korumaktadır. Schopenhauer özellikle *Din Üzerine* adlı kitabında din hakkındaki düşüncelerini etraflıca beyan etmiştir. Filozof, söz konusu kitabında, dine dair düşüncelerini, diyalog hâlindeki iki karakterin ağzından ifade etmiştir. Diyalogun kahramanları Demopheles ve Philalethes'tir. Demopheles, ateşli bir din savunucusu iken Philalethes ise felsefeyi hakikat olarak görmekte ve bütün dinleri kökten reddetmemekle birlikte daha çok tek tanrılı dinlerin karşısında yer almaktadır.

Demopheles insanların gündelik hayat ile çok fazla meşgul olmaları nedeniyle kendi varlıklarından, hayatın arz ettiği önemden uzaklaştıklarını ve dinin bu noktada kendini gösterip insanları deyim yerinde ise silkelediğini söylemiştir. Ayrıca insan gündelik hayatta büyük bir telaş içindedir. Evlenenlerin, boşananların, ölenlerin, doğanların bulunduğu dünyada insanlık daima hızlı ve telaş içinde bir hayat sürmektedir. Hâl böyle olunca din dediğimiz şey kendini gösterir ve toplumu sarsar. Din avam kesim ile ilgilenirken filozoflar ise kendini aşmış insanlar ile ilgilenir. Burada büyük iş dine düşer. Zira insanların büyük bir kesimi avamdandır. Kısaca, *din kalabalıkların metafiziğidir*.⁶⁴ Demopheles, *din kalabalıkların metafiziğidir* derken aslında son derece önemli bir noktaya vurgu yapmaktadır. İnsanoğlu –en azından sıradan halk– hayatını belli bir düzene koyduktan sonra artık

⁶² Arthur Schopenhauer, *Din Üzerine*, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2018, s. 50.

⁶³ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 101.

⁶⁴ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 42.

ne kendi varlığını, ne evrenin yaratılışını, ne de hayatın amacını sorgular. Bir inşaat işçisini veya fabrikada çalışan bir işçiyi düşünelim. Daha çok bilek gücüne dayanan bu gibi işlerde çalışan insanların temel gayeleri düzenli bir şekilde işe gidip gelmek, akşam evde aile eşrafı ile kaliteli bir zaman geçirmektir. Gün boyu işin verdiği yorgunluktan sonra, 'eve gideyim ve ne amaçla var edildiğimi, evrenin niçin yaratıldığını düşünüyüm' diye hareket etmek pek zordur. Hayatın telaşına kapılan toplum manevi olarak her şeyden uzaklaşırken din burada metafizik olarak kendini gösterir ve toplumu öze döndürmeyi, toplumsal unsurlar arasındaki manevi bağı kuvvetlendirmeyi, insanların iyi yöndeki davranışlarına yön vermeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda din hayatın boş ve geçici olduğunu, geçici hevesler için insanoğlunun kendisini kendi elleriyle ateşe atmaması gerektiğini telkin eder.

Philalethes, dinin kaynağının akla değil vahye ve inanca dayandığını söyler. Ayrıca din algısının insan zihnine henüz çocukken, yaşadığı toplum tarafından yerleştirildiğini ve sonrasında bu duygulardan kurtulmanın pek mümkün olmadığını ifade eder. İnsanları dine davet etmek isteyenler için en iyi zaman bireylerin çocukluk dönemidir. Zira o çağlarda insanın zihni bomboş ve berraktır. Ne telkin edilirse çocuk bütün masumluluğu ile onu kabul edecektir. Çünkü çocuklar küçük yaşta inanmaya son derece meyillidirler.⁶⁵ İnsan sahip olduğu bu dinî duygular neticesinde her türlü kötülüğü, adam öldürmeyi, başka toplumları kıyımdan geçirmeyi gönül rahatlığı ile yapar, çünkü inanç onu öyle bir noktaya sevk eder.⁶⁶ İnsanoğlu gerçekten de inançları uğruna her şeyi yapabilecek kadar gözü kara olabilir. Öteden beri meydana gelen din savaşları insanların kendi dinleri uğruna ne kadar gözü kara olduğunu açık bir kanıttır. Özellikle dini dar pencereden değerlendiren, dışa dönük olmayan, dolayısıyla başka dinlere müsamahama göstermeyen bireylerde bu durum daha belirgindir. Philalethes din değiştirme olayının çok zor olduğunu, din değiştirenlerin ise çıkar kaygısıyla hareket ettiğini söyler.⁶⁷

Demopheles, toplumun genel ahlakı, devletin adaleti sağlayabilmesi, toplumda meydana gelen ahlak dışı olayların minimum düzeyde tutulabilmesi

⁶⁵ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 44.

⁶⁶ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 46.

⁶⁷ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 49.

açısından dini gerekli görmüştür. İnsanı ahlaklı olmaya sevk eden herhangi bir şey yoksa –ki din bu noktada çok güçlü bir faktördür– insan yapısı gereği kanun dışı davranmaya müsaittir.⁶⁸ Philalethes, Grekleri örnek göstererek toplumda hukuk kurallarının tam olarak işlevsel hale gelebilmesi, toplumun genel ahlakının düzelmesi ve sosyal düzenin sağlanması adına hiçbir şekilde dine ihtiyaç olmadığını savunur. Ona göre, Greklerin din kavramı ile günümüzdeki din kavramı arasında büyük farklar vardır. Greklerin ne kutsal metinleri, ne dogmaları ne de küçük yaşta dini değerlerini çocukların zihnine kazıyacak amaçları vardı. Antik dönemde din adamları kapı kapı dolaşıp insanları dine davet etmiyorlardı, uzun uzun vaazlar vermiyorlardı ya da toplumun gündelik hayatına dair hiçbir şekilde emir ve yasak silsilesi oluşturuyorlardı. Onlar dini kendi dar çevrelerinde pasajlar, ayinler ile ifa ediyorlardı. Tek yaptırımları tanrıları alenen reddedenlere, onlara hakaret edenlere yönelikti. Çünkü nihayetinde bu tanrılara devlet hizmet ediyordu. Tanrılara hakaret eden biri dolaylı yoldan olsa bile devlete hakaret etmiş sayılıyordu. Din bireylere baskı kurmuyor, herkes istediği gibi davranıyor, ayin gerçekleştirmek isteyenler tamamen olayı kendi inisiyatifleri dâhilinde görüyordu. Dinin toplum üzerinde hiçbir baskısının olmamasına rağmen genel ahlak kuralları, kanunlar gayet iyi bir şekilde işliyor, hatta köle sayısının fazla olmasına karşın özel mülkiyet anlayışından ödün verilmiyordu.⁶⁹

Tüm bu ifade edilenlerden sonra burada hem Demopheles'in hem de Philalethes'in haklı olduğu yönler bulunduğu işaret edilebilir. Din ahlaki davranışlarımıza, kanunlarımıza ve yaşayış tarzımıza yüzde yüz etki etmese bile onun gücünü göz ardı etmek mümkün değildir. Tabii ki dinin etkisi dönemden döneme değişmektedir. Orta Çağ'a baktığımız zaman dinin hem devlet hem de toplum üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu görebiliriz. Diğer taraftan özellikle son dönemlerde sekülerizmin etkisi ile beraber insanlar metafizik değerlere artık pek önem vermemeye, dini laiklik şemsiyesi altında devletin kurumlarından söküp atmaya başlamışlardır. Ahlaki kurallar noktasında insanların yaşam biçimleri, aldıkları eğitim, dinî değerler vb. pek çok faktör etkilidir. Hemen her dinin kendine göre emir ve yasakları vardır. Bu emir ve yasaklar genelde insanlığın faydasına

⁶⁸ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 51.

⁶⁹ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 52-53.

yönelik kurallardır. Örneğin Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: 'De ki: Gelin size Rabbinizin neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, anne babaya iyilik edin, yoksulluk endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizin de onların da rızıklarını Biz vermekteyiz. Kötülüklerin açığına ve gizli olanına yaklaşmayın. Hakka dayalı olma dışında, Allah'ın (öldürülmesini) haram kıldığı kimseyi öldürmeyin. İşte bunlarla size tavsiye (emr) etti, umulur ki akıl erdirirsiniz.'⁷⁰

Dini tam anlamıyla benimsemiş biri inandığı değerler doğrultusunda hareket edecektir. Örneğin, İslam dininde adam öldürmek kesin bir şekilde yasaklanmış ve cezasının ahirette büyük olduğu vurgulanmıştır. Eğer bir Müslüman, dini değerlerini gerçek anlamda benimsemiş ise ve bunu hayatına aktarıyorsa adam öldürmeyi kesinlikle basit bir olay olarak görmeyecektir ve gündelik hayatta daha temkinli, daha dikkatli davranacaktır. Hayattan ciddi anlamda bunalmış, yaşamak için hiçbir neden bulamadığını söyleyen birini intihardan alıkoyan nedir? Yine bu noktada kişinin içindeki Tanrı korkusu onu intihardan uzak tutmaktadır. Ayrıca dinin insanları büyük oranda manevi anlamda teselli ettiğini kabul etmemiz gerekir. Bir doğal afet veya sosyal hayatta karşılaştığı büyük bir acı, felaket (kişinin herhangi bir yakınına kaybetmesi, iç savaşlar vb.) karşısında kişi Tanrı'ya sığınarak hayatta kalıp mücadele edebilmektedir. Çünkü ona göre, karşılaştığımız zorluklar ve kötülükler ya bu dünyada ya da ahirette mutlaka bitecektir. Tanrı tarafından sabretmenin mükâfatı katbekat verilecektir. Dinî değerler olmasaydı adam öldürmek, zina yapmak, manevi anlamda zayıflık ve bunun kendisi ile beraber getirdiği buhranlar tamamen ortadan kalkmayacaktı, fakat dinin var olması bu gibi kötülüklerin oranını büyük oranda düşürmektedir. Elbette şu noktayı gözden kaçırmamak gerekir: Dini değerler, emirler ve yasaklar doğru bir şekilde araştırılmalı, mümkün merteye dini öğretilere birinci kaynaktan ulaşılmalıdır. Ayrıca, bu öğretiler akıl süzgecinden geçirilmeli, dini gelişigüzel öğrenmekten kaçınılmalıdır. Tanrı'nın buyruklarını doğru anlarsak, anladığımızı olduğu gibi hayatta icra ederiz.

Schopenhauer'in *Din Üzerine* adlı eserindeki diyaloglarda karşımıza çıkan din-ahlak ilişkisi münasebetiyle, dinin insan ahlakı açısından olumlu yönde

⁷⁰ 6: 151.

tetikleyici bir faktör olduğunu söyledik. Yine aynı münasebetle şunu söylemek mümkün gözükmektedir: Dinsiz birinin ahlaksız olduğunu söylemek büyük bir iddiadır. İnsanın henüz küçükken almış olduğu doğru eğitim onun hem doğru yolu bulmasını sağlayacak hem de ilişkilerinde menfaatsiz bir yol izlemesini sağlayacaktır. Küçük yaşta aldığı doğru eğitim, onu hayatın geri kalan kısmında ahlaklı bir insan yapacaktır. İnsan bir şeyi yaparken sevap günah beklentisine girmeden yapmalıdır. Aksi takdirde yaptığı her davranışın sonucunda Tanrı'dan sevap kazanacağına veya Tanrı tarafından cezalandırılacağına inanan biri zamanla çıkar ilişkisini veya içten pazarlık yöntemini benimseyebilir. Örneğin, yaşlı birine yardım ettiğimiz zaman bunu tamamen çıkarsız bir şekilde yapmalıyız. Şu yaşlı adama yardım edeyim de biraz sevap alayım mantığı zamanla bireyi çıkarıcılığa sevk edip ahlaktan uzaklaştırabilir. Ayrıca günümüzde hiçbir dine mensup olmayıp da iyilik yapan, insan haklarına riayet eden, hayvan haklarına ve doğaya saygı duyan, insanlığın gelişimi için çalışan birçok bilim adamı vardır. Dinsiz insanlar özellikle Tanrı'yı reddettikleri için uzun zaman ahlaksız olarak görülmüştür toplum tarafından. 'Din mi toplumu ahlaklı kılar yoksa din olmadan da insanlar ahlaklı olur mu?' tartışması kapsamında özetle şunları söylemek mümkündür: Din insanın ahlakına mutlaka etki eder. Bu etki bazen olumlu bazen ise olumsuz yönde gelişir. Yanlış yorumlandığı durumlarda olumsuz etkilemesi kuvvetli bir olasılıktır. Adam öldürmenin, yalan söylemenin bir cezası vardır. Bu gibi kötülükleri insanlar benimsedikleri dinî değerlerden ötürü ya hiç yapmamaya ya da çok az yapmaya çalışırlar. Tabii dinî değerlerinden tamamen uzaklaşan biri bu konuda duyarsız olacaktır. Din insanın ahlakını bazen olumsuz etkiler. Şüphesiz burada kastedilen, insanların dinî öğretileri yorumlama biçimlerinden kaynaklanabilecek bir olumsuzluktur. Katı bir din anlayışına sahip olan kimileri kendi dinî inançlarını paylaşmayan insanların mallarını, mülklerini kendilerine helal görebilmekte hatta onlara yaşama hakkı bile tanımamaktadır. Aynı zihniyetteki kimi insanlar cennet beklentisinden dolayı aç gözlülükte sınır tanımamakta, adeta cennette kendisine yer kalmayacağı korkusuyla kendi kafa yapısına aykırı davranan birçok insanı tekfir edip onları cehenneme gönderme yetkisini kendisinde görebilmektedir. Diğer yandan dinsiz biri elbette ahlak kurallarına göre hareket edebilir, gayet mütevazı bir yaşam biçimine sahip olabilir. Çünkü din her ne kadar ahlakı tetikleyen güçlü bir faktör olsa

da dinin ahlakla özdeş olduğu yargısı büyük bir iddia olacaktır. Özellikle materyalizmin insana dayattığı madde aşkı hem toplumu hem de bireyleri çoğu zaman büyük bir manevi boşluğa sevk etmektedir. Dünyada sayılı zenginlerin bazen ‘Hiçbir şeyden tat almıyorum’ sözleri aslında bize maddiyatın her şey olmadığını, paranın mutlak anlamda huzur getirmedığını hatta iç huzurunun paradan çok daha kıymetli olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Manevi anlamda tutunabilecek bir dalı kalmadığı için canına kıyanların oranı günümüzde azımsanmayacak kadar fazladır.

Schopenhauer’ın Greklerin din anlayışına olumlu yaklaşması aslında onun bütünüyle din karşıtı olmadığını, başka bir deyişle bütün dinleri aynı kefeye koymadığını göstermektedir. Çünkü ona göre, Antik Yunan’da dinler dogmalardan, safsatalardan baskıdan tamamen uzak bir anlayış üzerine kuruluydu. Ancak, Schopenhauer burada Sokrates’in ölüm nedenini konuyla bağlantılı bir şekilde nasıl açıklardı? sorusu ister istemez zihinlerde yer edinebiliyor. Zira Sokrates’e yöneltilen suçlamalardan biri de Yunan toplumunca benimsenmiş dini inançları reddetmektir. Nitekim bu iddianın da dâhil olduğu bir dizi suçlama neticesinde Sokrates idam edilmiştir. Ayrıca Schopenhauer’ın ‘Greklerin dini hiçbir şekilde baskıya dayalı değildi, yalnızca insanların tanrıları alenen reddetmemeleri gerekirdi, reddedenler ise bir cezai müeyyide ile karşılaşır’dı’ cümlesi kendi içinde tam bir paradoks taşır. Baskıya dayalı olmayan bir din neden insanların bazı tanrıları gönüllerince reddetmesine izin vermiyordu? Dinde baskının olmaması sadece ibadetler için mi geçerlidir? Eğer gerçekten bir özgürlükten bahsedilecekse bunun sadece ibadetler konusunda değil her konuda olması gerekmez mi?

Demopheles insanın felsefeye ihtiyaç duyduğunu, ancak ne olursa olsun dinin yerini hiçbir şeyin tutamayacağını söyler. Çünkü ona göre, din hem toplumu ara ara silkelemekte, varlık hakkında düşünmesini sağlamakta hem de ölüm gibi acı bir olay karşısında teselli bulmasını sağlamaktadır.⁷¹ İnsanoğlu hem madden hem manen ne kadar güçlü olsa da aslında çok zayıf yönleri sahiptir. Özellikle duygusal noktada anlam veremediği, bilgi sahibi olamadığı konularda hızlı bir çöküş yaşayabilmektedir. Ölüm her canlının mutlak anlamda karşılaşacağı hazin bir sondur.

⁷¹ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 63.

Ne geçmişte ölümsüzlük denilen bir durum oldu ne de gelecekte ölümsüzlükten bahsetmemiz mümkün olacaktır. Çünkü canlı olan her şey bir gün cansız olacaktır. Ancak ölümsüzlüğü insanlar bir umut ya da inanç olarak içlerinde barındırırlar. Ölüm hakkında bilgiler genelde ya din ya da felsefe yoluyla edinilir. Felsefe olayın daha çok bilgi yönünü ele alırken din ise daha çok insanın ölümünden sonraki hayatına dair (ahiret gibi) konulara değinir. Hakkında net bir şekilde bilgi sahibi olamadığımız ve ister kabul edelim ister etmeyelim acı olan ölüm gerçeği karşısında hepimiz korkuyoruz. Bu aslında son derece normaldir. Çünkü ölünce belki yeni bir hayata başlayacağız, belki yok olup gideceğiz, belki de hiç beklemediğimiz bir tablo ile karşılaşacağız. Bu konudaki fikirlerimiz genelde dinî değerlerimize dayalıdır. Örneğin, bir Müslüman için asıl ve ebedi hayat ölümden sonra başlarken bir ateist için ölüm bir yok oluşturdur.

Ölüm karşısında net bilgilerimizin olmaması, her şeyin bir muammadan ibaret olması ve ölüm ile beraber bütün sevdiklerimizi arkamızda bırakmamız bizi hem üzmemekte hem de ürkütmektedir. Sonuçta toprağın altında yapayalnız kalmak pek de iç açıcı bir tablo değildir. İşte bu konuda din yine ağırlığını koyar ve bizi teskin eder. Tanrı'ya sığınmamız, O'nun istekleri (emir ve yasakları) doğrultusunda bir yaşam sürdürmemiz hâlinde bizi ahirette güzel bir hayat beklediğini bildirir. Korkmamamız ve sadece bizi yaratan Tanrı'ya sığınmamız gerektiği din tarafından bizlere sürekli telkin edilir. Bu gerçekten de insana ölüm korkusu karşısında nefes aldırın, ölümden sonra hangi merhalelerden geçeceğine dair bilgi veren ve insanı psikolojik olarak rahatlatan güçlü bir faktördür. Diğer taraftan bakacak olursak insanların dini duyguları onları yakınlarının ölümleri karşısında da çok güçlü bir şekilde teskin etmektedir. Hayatını tamamen dine vakfetmiş bir din adamını düşünelim. Bu din adamı eşini, oğlunu veya anne babasından herhangi birini kaybettiğinde elbette beşeri yönü gereği ağlayacak, üzülecek ve yas tutacaktır. Ancak onun Tanrı'ya olan inancı, O'na olan bağlılığı isyan etmesini engelleyecek ve daha hızlı bir şekilde toparlanmasını sağlayacaktır. Çünkü o ölümün mutlak anlamda kendisini yaratan Tanrı'dan geldiğini anlayacak ve buna göre hareket edecektir. Dolayısıyla din, ölüm karşısında insanları çok güçlü bir şekilde teskin ve teselli etmekte, onu hakkında net bir bilgiye sahip olmadığı bu trajik durum karşısında daha güçlü kılmaktadır.

Philalethes, aslında dinin toplumda güçlü bir rolünün olduğunu kabul eder. Ayrıca o dinin toplumu uysallaştırdığını, insanı terbiye ettiğini ve erdemi bir yığın yalan ile insanlara aşılamayacağı çalıştığını iddia eder. Demopheles ise dinin hakikatinin ta kendisi olduğu ve yalandan uzak bulunduğu kanaatindedir. O, din öğretilerinin yüksek düzeyde olduğunu ve bunun sıradan halka aktarılabilmesi için alegoriye ihtiyaç duyduğunu belirtir.⁷² Dinin toplumu uysallaştırdığı ve insanı terbiye ettiği konusu etraflıca değerlendirilmesi gereken bir konudur. Marx ‘din toplumların afyonudur’ derken aslında dinin, yukarıda da kısmen temas ettiğimiz, çıkar amaçlı kullanımına gönderme yapıyor gibidir. Dini inanç sahibi kimi insanlar, haksızlığa veya zulme uğradıklarında haklarını bu dünyada aramak yerine ‘ahirette nasılsa Tanrı bana ödülümü verecek, zulmeden de Tanrı tarafından cezalandırılacak’ düşüncesine sahip olabilmektedir. Bu düşünce zamanla inananları tembelleştirip, güç sahiplerini ise iyiden iyiye otoriter kılabilir. Oysa ne ilahî ne de millî dinler asla pasifizmi onaylamamaktadır. Tam tersine bu dinler her zaman çalışmayı, insanın hakkını araması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Kölelik dinlerin emrettiği bir durum değildir. Örneğin, İslam dininin dördüncü halifesi olan Hz. Ali’nin ‘haksızlığa uğrayan kişi hakkını arasın, hakkını aramazsa hakkıyla beraber şerefini de kaybeder’ sözü net bir şekilde İslam dininin hakka ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Dinin insanları terbiye etmesi hem cezalarla hem de vaat etmiş olduğu ödüllerle mümkündür. Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyrulmaktadır: ‘Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse onun cezasını görecektir.’⁷³ Bu ayet dinin kendi mensuplarının davranışlarına yön vermeye çalıştığını gösteren onlarca ayetten biridir. Bu konuda dinlerin kısmen de olsa başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü birey benimsediği dinin emir ve yasaklarını göz önünde bulundurup bu doğrultuda hareket eder çoğu zaman. Schopenhauer’ın belirttiği gibi, din insanın hücrelerine küçük yaşlarda güçlü bir şekilde yerleştirilir. Dolayısıyla bir insanın dinden tamamen bağımsız davranması pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca dinin emir ve yasakları kişiyi hem Tanrı’nın cennetine girmek için motive eder hem de kişiyi cehennem azabından kurtarmak için güçlü bir işleve sahiptir.

⁷² Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 69.

⁷³ 99: 7-8.

Philalethes'e göre, dinin insan üzerindeki yaptırımını abartılacak türden değildir. Çünkü din suçları önlemek adına etkileyici bir işleve sahip değildir. Ona göre, insan herhangi bir suça bulaştığında her şeyden önce resmi güçler tarafından tutuklanmaktan ve daha sonra ise toplum içerisinde kişiliğine hanel gelmesinden korkar. Yoksa dindeki yaptırımlar kişinin pek de umurunda değildir. Kişi eğer doğuştan sağlam bir karaktere sahip değilse, yani ahlak ile donatılmamışsa dinin kişi üzerinde herhangi bir etkisi olmayacaktır. İnsanı kötülükten ancak içindeki merhamet uzak tutar. Ayrıca yine kişi herhangi bir suç işlediğinde maddi bir yaptırım ile karşı karşıya gelmelidir. Örneğin cezaevine atılmalı, kamu yararına herhangi bir işte çalıştırılmalı veya tazminat ödemelidir işlediği suç mukabilinde. Bunlar da yine kişiyi suç işlemekten uzak tutacak faktörlerdendir.⁷⁴

Din insanın davranışlarına mutlak ölçüde etki eder. Kişi dinî değerlerinden ötürü söz gelimi adam öldürmekten, zina yapmaktan veya içki içmekten uzak durur. En kötü ihtimalle bu davranışları minimum düzeye çekmek için bir uğraş verir. Yine kişi yaptığı çoğu iyiliği dinî değerleri doğrultusunda yapar, örneğin zekât ve sadaka verir. Bununla beraber bazı insanlar herhangi bir iyi davranışta bulunurken veya toplumun genel ahlakına aykırı davranışlar sergilerken dini akıllarının ucundan bile geçirmez. Onlar iyiliği aile ve toplumdan aldığı eğitim ile ayrıca olaya her şeyden bağımsız bir şekilde insani pencereden baktıkları için yapar. Kötülüğü ise esir düşme, somut bir yaptırım ile karşı karşıya kalma korkusuyla yapmaz veya içindeki nefrete, kine, vahşiliğe yenik düşerek yapar. Konuya net çizgiler çekmek pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü din bazı insanlar için hayati bir öneme sahipken, onların yemek yemesinden tutun da evliliklerine kadar söz sahibiyken bazı insanlar için boş ve bir yığın safsatadan ibarettir. Onlar, dinleri insanlığın önünde büyük bir engel olarak görmektedirler. Hatta dinlerin insanları çıkarıcılığa sevk ettiğini düşünürler. Din, dindar insanların hayatına, davranışlarına büyük ölçüde yön verirken dinsiz veya dinî değerleri yok olmaya yüz tutan insanların hayatı üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir.

Philalethes, din konusunda ilginç bir benzetmeye başvurur. O, dini ateşböceğine benzetir. Bilindiği gibi ateşböceklerinin parlayabilmesi için karanlığa

⁷⁴ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 85-88.

ihtiyaçları vardır. Philalethes'e göre ise dinin kendini gösterebilmesi ve toplumda söz sahibi olabilmesi için cahil bir kitleye ihtiyaç vardır. Dinin hükümsüz kalabilmesi için felsefenin sesi çok daha gür çıkmalı, meydanı boş bırakmamalıdır. Şartlar bu doğrultuda geliştiğinde ne dine ne de onun meyveleri olan vahye, mucizeye gerek kalacaktır.⁷⁵

Dinin bilimi, sanatı ve edebiyatı kısıtladığı dönemler elbette olmuştur. Örneğin Orta Çağ'da kilisenin etkisi altında kalan devlet kiliseye aykırı olan her şeyi yasaklıyor ve buna karşı çıkanları aforoz ediyor, öldürebildiklerini de öldürüyordu. İslam dünyasında ise 11. ve 12. yüzyıllardan sonra özellikle felsefeye karşı, insanları dinden uzaklaştırdığı gerekçesiyle ciddi bir tavır konulmuştur. Bu gibi tavırlar aslında toplumların kendi elleriyle kendi sonlarını hazırlamaları anlamına gelmektedir. Çünkü bu tip dönemlerden geçen toplumlar düşünmekten, üretmekten hâliyle gelişmekten geri kalmışlardır. Farklı fikirlere saygı duyulmamış, adalet duygusundan uzak kalınmış ve ileriye gitmek yerine sürekli geriye gidilmiştir; ta ki kendi kabına sığmayan, bu gidişe dur demek için bir şeyler yapmaya karar veren insanların ortaya çıktığı ana dek. Dinin ayakta kalabilmesi için avam kesime ihtiyaç vardır yorumunu gerçeklerle bağdaştırmak mümkün değildir. Eğer hâl böyle olsaydı dini olan bütün toplumların hem geçmişte hem de gelecekte sefalet, cehalet içinde kalmış olmaları gerekirdi. Oysa unutmamak gerekir ki Osmanlı Devleti tarihinin en güzel, en kudretli yıllarını dinin adalet ve hoşgörü ilkelerinin yerine layıkıyla getirildiği zamanlarda yaşamıştır. Söz gelimi İkinci Dünya Savaşı'ndan büyük bir yıkımla çıkan Almanya Protestan ahlakı ile ekonomisini yeniden toparlayıp ülkeyi hızla eskisinden daha güzel hâle getirmiştir. Protestanlığın iş ahlakı, çalışma azmi, disiplini onları çok güzel bir şekilde yönetmiştir. Almanya'dan ikinci Dünya Savaşı'na dair hemen hemen hiçbir iz kalmamıştır. Dinlerin insanları çalışmaya, gelişmeye ve üretmeye sevk edici pek çok öğretileri vardır. Bunu doğru anlayıp hareket eden toplumların ne gibi gelişmeler gösterdiğini görmek mümkündür.

Philalethes, dine yüklenmeye devam eder ve düşüncelerini şöyle sürdürür: Din insanları açık bir ahlaksızlığa sevk eder, çünkü insanlar iyiliği birbirlerine karşı değil ancak Tanrı'ya karşı yapmaya özen gösterirler. İnsanlara göre Tanrı'ya iyilikte

⁷⁵ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 75.

bulunmak her zaman daha kutsaldır. İnsanlar çalışarak, emek sarf ederek bazı şeyleri elde etmek yerine sadece Tanrı'ya dua ederek bunları elde etmeyi amaçlar. Bu da onları tembelleğe sevk eder. Tembelleğe alışan sadece sıradan halk değil din adamlarıdır aynı zamanda. Din adamları din adına bağış toplarlar ve bu da dinde istismarın önünü açar.⁷⁶ Dinin insanları belli noktalarda çıkarıcılığa sevk edecek biçimde yorumlanabildiği bilinen bir gerçektir. Bu çıkarıcılık insanların insanları bırakıp Tanrı'ya iyilik yapmasıyla ilgili bir durum değildir. Sonuçta ilahî dinler soyut Tanrı anlayışına dayanır ve insanlar soyut bir Tanrı'ya nasıl iyilikte bulunabilir ki? Asıl iyilik Tanrı'nın bizzat kendisine değil, O'nun emir ve yasaklarını yerine getirmekte olacaktır. Tanrı da iyilikler noktasında genel anlamda hem kişilerin hem de toplumların faydasını gözetmektedir. Yani 'bana şu saatlerde şu kadar yemek getirin' diyen bir varlığın zaten Tanrı olması beklenemez. Geçmiş çağlarda her ne kadar puta tapıcılık olsa da insanlar sadece Tanrı'ya değil Tanrı'nın daha fazla hoşuna gidebileceğini düşündükleri için O'nun yaratmış olduğu kullara da iyilik yapmayı ihmal etmemişlerdir.

Dinin insanı çalışmaya sevk ettiği gibi kimi zaman tembelleştirdiği göz ardı edilmeyecek bir gerçektir. Özellikle üç ilahî dinde de var olan Mesih anlayışı insanları çalışmadan günün birinde bir kurtarıcının gelip kendilerini kurtaracağını düşünmeye sevk etmiştir. Dua edince sanki çalışmaya gerek yokmuş gibi bir algı söz konusu olmaktadır bazı inananlarda. Oysa asıl üzerinde durulması gereken husus dua, çalışma ve Tanrı'ya güvenmektir. Din istismarı konusu ise hem geçmişte toplumun kanayan yarası oldu hem de –arzu edilmeyen bir durum olsa da– gelecekte de olmaya devam edecektir. Dinin istismar edilmesi hem dine yeni geçenleri/ınsanları olumsuz etkilemekte hem de dine leke sürmek isteyenlerin eline ciddi bir koz vermektedir. Din adı altında insanları sömüren, dini siyasallaştıran, kişisel arzularına alet eden, kendisi bolluk içinde yaşayıp müritlerinin yiyecek ekmek bulmakta zorlandığı pek çok tablo ile karşılaşabilmekteyiz. Kutsal kitaplardan yardım alarak cin çıkardığını iddia eden pek çok sahtekâr, insanları rahatlıkla hem maddi hem de manevi anlamda istismar edebilmekte. Aslında bu gibi kendini bilmez, topluma zararları haricinde hiçbir etkisi olmayan insanların ağına düşenler genelde

⁷⁶ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 75.

eđitim seviyesi dűşűk olanlar ve taklidű iman ile hareket edip masum duygularının kurbanı olanlardır. Oysa din hakkında sađlam bir űekilde arařtırma yapanlar dinlerin bu tűr űeyleri kesinlikle yasakladığını gűreceklendir.

Philalethes Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi dinlerin yapılarında űiddete eđilimlerinin olduđunu ve yayılmak için birçok suçsuz gűnahsız insanın kılıçtan geçirilmesine yol açtıđını ifade eder. Őrneđin, ona gűre, Hristiyanlar İncil'in Amerika ve Kűba'da hâkim olabilmesi için yaklařık on iki milyon insan öldűrműřtűr. Műslűmanlar fetih yoluyla ű kıtada bűyűk bir kıyıma yol açmıřtır. Yahudiler ise bir taraftan zulme uđrayıp Babil'den sűrgűn edilirken diđer yandan fırsat kollayıp kendi inançları uđruna birçok insanı acımasız bir űekilde katletmiřlerdir. Bu dinlerin insanların canını hiçe saymasının en bűyűk nedeni űđretilerine inanmayan herkesi 'kâfir' ilan edip onların canını ve malını kendilerine helal gűrmeleridir. űnkű bu gibi dinlerde hořgűrűden bahsetmek műmkűn deđildir. Her űeyden űnce kendisi dıřında bir Tanrı'ya műsaade etmeyen bir Tanrı'nın yarattığı kullar nasıl hořgűrűlű olabilir ki? Hořgűrűsűzlűk en űnce Tanrı'dan bařlıyordu. űnkű O kıskanç ve tahamműlsűzdű. Kendinden bařka hiçbir hűkűm koyucuya tahamműl edemiyordu. O'nun bu davranıřları kendi yaratmıř olduđu kullarına da sirayet etmiř ve kulları da kendi dinlerini paylařmayan herkesi kılıçtan geçirmeye ant içmiř kiřilerdi. Oysa çok tanrılı dinlerde gaddarlıđın izi bile yoktu. Onlar son derece hořgűrűlű, birbirlerinin fikirlerine saygılıydılar.⁷⁷

Geçmiřten gűnűműze deđin kabul edilmelidir ki din adına bazı savařlar gerçeklemiř, devletler kendi dinlerini yaymak için bařka cođrafyalara açılmıř ve bunun neticesinde sayısız masum insan űlműřtűr. Ama bunu Tanrı'ya bađlamak çok yerinde bir tespit deđildir. Zira birden fazla tanrının var olması zaten bařlı bařına bir mantık hatasıdır. Yaratılan evren, insanođlu, dođa dűřűnűldűđu zaman bir dűzen ve nizamın olabilmesi adına tek bir yaratıcının olması elzendir. Ayrıca gűrűnűře bakılırsa Philalethes'in asıl derdi tek tanrılı dinlerledir. O çok tanrılı dinleri hořgűrűlű olarak buluyor. Demek ki Philalethes topyekűn ne dine karřı çıkıyor ne de tanrılara. O daha çok tek tanrılı dinleri sert bir űslup ile eleřtirmiř ve vahiy mucize gibi dogmalara karřı çıkmıřtır.

⁷⁷ Schopenhauer, *Din Ŭzerine*, s. 91-94.

Philalethes, herkes kendi inancını kendisi oluşturursa aslında inanca ve onun neden olduğu olaylara dair daha az sorunun yaşanacağını ifade eder. Çünkü inanç zamanla öyle bir hal almaktadır ki insanlar onun uğruna saygıyı, sevgiyi ve hoşgörüyü ortadan kaldırmaktadır. Buna bağlı olarak savaşlar, inanç uğruna adam öldürmeler, yağmalar, kısımlar alıp başını gitmektedir. Oysa herkes inandığı şeyi kendi belirlerse bunların pek çoğu olmayacaktır.⁷⁸ İnanç konusunun yanlış yorumlanması ve buna bağlı olarak radikalleşen insanlar yüzünden tarihte ve günümüzde bazı olumsuz vakaların yaşandığına değinmiştik. Bu sorun acaba herkesin kendi inancını oluşturmasıyla mı çözülür? Böyle bir çözüm ne teoride ne de pratikte mümkündür. İnanç meselesinin elbette bireysel boyutu vardır, fakat meselenin toplumsal boyutu da göz ardı edilmemelidir. İnanç toplum içinde nasıl bir bağ kurduğu, toplumsal birlik ve beraberliği nasıl sağladığı ortadadır. İnanç birlik noktasında güçlü bir faktördür, çünkü insanlar aynı Tanrı'ya, aynı kutsal kitaba inanıyor, mabetlerde ayinler için buluşuyor ve manevi bir yakınlık hissediyorlar birbirlerine karşı. Dinin toplumsal dayanışmaya yaptığı etki alenen ortadayken herkesin bireysel bir inanç sistemi oluşturmaya çalışması sorunu çözmeyeceği gibi toplumsal birlik ve beraberlik bağlarını zayıflatacaktır. Bunun yerine insanlar gerçek anlamda birbirlerine saygı duymayı öğrenebilmeli, evrenin hepimize yetecek zenginlikte olduğunu bilmeli, her fikrin kıymetli olduğunu anlayıp bu şekilde davranmalıdır.

Demopheles, dini kalabalıkların metafiziği ve toplum için vazgeçilmez bir unsur olarak görürken Philalethes dini toplum için bir talihsizlik olarak görmüştür. Peki, bu din hangi yollarla insanlara aktarılmıştır? Saf ve yalın bir dille mi yoksa daha mecazi bir dille mi? Demopheles dinin kendisinin gerçek hakikat olduğunu, bunun için hakikati anlatmak adına mecaza, mesele ve alegoriye ihtiyaç duyduğunu dile getirir.⁷⁹ Çünkü dinî öğretiler geniş ve derin anlamlar içerir. Bunun halk tarafından dolaysız bir biçimde anlaşılması zor, hatta imkânsızdır. Din, hakikati doğru ve daha kolay bir şekilde iletmek adına mecazî bir söyleme, darb-ı mesellere ihtiyaç duyar. Böylece halk hem dinin kendisini hem de dinde var olan kıssaları daha

⁷⁸ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 71.

⁷⁹ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 55.

iyi kavramış olacaktır.⁸⁰ Halk için gönderilen bir dinin neden anlaşılmayacak kadar derin olduğu sorusu akla gelmiyor değil. Bunun nedeni muhtemelen dinin inmiş olduğu toplumun idrak gücünün yüksek olmamasıdır. Buna bağlı olarak dinin kendini daha sade bir dil ile ifade etmeye çalışması anlaşılır bir durumdur.

2.3.1. Schopenhauer Felsefesinde İnanç ve Bilgi

Schopenhauer'a göre, felsefe bir bilgi dalıdır ve insanların inandığı veya taptığı şeyleri konu edinmez. Felsefe insanların sadece neyi bilip neyi bilemeyeceği konusu ile ilgilenir. O, felsefe ile inancı kıyaslama yoluna gider. Schopenhauer'a göre, insanlar inancın bizlere çok daha fazla şey öğrettiğini düşünür. Oysa bu tamamen asılsız ve büyük bir yanılgıdır. İnanç elbette insanlara bir şeyler öğretebilir, fakat öğrettiği şey hiçbir zaman felsefi bilgiyi gölgede bırakamayacaktır. Ayrıca inancın bizlere öğrettiği her şey felsefe ile tutarlı olmalıdır. Aksi takdirde inanç boşa kürek çekmiş olacaktır. İnanç insanlara bir şeyler öğretmek için harekete geçtiği zaman eninde sonunda felsefenin onayından geçmelidir. Olur da inanç ile felsefe karşı karşıya gelir ve birbirileri ile mücadele etmek zorunda kalırlarsa, inanç bilgi karşısında ayakta duramayacak ve parçalanacaktır. Çünkü bilgi ortaya attığı tezin hem sağlamasını yapar hem de deliller ile hareket eder. Oysa inanç bilgiden öte insanın iç dünyası ile ilgilenen bir disiplindir. Bilgi ve inanç birbirinden tamamen bağımsız iki daldır. Ne inanç ne de bilgi birbirinin hayat sahasına müdahale etmemeli, herkes kendi dünyasında menfaatleri doğrultusunda yaşamalıdır. Yine Schopenhauer'a göre, inancın bilinmeyen ve mistik bir tarafı vardır. Bunun için o inançtır. Aksi takdirde inancın somut varlıktan bir farkı kalmazdı ve bu da inancı inanç olmaktan çıkarırdı.⁸¹

Schopenhauer Hristiyanlığın hâkim olduğu topraklarda doğmuş, büyümüş ve din ile ilgili görüşlerini bu doğrultuda şekillendirmiştir. Hristiyanlık inanç sisteminde bilgi tamamen devre dışı bırakılmasa da biraz daha geri planda tutuluyor. Örneğin ünlü kilise babalarından Tertullian'ın 'inanıyorum çünkü saçmadır' sözü Hristiyan inanç sisteminin bilgi ve inanç ilişkisinin çerçevesini çiziyor

⁸⁰ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 69.

⁸¹ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 99.

gözükmektedir. Olaya bu pencereden bakan Schopenhauer doğal olarak felsefe ile inancı ayrı kefelere değerlendirmiştir. Oysa ünlü İslam filozofu İbn Rüşd ‘din ile felsefe sütkardeşidir’ diyerek inanç ile bilginin ne kadar sıkı bir bağ içerisinde olduğunu net bir şekilde göstermiştir. Yine Kur’an-ı Kerim’de, pek çok yerde, bilgiye verilen önem açık bir şekilde vurgulanmıştır. Örneğin, ‘De ki: hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl iz’an sahipleri bunu anlar’⁸² ayeti bunun bir örneğidir. İnanç ile bilgi arasında mutlaka bazı farklar vardır fakat ikisini tamamen ayrı kulvarlarda değerlendirmek çok doğru bir tutum değildir. Zira insanın hayatına yön veren bir şeyi araştırıp sorgulamadan benimsemesi çok ciddi sorunlara yol açabilmektedir. İnsanoğlu, inandığı şeyin tamamen farazi şeylerden ibaret olmasını istemez, aksine neye inandığını araştırıp bilmek ister. Bilgi bu noktada insanın inancını sağlamlaştıran önemli bir faktördür. İnanç ise insanı bilgi edinmeye ve araştırma yapmaya sevk eder. Böylece inanç ve bilgiyi tamamen iki farklı kategoride değerlendirmek yerine birbirini yeri geldiğinde besleyen iki kaynak olarak görmek daha makul bir tutum gibi gözükmektedir. Sınırları kesin ve net bir şekilde çizmek yerine daha kapsayıcı bir tutum sergilemek bu noktada önem arz etmektedir.

Schopenhauer’ın ‘din bilinmez bir yanı olduğu için dindir’ ifadesi son derece önemli ve haklı bir ifadedir. Eğer bizler dinin manevi boyutunu göz önünde bulundurmamış olsaydık, Tanrı’yı gündelik hayatımızdakilere benzer bir şahıs olarak görseydik muhtemelen dine atfettiğimiz kutsiyet en azından şimdikinden çok daha cılız olur, belki de ona hiç kutsiyet atfetmezdik. Dinin gizemli boyutu elbette yine insanoğlunun bakış açısına göre şekil alabilir. Örneğin katı akılcılar dinde her şeyin mantık ilkelerine uymasını beklerken, katı imancılar dinin tamamen manevi boyutunu göz önünde bulundurmaktadır. Öte yandan eleştirel akılcılar bu konuda orta yolu bulmaya çalışmakta ve onun hem eleştiriye tabi tutulması hem de manevi boyutunun kulak ardı edilmemesi gerektiğini ifade etmektedirler. Din, herkesin olmasa bile insanların genelinin hayatında önemli bir yer edinmektedir. Bir şeye inanırken sağdan soldan bilgi edinmek yerine bilgiyi birinci kaynaktan edinmeye çalışmalıyız. Bunu yaparken de dinin manevi yönünü bir kenara atmamak gerekir. Çünkü bazı noktalarda din gerçekten inanç işidir.

⁸² 39: 9.

2.3.2. Schopenhauer ve Vahiy

İnsanoğlu doğumdan belli bir süre sonra zihinsel ve fiziksel olarak gelişmeye başlar. Fiziksel gelişim bize ihtiyaçlarımızı karşılama hususunda yardımcı olurken zihinsel gelişim ise evreni anlamlandırmamızı mümkün kılar. Uzun bir yol gibi görünen, fakat gerçekte çok kısa olan bu hayatta insanoğlu her türlü duygu durumunu yaşamaktadır. Acılar, gözyaşı, mutluluklar ve daha pek çok duygu. Bu tür duyguların başında ise hayatı anlamaya yönelik hayretimiz gelmektedir. Schopenhauer'a göre, insan bu anlam arayışı içindeyken kendini kurnaz ve lider sanan rahip ve papazlar Tanrı tarafından özel yetkiler ile donatıldıklarını iddia eder, kendilerine vahiy geldiğini savunurlar. Bu şahıslar kendilerince semadan aldıkları bilgiler doğrultusunda insanın hayata dair merak ettiği şeyleri cevaplama, gizli sırları açığa çıkarma ve kutsal metinleri açıklama çabasındadırlar. Böylece bu iddialarını zamanla sistemleştirip din diye insanlığa servis ederler. Oysa bu iddialar tamamen safsata ve çocukçadır. Bu şahıslar, bazı hikâye ve mitoslara din kılıfı giydirip bunu alegorik bir üslup ile halka anlatırlar. İnsanoğlu kendinden üstün olana sığınma ihtiyacı duyduğu için böyle bir durum karşısında heyecanlanır ve kendi aklına güvenmek yerine başkasının aklını tercih eder. Bu ise din tüccarlarının ekmeğine yağ sürer.

Schopenhauer, vahiy ile yetkilendirildiğini dile getiren insanların en büyük özelliğini insanlığın manevi yönünü iyi analiz etmelerinde bulur. Onlar insanlığın her zaman kendinden güçlü olana sığınma zafiyetini bilmekte ve bunu sinsice kullanmaktadırlar. Schopenhauer'a göre, bu durum tüm dinler için geçerlidir. Söz konusu insanlar dünyanın dört bir köşesinde aynı tutumu sergilemektedir. Kendilerine vahiy geldiğini iddia edenlerin birinci önceliği insanları bu iddiaya inandırmak, sonraki hedefleri ise kendilerine güvenen, hatta iman eden avamı istedikleri gibi kullanmaktır. Ayrıca bu insanlar krallar ve yöneticiler ile sürekli bir irtibat ve anlaşma içindedirler. Böylece hem krallar halkı gerektiği takdirde dizginleyip susturabilmekte hem de kendileri müreffeh bir yaşam sürdürmektedir. Bu durumda rahipler, papazlar ve krallar kârlı çıkarken olan yine her zamanki gibi halka olmaktadır. Schopenhauer'a göre, bu saçmalıkların sonunu zor olsa da tahta çıkacak bir filozof getirecektir. O, tahta çıktığında taassubu ortadan kaldıracak ve vahiy

denilen bir şeyin olmadığını, bunların yalandan ibaret olduğunu herkese anlatacaktır.⁸³ Dinleri insan mahsulü olarak gören bir filozofun elbette vahye inanması beklenemez. Vahye karşı sert tutumunun başka bir nedeni ise muhtemelen insanları din yoluyla kandırıp sömürenlerdir.

2.3.3. Schopenhauer ve Hristiyanlık

Schopenhauer'ın din hakkındaki görüşleri genel anlamda Hristiyanlık çerçevesinde şekillenmiştir. Bu aslında son derece anlaşılır bir durumdur zira insan yaşadığı dönemden kendini soyutlayamaz. Hal böyle olunca Schopenhauer da din konusundaki fikirlerini genel anlamda Hristiyan dini üzerinde beyan etmiştir. Ayrıca o Budizm'e, Brahmanizm'e, detaylı olmasa bile Yahudiliğe, İslam'a, Eski ve Yeni Ahit'e de değinmiştir. Onun bu konulardaki fikirlerine yeri geldiğinde ele alınacaktır.

Schopenhauer, Hristiyanlığı anlayabilmek için her şeyden önce Grek ve Roma dinlerini göz önünde bulundurmak ve anlamak gerektiğini düşünür. Hatırlanacağı üzere Schopenhauer Grek dininin katı bir yapısının ve kutsal metinlerinin olmadığını, buna bağlı olarak bu dinin son derece hoşgörülü bir yapıya sahip olduğunu ifade etmişti. O, Grek dininin rahat yapısından ötürü din olarak isimlendirilemeyeceğini bile iddia etmektedir. Ona göre, zaman içerisinde felsefe geliştikçe Antik Yunan'da dine verilen önem azalmıştır. Hem zaten Grek dini yükseliş dönemindeyken bile Hristiyanlık, Budizm ve İslamiyet kadar ciddiye alınmamıştır.⁸⁴

Hristiyanlık, monoteistlere göre ilahi dinlerin ikincisidir. Bu dinde ön plana çıkan konular Mesih ve teslis inançları, düşünüş ve asli günah teorileri ile lütuf öğretisidir. Bu konular öncelikle Schopenhauer'ın gözünden değerlendirilecek, yer yer ek bilgiler verilecektir.

Schopenhauer Hristiyanlığı dogma ve alegoriden ibaret görür. Genel itibariyle, Demopheles'in ağzıyla, dinî önermelerin ancak *sensu allegorico (mecazi anlamda)* doğru olabileceğini söyler. Aslında bu durum tüm dinler için geçerlidir.

⁸³ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 101-102.

⁸⁴ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 103.

Din ile ilgili tartışmalar, Schopenhauer'a göre, mecazi bir şekilde anlaşılması ve yorumlanması gereken bildirimlerin, *sensu proprio* (gerçek anlamda) yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Alegoriler insanın metafizik yönüne cevap veren anlatım tarzıdır. Hristiyanlık Yahudiliğin dogmalarını alegorik bir forma kavuşturmuştur. Schopenhauer'a göre, Hristiyanlık genel anlamda alegorik bir yapıya sahiptir ve dünyevi işler mevzu bahis olunca alegori olarak görülen şey din alanında *sır* ismiyle anılır.⁸⁵

Schopenhauer *mükemmel Hristiyanlık* tabirini kullanır ve bunun için de Hristiyan dünyasında önemli bir yere sahip olan Protestanların mezhebinin, Augustinus ve Luther gibi isimlerin fikirlerini mukayese eder. Ona göre, eğer Hristiyanlık mükemmel olmak istiyorsa bütün gücü tek elde toplamış Protestanların ön görüp yolunu takip ettiği ilkel Hristiyanlığı değil Luther'in doğrulayıp güçlendirdiği ve Aziz Augustinus'un öğretisi haline getirdiği görüşü takip etmelidir. Bu durumda vahyi *sensu proprio* değil *sensu alegorico* olarak kabul etmek gerekir.⁸⁶ Ancak bütün dinler öğretilerini açık ve net bir şekilde mensuplarına iletmek yerine örtülü bir yol izlerler. Dinler, görüşlerini halkın anlayabileceği daha çok hikâyemsi bir üslup ile anlatırlar. Bu da aslında kendilerini ciddiyetten uzaklaştırır. Din her ne kadar alegoriden ibaret ise de bütün saçmalıklarını *sensu proprio* şeklinde anlatmalıdır ki olaya işin ciddiyetini elden bırakmasın.⁸⁷

Schopenhauer Hristiyan inanç sisteminde var olan takdir, lütuf, ilk günah ve düşünüş fikirlerini son derece asılsız ve akla aykırı dogmalar olarak görür. Örneğin, Augustinus'a göre, insan soyu yozlaşmış, değerlerinden uzaklaşmış, günaha bulaşmış

⁸⁵ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 104.

⁸⁶ Bilindiği gibi alegori, bir düşünceyi daha kolay ve anlaşılır bir şekilde anlatabilmek için bazı simge ve benzetmelere başvurur. Schopenhauer'a göre din, genelde halk tabakasındaki insanlara hitap eder. Bu tabakadaki insanların idrak gücü yüksek olmadığından din, öğretilerini basit ve sade bir üslup ile anlatmaya çalışır; bunu ise alegorik yöntemlerle gerçekleştirir. Dinin, öğretilerini mecaz ve simgesel yöntemlerle anlatmasına *sensu alegori* denir. Din, her ne kadar hitap ettiği kitlenin psikolojik ve eğitim durumunu iyi bir şekilde tahlil etse de bazı dönemlerde öğretilerini anlatırken alegoriyi biraz daha arka planda bırakıp gerçekçi bir tavır takınmaya çalışmıştır. Dine göre bu öğretilerin gerçekmiş gibi anlatılması halk tarafından (özellikle idrak gücü yüksek insanlarca) daha fazla benimsenecek ve ilgi görecektir. Dinin, bütün öğretilerini tam ve asıl manasıyla tamamen gerçekçi bir üslup ile anlatmaya çalışmasına *sensu proprio* denilmektedir. Schopenhauer, dinin öğretilerini alegorik yollardan değil de gerçekmiş gibi yani *sensu proprio* olarak anlatma girişimini kurnazlık olarak değerlendirmiş bu konu üzerinden dine sert eleştiriler yöneltmiştir. Ona göre felsefenin ilerlemesiyle beraber, dindeki öğretilerin gerçek değil ancak mecazi şeylerden ibaret olduğu anlaşılacaktır.

⁸⁷ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 105.

ve ebediyen lanete maruz kalmıştır. Bu durum karşısında sessiz kalmayan Tanrı olaya el atmış ve bu lanetlenmiş toplum arasında hakikatten ayrılmayan bir grup insanı seçmiş, onları cehennem azabından uzak tutmuştur. Yine düşünüş öğretisine göre, Hz. Âdem verilen nimetlere şükretmemiş ve sadakatsizliğinden ötürü cennetten kovulmuştur. Buna bağlı olarak dünyaya gelen her insan asli günahkâr olarak gelir ve bu büyük bir adaletsizlik, aynı zamanda saçmalaktır. Suçun bireyselliği burada ön plana çıkar ve herhangi birinin suçunu başkasına yüklemek son derece yanlıştır. Ayrıca bir insan Tanrı'ya inanmıyor diye ebedi olarak cezalandırılacaksa, dünyaya gelmemesi daha iyi olurdu. Bu durum aslında Tanrı'nın insanlara sevgi ile değil nefret ile yaklaştığını, içinde bir kin beslediğini gösterir. Tanrı cezayı insanların ıslahı için değil insanlardan intikam almak için vermektedir. Hayatta olduğu süre boyunca zaten bir yığın acı ve keder ile uğraşan insanın bir de cezalandırılma korkusu hayatı hepten cehenneme çevirmektedir.⁸⁸

Schopenhauer, Augustinus'un insanların çoğunun ebedi cezaya maruz kalıp geriye kalan küçük bir grubun ise mükâfatlandırılacağı görüşüne katılmak ile beraber bu görüşe küçük bir şerh düşer. Ona göre, Brahman ve Budizm'de de insanların çok azı Nirvana'ya ulaşacaktır. Fakat kurtuluşa eren bu küçük grup imtiyaz sahibi değildirler. Sadece daha önceki hayatlarında ahlaklı bir şekilde yaşadıkları için yeniden dünyaya gönderilirler. Geriye kalanlar ise yine ateşte ebedi olarak yakılmak, yerine amellerine uygun bir hayatı sürdürmek için dünyaya gönderilirler. Peki, bu durumda Nirvana'ya ulaşmak nasıl mümkün olacaktır? Schopenhauer'a göre, kurtuluşa ermek isteyenler iradeyi, başka bir deyişle *istemeyi* tamamen reddetmek zorundadırlar. Aksi takdirde kurtuluşa ermek mümkün olmayacaktır. Bir kere iradeye boyun eğen birinin felaha ermesi söz konusu değildir. İrade insana her istediğini yaptırdıktan sonra bu isteklerin ardı arkası kesilmeyecek ve istedikçe istemeye devam edecektir. Bu da insanı hem kurtuluş yolundan edecek hem de mutsuzluğa sevk edecektir.

Schopenhauer, kurtuluş öğretisini dogma olarak kabul eder ve bunun aslında kurtuluş değil aksine ceza olduğunu iddia eder. Bu dünya sürgün yeridir ve yeterince

⁸⁸ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 107.

kötüdür. Cehennem dediğimiz şey tam da bu dünyanın kendisidir.⁸⁹ Schopenhauer'ın yaşadığımız evreni cehennem olarak görmesi aslında bir açıdan baktığımız zaman yersiz bir görüş değildir. Çünkü yaşadığımız evrende insanoğlu gerçekten büyük bir hüsrana içindedir. Hayatta güzellikler, olumlu gelişmeler ve bizi mutlu eden şeyler her ne kadar varsa da çektiğimiz acılar, içinde olduğumuz telaş; insanın insana düşman kesilmesi, hayvanlara ve doğaya yapılan her türlü haksızlık insanın hiçbir zaman tam olarak mutlu olmasına müsaade etmez. Yaşadığımız mutluluklar hep kısa sürelidir. Öyle ki biraz mutlu olduğumuzda bu kadar mutluluğun fazla olduğunu düşünür ve başımıza ne zaman bir şeyler gelecek veya bu mutluluk ne zaman yerini mutsuzluğa, acıya ve gözyaşına bırakacak diye düşünmeye başlarız. Mutluluktan dahi kimi zaman korkarız. Çoğu zaman korktuğumuz şey başımıza gelir ve mutluluğumuz sona erer. İnsanoğlunun sürekli bu korku ile yaşaması oldukça ürkütücüdür.

Schopenhauer, Hristiyanlığın özünün tarihi olaylardan ibaret olduğunu söyler ve Hristiyanlığı bir din olarak görmez. Ona göre, Hristiyanlık demek ıstırap demektir ve bu öğretinin mensupları kendilerinin kurtuluşa ereceğine inanırlar. Oysaki büyük bir yanılgı içindedirler. Çünkü Hristiyanlık bir din değil bir kişinin dogmalarından ibarettir. O, Hristiyanlığın pek çok yönünü kusurlu bulmuştur ancak en büyük eleştirisi Hristiyanlığın hayvanlara bakış noktasında olmuştur. Bu noktada yine Hristiyanlık ile Budizm ve Brahmanizm arasında bir kıyas yapar. Hristiyanlık, insanı her şeyden koparıp apayrı bir kefeye sokarken hayvanları ise bir eşya olarak görür. Bakış açısı böyle olunca hayvanlara gereken önem verilmez, onlara eziyet edilir ve gereksiz görüldükleri her yerde öldürülürler. Hayvanlar insanların işlerini kolaylaştıran varlık olarak görülür bu dinin mensupları tarafından. Oysa Budizm ve Brahman dinleri hayvanları kendilerinin akrabaları olarak görüp hayvanlara bu şekilde muamele etmektedirler. Hatta bu dinler ruh göçü ile hayvanlar arasında bir bağ kurarlar. Öyle ki Asya dinlerinin hâkim olduğu coğrafyada hayvan haklarının korunması için özel bir çabaya gerek duyulmamıştır. Çünkü bu dinler hayvan hakları noktasında insanlara gereken hassasiyeti kazandırmıştır. Oysa Avrupa'da

⁸⁹ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 112.

hayvanların korunması için din yeteri kadar hassas davranmadığı için devlet gereken tedbirleri almak ile mükelleftir.⁹⁰

2.3.4.Schopenhauer'a göre Eski ve Yeni Ahitler

Schopenhauer, Eski ve Yeni Ahit'i ele almadan evvel Yahudiliğin *iyimser* bir felsefeye sahip olduğunu ifade eder. Bu görüşün altında yatan neden ise Yahudiliğe göre bu hayatın bize bağışlandığı görüşüdür. Oysa bu düşünce gerçeklikten oldukça uzaktır, zira bize bağışlanan dünyada acı ve ıstıraptan başka bir şey yoktur. Eğer bir hayat bağışlanmışsa bu acı ve kederden uzak, mutluluk verici olmalıdır. Fakat öteden beri dünyanın ihya edildiği görülmemiştir. Yahudilik gerçekleri bir kenara bırakıp hayalperest davrandığı için Schopenhauer'ın sert eleştirilerine maruz kalmıştır. Bu sert tutumun altında herhangi bir Yahudi karşıtlığı söz konusu değildir. O, Yahudiliği iyimser olarak görürken Brahmanizm ve Budizm'i ise *kötümser* olarak görür. Çünkü bu dinler hayatı gerçekçi bir yaklaşımla ele almak yerine düşsel olarak görürler ve bu hayat bizim günahlarımızın bir sonucudur.⁹¹

Schopenhauer'a göre, Eski Ahit ve Yeni Ahit birbirine taban tabana zıttır. Yeni Ahit Hint ahlak felsefesi ile kötümserliği benimsemiştir, oysa Eski Ahit tamamen iyimser bir felsefeye sahiptir. Ancak yine de Eski ve Yeni Ahit'i birbirine bağlayan düşüş öğretisini göz ardı etmemek gerekir. Schopenhauer, Yeni Ahit'in, yani Hristiyan öğretisinin kötümser olduğunu, buna bağlı olarak Hristiyanlığın köklerinin Hint dinlerine dayandığını savunur. Çünkü ikisinin de temelde bulunduğu nokta kötümser felsefedir.⁹² Burada Schopenhauer'ın Hristiyanlığa bakış açısının bir nebze de olsa yumuşadığını görmek mümkündür fakat tamamen bu öğretiyi benimsediğini söylenemez. Hristiyanlık her ne kadar Hint dinlerine dayansa da Yahudilikten tamamen arınmış değildir ona göre.

Schopenhauer, Hristiyanlıkta doğru olan her şeyin aslında Budizm ve Brahman dinlerinde de doğru olduğunu savunur. Hristiyanlıkta evreni yoktan yaratan ve insanlardan ayrı düşen Tanrı belli bir süre sonra göndermiş olduğu kurtarıcı

⁹⁰ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 114.

⁹¹ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 127.

⁹² Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 130.

sayesinde insanlarla tekrardan özdeşleşir. Bu kurtarıcı Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisidir. Bu duruma benzer bir örnek de Budizm'de mevcuttur. Budizm öğretisi Yahudiliğin benimsemiş olduğu iyimser bakış açısını bir kenara bırakıp asıl olan kötümser felsefe ışığında hareket eder. Bu felsefeye göre, iblis bu evrenin hâkimidir. Dünya, insanlık için yaşanılıp mutlu olunacak bir yer değil aksine insanların acılara gömüleceği bir cehennemdir. Budizm ve Hristiyanlık bu noktada dünyaya sırtını döner ve bir uzlaşma içine girer. Schopenhauer burada hem Hint dinleri ile Hristiyanlığın hangi noktada uzlaştığını hem de bu dinlerin Yahudilikten hangi noktalardan ayrıldığını dile getirir. Örneğin Yahudilikte insanlar kısacık bir ömür için yoktan yaratılmış, kendilerine vücut verilmiş ve bunun için Tanrı'ya sürekli şükretmişlerdir. Fakat Schopenhauer bu kısacık hayatta Tanrı'ya şükretmemizi gerektiren hiçbir durumun söz konusu olmadığı kanaatindedir. Hristiyanlık ve Hint dinleri böylesi sefil bir hayat adına Tanrı'ya şükretmeyi gereksiz görerek Yahudilikten ayrılmıştır. Schopenhauer devamında Hint öğretisinin Yeni Ahit üzerinde oldukça etkili olduğunu beyan etmiştir. Bununla beraber Eski Ahit Yeni Ahit'e düşüş öğretisi ile bağlanmıştır. Bu öğreti ikisi arasında köprü vazifesi görmektedir. Schopenhauer, Hristiyanlığın tam olarak anlaşabilmesi için Brahmanizm ve Budizm'in öğrenilmesini gerektiğini, İncil bilginlerinin Hint dinleri ile Hristiyanlığın ilişkisini bir gün mutlaka ortaya çıkaracağını iddia etmektedir.⁹³

Schopenhauer, Eski ve Yeni Ahit'i ele aldığı bölümün sonlarına doğru mucizeye de kısaca değinir. Bilindiği gibi birçok dinde mucize kavramına yer verilir. Özellikle ilahi dinlerin peygamberleri mucize noktasında isimlerinden sıkça söz ettirmişlerdir. Yüce İslam dininin peygamberi Hz. Muhammed'in İsrâ⁹⁴ ve Miraç⁹⁵ olayı, Hz. Musa'nın Kızıldeniz'i ikiye yarması⁹⁶ ve Hz. İsa'nın henüz beşikte iken konuşması, babasız dünyaya gelmesi ve hastalara şifa dağıtması⁹⁷ gibi pek çok olay mucizeye kısa örnekler olarak verilebilir. Schopenhauer dinlerde var

⁹³ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 130-131.

⁹⁴ Hz. Muhammed'in, bir gecede Mekke'den Kudüs şehrindeki Mescid-i Aksa'ya yaptığı yolculuktur. İsrâ, gece yolculuğu anlamına gelmektedir.

⁹⁵ Miraç, Hz. Muhammed'in Mescid-i Aksa'dan göğe yükselmesi olayıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail L. Çakan, N. Mehmed Solmaz, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014, s. 389.

⁹⁶ 26: 63.

⁹⁷ 3: 45-49.

olan mucizeyi *dementi* kavramı ile açıklamaktadır. Bu kavram ise yalanlama, tekzip anlamına gelmektedir. Ona göre, dinde kalabalıklar için en güçlü delil mucizelerdir. Eğer bir dinde mucize varsa o dinin mensupları daha kısa yoldan etki altına alınabilir. Fakat mucizenin olmadığı bir dinin insanlar üzerindeki etkisi çok da güçlü değildir. Bu durumun farkında olan din kurucuları hem kutsal kitapların içeriğine dair şüpheleri ortadan kaldırmak hem de kendi fikirlerini sağlamlaştırmak adına mucize yoluna sıkça başvurmuşlardır. Örneğin, İncil kendi öğretilerini sağlamlaştırmak adına mucizeyi ön plana çıkarmak isterken tersi bir durum ile karşı karşıya kalmış ve öğretilerinin etkisi azalmıştır. Çünkü eğer bir din veya kutsal kitap ortaya bir mucize koyuyorsa bu mucize sadece sözde kalmamalı, pratikte de kendisini göstermelidir. Gösteremedikleri takdirde ise oluşturulmak istenen etki tepkiye dönmektedir.

Tanrıbilimciler, mucizelerin sahtekârlıktan başka bir şey olmadığını farkındadır ve mucize kavramını biraz daha geride tutmak adına bir kılıf arayışına girmişlerdir. Onlar mucizeye mecazi bir anlam yüklemiş, mucizelerin temsil yönünü daha çok ön planda tutma cihetine gitmişlerdir. Böylece mucizelerin dinler üzerindeki olumsuz etkisini hafifletmeye çalışmışlardır.⁹⁸

2.3.5. Schopenhauer ve Mezhepler

Evrende var olan pek çok şey zamanla özünden uzaklaşıp farklı bir forma kavuşur. Bu durum hem maddi hem de manevi şeyler açısından geçerlidir. Dinin ilk ortaya çıktığı dönem ile son halini kıyasladığımızda pek çok farklılığı görmek mümkündür. Din, zamanla indiği toplumun sınırlarını aşar farklı coğrafyalarla fetih, misyonerlik vb. yollar ile buluşur. Din hem sosyolojik hem de siyasi faktörlerden etkilenip kendi içinde alt dallara ayrılır. Bu alt dallar ise mezheplerdir. Mezheplerin son durağı aynı olsa da bu duraklara giden yollar genelde farklıdır. Mezhepler, hoşgörü kültürünü geliştirmesi açısından din için zenginlik olarak kabul edilse de bazen din açısından tehlikeli bir düşmana dönebilir.

⁹⁸ Schopenhauer, *Din Üstüne*, s. 135.

Schopenhauer'a göre, Hristiyanlık, ilk günah ve onunla ilgili dogmaların bir bütünüdür. Bu düşüncenin temeli ise Augustinusçuluğa dayanır. Buna karşılık ise Pelagiusçuluk, Hristiyanlığı hem Yahudiliğe hem de iyimser bir felsefeye indirgemeye çalışır. Pelagiusçuluk, Hristiyanlık dünyasında doğan ve Hristiyanlığın bazı öğretileri ile sert bir şekilde çatışan, 354-418 yılları arasında yaşamış keşiş Pelagius'un ortaya koyduğu bir fikir akımıdır. Pelagiusçuluk, ilk günah ve Hz. Âdem'in kutsal olarak yaratıldığı fikirlerine karşı çıkarken insanın günah işleyip işlememe konusunda özgür olduğunu ve kurtuluşun bireysel çabaya bağlı olduğunu kabul etmektedir.⁹⁹ Schopenhauer, kilisenin sürekli olarak Augustinusçuluk ve Pelagiusçuluk tarafından bölündüğünü ifade eder. Ona göre, Augustinusçuluk ilk günah, lütuf ve kurtuluş öğretilerine sımsıkı sarılırken Pelagius taraftarları ilk günahı sert bir şekilde reddederler. Çünkü onlara göre, insan dünyaya gelirken tertemiz ve masumdur. Dolayısıyla, başkasının (Hz. Âdem'in) günahını yeni doğan bir çocuğa yüklemek son derece yanlış bir tutumdur. Ayrıca, insanlık Hz. İsa'dan önce de vardı ve bu insanların hepsi masum bir şekilde dünyaya gelmiştir. Suç veya günah tamamen özgür iradeye sahip olan insanlar ile ilgili bir seçimdir.

Schopenhauer, Pelagiusçuluğu baskın ve akılcı olarak görürken Rum Ortodoks kilisesi ile kıyaslar. Ona göre, Rum Ortodoks kilisesi Pelagiusçuluğa nazaran çok daha ılımlı bir yaklaşıma sahiptir. Ayrıca *Concilium Tridentum*¹⁰⁰ beri Katolik kilisesi de Augustinus'a, Luther'e ve Calvin'e karşı çıkararak kendini sığ ve mistik bir kafa yapısından uzak tutmaya çalışmıştır. Jansenistler Augustinusçu bakış açısına sahiptirler ve Hristiyanlığın özü durumundadırlar. Protestanlık ise Hristiyanlığı özünden uzaklaştırmıştır. Çünkü Protestanlık, evlenme yasağını delmiş, çileci bir dünya görüşünü reddetmiş ve buna bağlı olarak çileciliğin temsilcileri olan azizleri reddetmiştir. Bu gibi fikir ayrılıklarının hepsi dinde bir bölünmeye yol açmış, Hristiyanlık dinini özünden uzaklaştırmıştır.¹⁰¹

⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Dursun A. Aykıt, *Pelagianizm'in Tarihi ve Öğretileri*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 22, 2010, s. 175-196.

¹⁰⁰ 16. Yüzyılda toplanmış ve sadece Katolik kilisesinin kabul ettiği Ekümenik Konsildir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Z. Konpara, *Konsil*, TDV İslâm Ansiklopedisi, 26. Cild, Ankara 2002, s. 175-178.

¹⁰¹ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 141-142.

2.3.6. Schopenhauer ve Akılcılık

Daha önce de belirttiğimiz gibi Schopenhauer düşüş, ilk günah ve kurtarıcı gibi öğretileri Hristiyanlığın merkezi olarak görür. Hristiyanlık, kurtarıcı fikri dolayısıyla kötümserdir. O, böylece Yahudilik ve onun mirasçısı olan İslam ile iki farklı uçtayken Brahmanizm ve Budizm ile yakın bir temas içindedir. Burada Schopenhauer'ın İslam dinine ilk ciddi tenkidini görüyoruz. Ona göre, İslam Yahudiliğin asıl mirasçısıdır. İslam dini her ne kadar ilahi dinler arasında üçüncü sırada yer alsada da bu dinin Yahudiliğin mirasçısı olduğunu söylemek büyük bir iddiadır çünkü iki din arasında bariz farklılıklar söz konusu.

Schopenhauer, dinlerdeki temel farklılığın dinlerin kaç tanrıya sahip oldukları veya tanrıtanımaz olduklarıyla ilgisinin olmadığını söyler. O, dinleri bakış açısına göre sınıflandırır. Örneğin bir din ya iyimser olmalıdır ya da kötümser. Olaya bu pencereden baktığımız zaman Eski ve Yeni Ahit birbirinden tamamen farklıdır. Çünkü Eski Ahit'in kökü Ahura Mazda'ya¹⁰² dayanır ve iyimserdir. Ancak, Yeni Ahit'in kökü Brahmanizm ve Budizm'e dayanır. Dolayısıyla Yeni Ahit kötümserdir.¹⁰³

Schopenhauer, akılcıları ele alır ve akılcılara yönelik birtakım eleştiriler yöneltir. Ona göre, akılcılar Pelagiusçuluğun peşinden gider ve Augustinus ile Luther'in büyük uğraşlar neticesinde doğru bir şekilde yorumlayıp sistematize ettikleri Hristiyanlığı ortadan kaldırmaya niyet etmişlerdir. Akılcılar bununla da yetinmeyip Hristiyanlığı yeniden yorumlamak, düşüş, kurtarıcı ve lütuf gibi öğretileri yok sayarak Hristiyanlığı sıg bir Yahudiliğe indirgeyeme çalışmıştır. Akılcıların hakikate ulaşmak gibi bir gayesi de vardır. Fakat bu gaye tamamen boş ve anlamsızdır, çünkü hakikat dediğimiz şeyi ancak filozoflar elde edebilir. Dinde hakikatten ziyade ancak alegori söz konusudur alegori ise tek başına hiçbir şekilde hakikat olamaz. Hakikatin kapılarını açabilen filozof otoritenin boyunduruğundan kurtulmalı ve daima ileriye dönük hareket etmelidir. O, ne kilisenin ne de başka bir baskın gücün etkisi altında kalmalıdır. Fakat herhangi biri tanrıbilimci olmak istiyorsa bu sefer dinin veya kilisenin otoritesini kabul etmelidir. Hiç kimse iki

¹⁰² Zerdüşt dininin Tanrısıdır. Her şeyi bilen, her şeye hâkim olan Rab anlamına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Küçük vd., *Dinler Tarihi*, s. 168.

¹⁰³ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 143.

efendiye birden hizmet edemez. İnsan ya otoriteden kurtulup filozof olma yolunda hep ilerlemeli ve kendisine akli takip etmeli ya da otoriteye baş eğip kutsal metinleri kendine rehber edinmelidir. Ancak ikinci yoldan giderse gerçek hakikati elde etmesi pek de mümkün değildir. Hem felsefeyi hem de inancı kendine rehber edinen biri ikisinden de mahrum kalacaktır.¹⁰⁴

Schopenhauer, akılcıları temelde Pelagiusçuların yolundan gittiği için eleştirmektedir. Hatırlanacağı üzere, Pelagiusçular ilk günah, düşüş gibi dogmaları reddedip kilisenin özel yetkiler ile donatıldığına inanmıyordu. Hristiyanlığın özünün bu gibi dogmalardan oluştuğunu iddia eden Schopenhauer, haliyle akılcıların görüşlerini reddetmekte ve bu akımın Hristiyanlığı özünden uzaklaştırmaya çalıştığını, hatta Hristiyanlığı sığ bir Yahudiliğe indirgemeye çalıştığını düşünmektedir. Hakikat yolunda ise akılcıların alegoriyi esas aldığını savunmuştur. O, bunun başlı başına bir yöntem hatası teşkil ettiği ve alegoride son durağın hakikat olmadığı kanaatindedir. Hakikate sadece filozofların ulaşacağını söyleyen Schopenhauer'a bu noktada katılmak pek mümkün değildir. Bu oldukça sübjektif bir konudur. Örneğin kime filozof denir veya filozof olmanın kriterleri nedir, hakikat dediğimiz şey acaba gerçekten sadece kendini filozoflara mı teslim eder? Bu gibi soruların cevabını Schopenhauer'da tam olarak bulmak zordur. Hakikate ulaşma yolunda ya felsefeyi ya da inanmayı seçmeye zorlayan bir anlayış yerine her ikisini harmanlayıp uzlaşmacı bir yöntem dâhilinde hakikate ulaşmak pek âlâ mümkündür.

Schopenhauer, dinin bilim ve fizik ile mutlak anlamda çatıştığını, bilimin zamanla dinin pozisyonunu derinden sarsacağını ifade eder. Bilimin gelişmesi din üzerinden olmayacağı gibi, o, dinin ilerlemesine destek de olmayacaktır. Böyle bir beklenti içinde olanlar büyük bir hayal kırıklığı yaşayacaktır. Çünkü din ve bilim birbirinin doğal düşmanıdır. Bu durumda din ile bilim arasında bir uyumdan veya bir barıştan söz etmek çok saçmadır. Öteden beri bilim ile dinin uzlaştığı görülmemiş, muhtemelen bundan sonra görülmeyecektir. Zira ikisi arasında ölüm kalım savaşı vardır. Din ile bilim arasındaki bu sert kavganın temel nedeni dinin bilimi baskı altına almaya çalışmasıdır. Baskı ile ayakta durmaya çalışan dinin özü ise cehalettir. Örneğin, Schopenhauer'a göre, Halife Ömer İskenderiye kütüphanesini yaktığında

¹⁰⁴ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 146.

şöyle bir mantık geliştirmişti: Kütüphanede bulunan kitaplar ya Kur'an ile aynı ya da farklı içeriğe sahiptir. Eğer birinci durum söz konusu ise o zaman kitaplara ihtiyaç yoktur, çünkü zaten bu bilgiler Kur'an'da mevcuttur. Eğer ikinci durum söz konusu ise bu durumda yine kitaplara ihtiyaç yoktur, çünkü kitaplar Kur'an ile çelişiyordur. Kutsal metinler ile çatışan bilgilerin ise dinde yeri yoktur. Bilimin dinlerin ötesinde olma gibi bir durumu söz konusu olamaz.¹⁰⁵

Schopenhauer, dinin bilim üzerindeki baskısını sonsuza kadar sürdüremeyeceğini, çünkü üç beş yobazın bilimi alt edemeyeceğini savunur. O, dini hırsızlık yapmak için ışıkları söndüren insanlara benzetir. Din adamları, dini kullanabilmek, hatta dini suistimal edip din üzerinden prim yapmak için bir alt yapı hazırlar. Bu alt yapı ise cehaletten başka bir şey değildir. Toplum cahil olmalı ki din adamlarının dediklerini sorgulamasın, söylenen her şeyi kabul etsin ve böylece din üzerinden rant sağlayan insanların çıkarları zedelenmesin. Örneğin Orta Çağ'da özellikle İngiltere ve çevresinde halk cahil bırakılmak istenilmiş ve insanların pek çoğu okuma yazma becerisinden mahrum kalmıştır. Ancak bu uğraşlar belli bir dönem sonuç verse de eninde sonunda halk üzerindeki cehalet gömleğini çıkarıp atacak ve dine duydukları ihtiyacın aslında o kadar gerekli olmadığını anlayacaktır. Din, insanlığın küçükken giymiş olduğu elbise gibidir. İnsan büyüdükçe eski elbiseler küçük gelecek ve bir saatten sonra gereksiz görülüp atılacaktır. İşte insanoğlu da ilk dönemlerde fikirsel anlamda yetkinliğe erişemediği için din ve buna bağlı dogmalara ihtiyaç duymuştur. Zamanla kendini özellikle felsefe yolu ile geliştiren insanlık dinin gereksiz olduğunu anlamıştır. İnsanoğlunun din karşısında verdiği bu reaksiyona din sessiz kalmamış ve yine en büyük limanı olan ahlak öğretisine sığınmıştır. Fakat din, din adamlarının her türlü çabasına rağmen mutlaka bir gün insanlık tarafından önce zihinlerden sonra ise pratik hayattan sökülüp atılacaktır. Bunu ise felsefe ve bilgi yolu ile gerçekleştirecektir. Çünkü felsefe insanı hakikate götürdüğü gibi doğru bilgi de insanın her türlü dogmadan uzak kalmasına yardımcı olur. Zaten din ile bilgi arasında büyük bir tezat söz konusudur. Din ve bilgi kurt ile koyuna benzer. Kurt her zaman koyun için büyük bir tehlike arz etmiştir.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 148.

¹⁰⁶ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 149.

Schopenhauer, inancı aşka benzetir ve aşkın ise hiçbir şekilde zora gelmeyeceğini söyler. Dolayısıyla inanç ne kilise ne de devlet zoruyla insanlara dayatılmamalıdır. Bu konu tamamen insanların özgür seçimlerine bırakılmalıdır. İnanca yapılan her türlü baskı sonuçsuz kalacağı gibi insanları dinden iyiden iyiye uzaklaştıracaktır. İnsanlar inanç konusunda teşvik edilmek isteniyorsa bunun bazı yöntemleri vardır. Örneğin din adamları insanları inanca sevk etmek amacıyla önceden cehalet için hazırlık yaparlar. Cehalet varsa din de vardır. Cehaletin hüküm sürmediği, insanların kendini sürekli geliştirdiği bir toplumda dine yer yoktur. Bilim ve bilgi geliştiği için özellikle Hristiyan dininin ne kadar zayıfladığı gözler önündedir. Ancak her şeye rağmen dinler yine de var olma mücadelesini sürdürecektir. Bu mücadelenin dayanağı ise kutsal metinlerdir. Kutsal metinleri olan dinlerin kutsal metinleri olmayan dinlere oranla ayakta kalıp varlıklarını sürdürme oranı, her zaman daha yüksek olmuştur. Örneğin günümüzde Grek ve Romalıların dinlerinde eser kalmazken Yahudilik, Brahmanizm ve Budizm varlığını sürdürmektedir.¹⁰⁷

Schopenhauer, akılcılığı ele aldığı bölümün sonlarına doğru dinin uygarlık ve kültür üzerindeki etkisine kısaca değinir. Ona göre, eğer bir din varlığını hem tek bir kişi hem de belirli bir zaman ve coğrafya üzerinde temellendirmeye çalışıyor ise varlığını uzun zaman sürdüremez. Çünkü insanlar, bağlı oldukları dinin öğretilerini düşünmeye başladığında bunların gerçekten saçma olduğunu anlayacaktır. Örneğin, Hristiyanlık dinine göre, kurtarıcı Mesih'tir ve onsuz kurtuluş mümkün değildir. Buna karşılık Budizm'de süreç tek bir kişi ekseninde dönmemektedir. Budizm'de binlerce Buda ile kurtuluş düşüncesi sürekli diri tutulmaktadır. Dinler eğer kurtuluşun önünü açmak istiyorsa kurtuluşu bir şahsa, belirli bir zamana ve mekâna bağlamamalıdır.¹⁰⁸ Dinlerin uygarlık üzerindeki etkisine baktığımız zaman Hristiyan dininin hâkim olduğu coğrafyalarda uygarlığın epeyce ileride olduğunu görüyoruz. Peki, bunun nedeni dinin uygarlığı tetikleyici rolü müdür? Elbette hayır. Schopenhauer'a göre, Hristiyanlık etkisini bu topraklarda yitirdiği için insanlık gündün güne ilerlemiştir. Eğer Orta Çağ'daki gibi insanlar Hristiyan dininin etkisinde kalmaya devam etseydi muhtemelen Avrupa günümüzde bile hiçbir gelişim

¹⁰⁷ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 151.

¹⁰⁸ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 151.

sağlamamış olacaktı. İslam ve Budizm hüküm sürdükleri topraklarda etkilerini sürdürürken Çin'de durum aşağı yukarı Avrupa'dakine benzer vaziyettedir. İslam ve Budizm'in hâkim olduğu toplumlar ise Avrupa'ya nazaran çok geridedir. Dinin toplum üzerinde etkisi ne kadar fazla ise o toplumun geri kalma oranı o ölçüde yüksek olacaktır. Schopenhauer din ile geri kalmışlık bu noktada paralellik olduğu kanaatindedir. Çünkü din her türlü kültüre, uygarlığa ve gelişme düşmandır. İnsanlık adına iyi olan her ne varsa din yakıp yıkar ve yok eder. Din geçmiş dönemlerde varlığını sürdürdüğü gibi bunu günümüzde de yapmak için cüretkâr girişimlerde bulunur, fakat bu çaba boşunadır. Artık dinin eski ihtişamlı günlere dönmesi imkânsızdır.¹⁰⁹

Schopenhauer din ve bilim ilişkisi konusunda oldukça sert bir tutum sergiler. O, dinin her zaman bilimi baskı altına alma isteğinden ötürü ikisi arasında öteden beri bir düşmanlığın olduğunu söyler. Bu düşmanlık hiçbir zaman bitmeyecektir. Din ve bilim ilişkisi özellikle son asırlarda Batı dünyasında ele alınmıştır. Bu ilişki genel anlamda Hristiyanlık ve bilim ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Din ve bilim konusunda pek çok farklı yaklaşım söz konusu olsa da en fazla muhafazakâr ve liberal bakış açısı ön plana çıkmıştır. İlkine göre, Tanrı'nın iki yüzü vardır. Bunlardan biri kendini kutsal kitaplarda gösterirken diğer yüzü ise doğada kendini gösterir. İkinci görüş ise din ile bilimi tamamen farklı kulvarlarda görmekte, buna bağlı olarak çatışmanın mümkün olmadığını savunmaktadır. Buna göre, din ile bilim birbirini tamamlayan faktörlerdir.¹¹⁰

Din ile bilimi aynı kefelere değerlendirmek, yöntem itibariyle doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü bilim daha çok deney ve gözlem yolunu takip ederken din genel olarak inanç yolunu takip eder. Ama bu bilimde inanca, dinde ise akla yer olmadığı anlamına gelmez. Bilim her ne kadar deney ve gözlemi esas alsın da onun gelişmesini sağlayan bilim adamı inancını, gelenek göreneklerini de işin içine katar. Hatta kimi bilim adamları dindeki bazı pasajları veya ayetleri temel alıp buna dayalı olarak bilimsel çalışmalar dahi yapabilmektedir. Din ise temelde kendi mensuplarına öğretilerini körü körüne dayatmak yerine bu öğretilerini akla ve mantığa uygun bir

¹⁰⁹ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 152.

¹¹⁰ Vahdettin Başçı, Ruhattin Yazoğlu, Tuncay İmamoğlu, *Din Felsefesi Dersleri*, Eser Basın Yayınları, Erzurum 2015, s. 151.

şekilde benimsetmek ister. Aynı zamanda din yeri geldiğinde ilim öğrenmeyi ve bilimsel gelişmeyi tasvip eder. Din ile bilimi birbirine düşman görmek yerine bu iki unsurun birbirine destek olması gerektiğini kabul etmek daha faydalı olacaktır. Zira her ikisinin de amacı –yöntemleri her ne kadar farklı olsa da– insanlara doğru yolu göstermektir.

Schopenhauer din bilim çatışmasına bağlı olarak Hz. Ömer’in İskenderiye Kütüphanesi’ni yaktırdığını iddia etmiştir. Fakat tarihi gerçekler pek de Schopenhauer’ı onaylar nitelikte değildir. Bilindiği gibi İskenderiye Kütüphanesi yaklaşık olarak 2300 yıl önce Ptolemy sülalesi tarafından Mısır’da kurulmuştur. Daha sonraki aile üyeleri bu kütüphaneyi gündün güne daha donanımlı bir hale getirmişlerdir. Kütüphanede, rivayetlere göre, 400 bin ile 700 bin arasında kitap vardı. İskenderiye kütüphanesinin yakılmasıyla ilgili genel olarak dört iddia ortaya atılmıştır. Birincisine göre, Roma İmparatoru Caesar, kendi gemilerini yaktırmak isteyince ateş kütüphaneye sıçrar ve kütüphaneyi yakar. İkincisi 273’te Roma kralı Aurelian’ın İskenderiye’yi kuşattığını ve yaktığını iddia eder. Üçüncüsüne göre, Roma İmparatoru Theodosius, Pagan kültürünü Hristiyanlığın gelişimine engel olarak görür ve bu engeli kaldırmanın en temel şartının da kütüphaneyi yok etmek olduğunu düşünerek burayı yakar. Dördüncü iddia ise İslam ordusu komutanı Amr bin el-As’ın Mısır’ı 642’de fethedince Hz. Ömer’e bir mektup yolladığı ve İskenderiye kütüphanesine ne olacağını sorduğunu, Hz. Ömer’in de kütüphanenin yakılmasını emrettiği iddiasını ortaya atar. Oysa kitapların yakıldığına dair iddiaların gündeme getirildiği dönemde Müslümanlık henüz yok idi. Amr bin el-As, İskenderiye’yi teslim aldığı anda kitapların var olup olmadığı bile belli değildi. Araştırmacılara göre, Amr bin el-As’ın kitapları yaktığına dair iddialar yüzlerce yıl sonra bilinçli bir şekilde ortaya atılmıştır.¹¹¹ Öyle görünüyor ki bu iddialar İslam dininin ilime ve bilime düşman olduğunu anlatmak için uydurulan birtakım hikâyelerden ibarettir. Çünkü hem Kur’an-ı Kerim’e hem de Hz. Muhammed’in tutumuna baktığımız zaman ilime ne kadar önem verdiklerini anlamak zor

¹¹¹ Ural Akbulut, “İskenderiye Kütüphanesinin Kuruluşu ve Yok Oluşu” <http://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2016/01/%C4%B0SKENDER%C4%B0YE-K%C3%9CT%C3%9CPHANES%C4%B0-KURULU%C5%9EU-VE-YOK-OLU%C5%9EU-18-OCAK-2016.pdf>, (13.01.2020-18:00).

olmayacaktır. Kur'an'ı ve Hz. Muhammed'i rehber edinen birinin de onların düşüncelerine taban tabana zıt davranması akla ve mantığa aykırıdır.¹¹²

Toplumun vazgeçilmez bir parçası olan dinin tarihi hemen hemen insanlık tarihi kadar eskidir. Schopenhauer, dinlerin hayatımıza önceden bir alt yapı oluşturarak girdiğini ve bu alt yapının ise cehalet olduğunu savunur. Dinin cehaleti esas aldığı savunmak dine yapılmış bir haksızlık olarak görülebilir. Çünkü hiçbir dinin çıkış noktası ne cehaleti savunmaktır ne de insanları cahil bırakmaktır. Aksine özellikle ilahi dinler insanları ilim öğrenmeye,¹¹³ insanların hakkını gözetmeye ve bu hakkı sonuna kadar savunmaya davet eder. Örneğin Hz. Muhammed'in Bedir Savaşı'nda esirleri serbest bırakmaya karşılık esirlerden okuma-yazma öğretilmelerini talep etmesi İslam dininin ilime bakış açısını genel hatları ile çizmektedir.

Hiçbir din kendi mensuplarından hak ve hukuk arayışından vazgeçmelerini, zulüm karşısında sessiz kalmalarını ve hakkını öte tarafa bırakmalarını istemez. Aksine, din işverene, işçiye, avama ve havasa hak-hukuk noktasında daima hassas davranmalarını emreder. Din, özünde herhangi bir bilgiye düşman değildir. Ayrıca din insanın küçükken giydiği ama artık kendisine dar geldiği için çıkarıp atmak istediği bir elbise değildir. Aksine insanlık geliştikçe dinin emir ve yasaklarını, öğretilerini daha tafsilatlı bir şekilde öğrenip hareket etmektedir. İnsanların eskiye nazaran bilgiyi mümkün olduğunca ilk kaynaktan edinme oranı artmış ve buna bağlı olarak dinin özünde olmadığı halde dinden bir parça gibi sunulan hurafelere karşı itimadı kalmamıştır.

Din toplumda varlığını tek başına veya her şeyden bağımsız bir şekilde sürdüremez. Din, toplum ve onun bir ürünü olan kültür ile iç içedir. Schopenhauer'ın dini, kültüre ve uygarlığa düşman olarak görmesi muhtemelen yaşadığı çevreden kaynaklanmaktadır. Ona göre, Avrupa diğer medeniyetlere nazaran gelişmişse bu din sayesinde değil aksine Avrupa'nın dinden uzaklaşmasından ötürüdür. Çünkü din medeniyetlerin gelişimi açısından büyük bir engeldir. Genel olarak tarihsel sürece bakıldığında gerçekten de Orta Çağ'da kilisenin baskısına sonuna kadar maruz kalan Avrupa en karanlık dönemlerini yaşamıştır. Çünkü kilise kendi öğretilerine aykırı

¹¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Lucien X. Polastron, *Kitap Yakmanın Tarihi*, (Çev. Aziz Ufuk Kılıç), Everest Yayınları, İstanbul 2015.

¹¹³ 39: 9.

gördüğü her şeyi reddetmekten ve yasaklamaktan asla çekinmemiştir. Hal böyle olunca Avrupa'da belli bir dönem bilim, sanat ve edebiyat adına her türlü gelişmenin yolu tıkanmıştır. Ancak tabiri caizse Avrupa Orta Çağ'da en karanlık dönemlerini yaşarken İslam dünyası bilim, edebiyat, fizik gibi alanlarda zirve konumundadır. Dolayısıyla burada asıl sorun yine dinde değil dinin yorumlanma biçimindedir. Özetle, dini kategorik olarak bilime, kültüre, sanata, uygarlığa ve her türlü gelişime düşman olarak görmek ve tüm dinleri aynı gözle değerlendirmek eşyanın tabiatına aykırıdır. Düşmanlık, konu ne olursa olsun zarardan başka bir şey getirmemiştir. Bunun yerine dinden ve diğer disiplinlerden insanlığı daima ileriye götürecektir şekilde faydalanma, birini ön plana çıkartırken diğerine düşman kesilmeme yolu daha tercihe şayan gözükmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ARTHUR SCHOPENHAUER FELSEFESİNDE TEİZM, PANTEİZM, ÖLÜM/ ÖLÜMSÜZLÜK DÜŞÜNCESİ VE BUDİZM

3.1. Schopenhauer Felsefesinde Teizm ve Panteizm

Schopenhauer'ın teizm ve panteizme yönelik düşüncelerini ele almadan önce teizm ve panteizm hakkında kısa bilgiler vermek uygun olacaktır. Bilindiği üzere, teizm Yunanca teos kelimesinden türemiştir. Teos, Yunancada 'Tanrı' anlamına gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında teizmi 'tanrıcılık' olarak tercüme etmek mümkün gözükmemektedir. Şu halde, teistik düşünce, tanrı tasavvuru üzerine kurulu bir yaklaşımı temsil etmektedir diyebiliriz. Teizmin dayandığı Tanrı anlayışının tek boyutlu olmadığına işaret etmek de yerinde olacaktır. Zira teizm tektanrıcı (monoteist) bir form edinebileceği gibi, çok tanrıcı (politeist) bir mahiyet de arz edebilmektedir. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam monoteistik dinlerdir ve bu dinlerin temel öğretisi tek bir Tanrı'nın var olduğu fikrine dayanır. Öte yandan, antik Yunan dinî geleneğinin ise çoktanrıcı (politeist) dinlerin bir örneği olduğunu görüyoruz. Zira Yunan panteonunda birden fazla tanrıya yer verilmektedir.

Monoteist bir form dâhilinde mevcudiyeti kabul edilen Tanrı pek çok sığata sahiptir. O doğmamış ve doğrulmamıştır. Hiçbir şeye muhtaç değildir. Aksine, her şey O'na muhtaçtır. O bilgi, irade ve kudret sahibidir. O'nun gücünün üstünde güç yoktur ve kimse Tanrı'nın gücünü sınırlandıramaz. Ayrıca Tanrı var olmak için harici herhangi bir güce ihtiyaç duymaz. Bu nedenle Tanrı'nın varlığı *zorunludur*. Tanrı'nın ilk sıfata *yaratmadır*. Evreni yaratan Tanrı belli bir süre sonra köşesine çekilmemiş, evren ile sürekli ilgilenmiştir. Buna bağlı olarak Tanrı'nın pasifliği söz konusu değildir. Teizmin Tanrısı için mekân ve zaman sınırlaması söz konusu değildir, O, yarattığı evrene ve kullara istediği zaman müdahale edebilme, onları görebilme gücüne sahiptir.¹¹⁴ Klasik teizmde Tanrı'ya atfedilen bu ve benzeri sıfatlar Schopenhauer tarafından herhangi bir şekilde benimsenmez. Onun teizme yönelik

¹¹⁴ Başçı vd., s. 85.

tutumu, şaşırtıcı olmayacak bir biçimde, negatiftir. Teizme yönelik eleştiriler de yukarıda işaret edilen üç monoteistik geleneği hedef almaktadır.

Schopenhauer'a göre, çoktanrıcılık doğaya ait güçlerin birden çok tanrıda kişileştirilmesiyle tektanrıcılık ise doğaya ait güçlerin tek elde toplanmasıdır. Tek tanrılı dinlerde hoşgöründen söz etmek mümkün değildir. Tanrı'nın kendisi bile kendinden başka bir Tanrı'ya hoşgörü ile yaklaşmazken yarattıklarının başka inançlara saygı duyması söz konusu olamaz. Tanrı'nın bir zamanlar bizi yoktan yaratıp bize ruhundan üflediği fikri akıl dışıdır. Schopenhauer böyle bir fikri kabul ettiği takdirde felsefe ve Hindoloji alanında yaptığı çalışmalara saygısızlık yapmış olacağına inanır. Ona göre, her ne kadar teistik çerçevedeki Tanrı inancı temelsiz olsa da, bu, insanların metafiziksel sorular sormasının anlamsız olduğunu göstermez. Zira insanlar her hâlükârda nerden geldiklerini ve dünyada neyi amaç edindiklerini sorgulayacaktır.¹¹⁵ İnsanoğlu ister Tanrı'nın kendisini yarattığına, isterse farklı yollarla vücuda geldiğine inansın her zaman kendi mevcudiyeti ve bu mevcudiyetin evrende hangi işleve sahip olduğunu sormuştur. Açıktır ki, bu sorular yaratıcı fikrinden bağımsız bir şekilde de sorulabilir. Bir yaratıcısının ve evrende bir amacının olduğuna inanan insan nispeten zihinsel anlamda sorularına karşılık bulup rahatlamıştır. Aksi halde varlığımıza dair herhangi bir amaç görmediğimizde kendimizi büyük bir boşluğun içinde bulmamız kuvvetle muhtemeldir. Tanrı'nın bizi var etmediğine inanan ve Tanrı inancını saçma bulan Schopenhauer ilk insanın nasıl olup da vücuda geldiğine dair konuya herhangi bir açıklama getirmemiştir.

Schopenhauer'a göre, inandığımız Tanrı ister somut ister soyut olsun her türlü dini vecibe putperestliğe girer. Hz. İbrahim'in Tanrı'ya koç kurban etmesi, herhangi birinin Tanrı'ya ibadet edip secdeye gitmesi ve Tanrı'dan günahlarının bağışlanması için yaptığı yakarılar putperestliktir. Schopenhauer açısından bakıldığında, Tanrı'nın nasıl bir figüre sahip olduğunun önemi yoktur. Soyut veya somut bir varlığa tapmak putperestliktir.¹¹⁶

¹¹⁵ Schopenhauer, *Din üzerine*, s. 155.

¹¹⁶ Schopenhauer, *Din üzerine*, s. 155.

Teizmle ilgili hem genel bilgiler hem de Schopenhauer'ın görüşlerine yer verildikten sonra şimdi de panteizme dair kısa bilgiler verilir Schopenhauer'ın bu konuyu nasıl değerlendirdiği ele alınacaktır.

Tanrı'ya dair öteden beri bazı sıfatlar ve tasavvurlar incelenmiştir. Bunlardan biri de panteizmdir. Panteizm, en genel anlamda Tanrı ile evren arasındaki farklılığı kaldırıp ikisini bir gösterme çabasıdır. Başka bir deyişle, panteizmde Tanrı ve evren ayrı varlıklar değil, aynı varlığın iki farklı veçhesidir ve bu bakımdan ikisi birdir.¹¹⁷

Panteizm, hem teizme hem de deizme¹¹⁸ eleştirel ve tepkisel yaklaşımın bir ürünüdür denilebilir. Panteizm, teist anlayıştan iki farklı noktada ayrılır. Birincisi, panteizmin Tanrı'yı âlemin üstünde bir güç olarak değil, âlemle içkin bir varlık olarak kabul etmesidir. İkinci ise, onun, Tanrı ile diğer varlıklar arasında herhangi bir fark gözetmemesidir. Bizler Tanrı'yı doğada görebiliriz çünkü Tanrı ile doğa arasında herhangi bir özsel farklılık yoktur. Panteizm her ne kadar felsefe dünyasına yeni bir soluk kazandırsa da kendisi ile beraber bazı sorunlar getirmiştir. Örneğin aşkın olan Tanrı'nın sıfatlarını hiçe sayıp Tanrı'yı doğada bulunan herhangi bir varlık ile eş değer tutmuştur. Ayrıca Tanrı'yı sıradanlaştırıp insanlar nezdinde Tanrı'nın iyiden iyiye sorgulanmasına, hatta ateizme yol açtığı iddia edilebilir. Panteizm denilince İslam dünyasında akla ilk gelen isimler İbnu'l-Arabi ve Hallac-ı Mansur olurken Batı dünyasında ise Spinoza'dır.¹¹⁹

Schopenhauer teizm ile panteizm hakkındaki görüşlerini Milano'da şahit olduğu bir olay üzerinden aktarır. Bu tartışmada Tanrı bir yönetmene benzetilir. Konuşmacılardan birine göre, yönetmen sahneyi düzenledikten sonra sahneye oyuncularını çıkarır ve onları kendi başına bırakmak yerine onlarla ilgilenip hareketlerine yön vermeye devam eder. Fakat öteki konuşmacı araya girer ve sahnede oyun oynayanların hem yönetmen hem de oyuncular olduğunu, yani yönetmenin de oyunun bir parçası olduğunu söyler. Yönetmen sahnede oyuncular vesilesiyle kendini gösterir ama bunu gizlice yapar.¹²⁰ Burada ilk konuşmacı teizmi

¹¹⁷ Mehmet S. Aydın, *Din felsefesi*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2014, s. 183.

¹¹⁸ Deizm, Tanrı'yı ilk neden olarak kabul eder. Fakat deizme göre, Tanrı evreni düzene soktuktan sonra bir kenara çekilmiştir. Ayrıca, deizm geleneksel dinî öğretileri reddeden bir felsefî doktrindir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Başçı vd., s. 86-91.

¹¹⁹ Başçı vd., s. 93.

¹²⁰ Schopenhauer, *Din Üzerine*, s. 157.

savunurken ikincisi ise panteizmi savunur. Hatırlanacağı üzere teizmin Tanrısı evreni yaratan ve daha sonra evren ile sürekli ilgilenen bir varlıktı. Fakat Tanrı'nın kullarının bütün hareketlerine müdahale ettiğini söylemek biraz zor olacaktır. Zira bu durum hem Tanrı'nın kendisi ile çelişmesine yol açar hem de Tanrı'yı despot yapar. Birinci konuşmacının 'yönetmen oyunculara yön verir' görüşü bu açıdan biraz havada kalmış bir cümledir. Panteizm ise Tanrı-âlem birliğini savunan ve Tanrı'nın varlığını âlemde gösterdiğini düşünen felsefi düşünce idi. İkinci konuşmacının yönetmen oyuncu ilişkisi panteizm açısından tutarlı bir benzetmedir.

Panteizmin başlı başına hiçbir şey söylememesi, hatta söylediği şeylerin özgün olmaması Schopenhauer için sorun teşkil etmiştir. Ona göre, panteizmin dünyadan hareket ile ileri sürdüğü *dünya Tanrı'dır* önermesi anlamsızdır ve Tanrı'ya dair herhangi bir bilgi vermez. Ancak Tanrı'dan yola çıkıp Tanrı dünyadır dersek kısmen de olsa bilinmeyenden bilinene doğru bir yol kat etmiş oluruz. Oysa *dünya Tanrı'dır* önermesi bizi iyiden iyiye bir bilinmeyene sevk edecektir. Bu açıdan baktığımızda panteizm teizmi kendisinden evvel gelen bir şey olarak görür. Çünkü bizler teizmin bize vermiş olduğu Tanrı bilgisine dayanarak O'nu dünya ile bütünleştirebiliriz. Teizmin bize verdiği Tanrı bilgisi olmasaydı bizim evren ile Tanrı arasında herhangi bir bağ kurmamız söz konusu olamazdı. Peki, Tanrı ile evreni bir görmenin altında yatan amaç nedir? Aslında burada amaç Tanrı'dan kurtulmaktır. Tanrı'dan kurtulamayan insanoğlu Tanrı'yı doğa ile özdeşleştirip böylece Tanrı'dan kendini sıyırmayı düşünür. İşte Panteizmin özü bu amaçta yatmaktadır. Schopenhauer'a göre, dünyayı Tanrı olarak görmek çok makul bir yaklaşım değildir. Çünkü dünya dediğimiz yer maalesef iyiliklerden ziyade içinde kötülükleri barındıran bir yerdir. Dünyada herhangi bir amacı olmadan kısa bir süre yaşayan, bu kısa sürede bile her türlü acıya maruz kalan insanlık tablosu ile karşı karşıyayız. Böylesi acı dolu bir dünyada Tanrı'nın kendisini doğada göstermesi demek aslında Tanrı da kötüdür demenin bir başka yoludur. Hiçbir Tanrı bunu bile isteye tercih etmez. Dolayısıyla panteizm başlı başına yeni bir yol değil, o olsa olsa teizmin form değiştirmiş halidir. Çünkü Tanrı'nın gücünü ve bilgisini bir kenara bırakamayız. O

her şartta bilge ve yücedir. Bilge ve yüce olan bir varlığın da kendisini kötü bir dünya ile aynı kefeye koyması beklenemez.¹²¹

Schopenhauer'a göre, dünya kötüdür. O, acı çekenlerle, işkenceye, tecavüze, tacize ve her türlü kötülüğe maruz kalanlarla doludur. Panteizm ise Tanrı ile evreni bir görür. Şimdi, Tanrı'nın üstün güç ve bilgelik sıfatını da kendisinden ayırmamız mümkün değildir, çünkü bu sıfatları Tanrı'yı Tanrı yapan sıfatlardandır. Hal böyle olunca hem üstün hem de bilge bir varlığın kendi eliyle yarattığı bu kötü dünya ile kendisini yine kendi iradesi ile özdeşleştirmesi son derece saçma bir durum olacaktır. Bu nedenle, Schopenhauer, dünyayı Tanrı ile özdeşleştirmek yerine şeytanla bir tutmanın daha mantıklı olabileceğini savunur.¹²²

Panteizmin Tanrı'yı evren ile özdeşleştirmesi dâhil olmak üzere pek çok iddiasının tartışmaya açık olduğu ortadadır. Evrenin mevcudiyeti maddî boyuta değil aksine manevi/ahlaki boyuta yöneliktir. Ancak, dünyayı manevi bir amaç olarak görmek istiyorsak bunun yolu dünyanın maddi bir anlama sahip olduğunu anlamamızdan geçer. Dünyanın asıl amacı kesinlikle maddi hayat değildir. Böylesi bir hayat anlayışı insan ruhunun metafizik eğilim ve arayışlarına bütünüyle aykırı olurdu.

3.2. Schopenhauer Felsefesinde Ölüm ve Ölümsüzlük

Öteden beri insanoğlu ölüm hakkında uzun uzun düşünmüş ve bu konu hakkında birçok şey yazmıştır. Ölümün tam olarak ne olduğunu, öldükten sonraki hayatta bizleri nelerin beklediğini, ölümün bize yeni bir dünyanın kapısını mı açtığı yoksa bizi bir hiçliğe mi çevireceği gibi sorular üzerine sayısız dini, felsefi ve bilimsel eser kaleme alınmıştır. Bunca çalışmaya rağmen insanoğlu ölüme dair nesnel bir bilgiye sahip olamamıştır. Ölüm hakkında net bir bilgiye sahip olabilmek için birinin ölmesi ve ölümden sonraki hayatı gözlemleyerek tecrübelerini bizimle paylaşması gerekirdi. Bu ise mümkün değildir. Ölüm, tabiatı gereği, kendisi hakkında bilgi vermez. O, metafiziğin dairesi içinde yer alır. Bizler ölüm hakkında

¹²¹ Schopenhauer, *Din Üstüne*, s. 159.

¹²² Schopenhauer, *Din Üstüne*, s. 161.

ya akıl yürüterek ya da genelde dini metinlerden yola çıkarak bir takım genel geçer olmayan bilgilere sahip oluyoruz. Bir Müslüman için ölümden sonra ahiret hayatı söz konusu iken bir ateist için ölüm tamamen yok oluşturdur. Budist biri ruh göçü sayesinde ölen insanın bir başkasının bedeninde yeniden dünyaya geldiğine inanır. İnsanın sahip olduğu inanç ölüm hakkındaki kanaatlerine de yön verdiğinden ölüm hakkında genel geçer bir görüş oluşturmak neredeyse imkânsızdır. Ortak noktada buluşulan tek konu ise ölümün bir gün canlı olan herkesi yakalayacağıdır.

Yeryüzünde var olan her canlı bir gün ölümün soğuk ve acı yüzü ile karşı karşıya kalacaktır. Öteden beri ölümsüzlük fikrini bir gerçekliğe dönüştürmek için beyhude de olsa bazı arayışlara girişilmiştir. Örneğin burjuva sınıfının ömrünü olabildiğince uzatmak için pek çok çalışma yapılmış, fakat bu çalışmaların hepsi sonuçsuz kalmıştır.¹²³ Doğan her canlı doğduktan hemen sonra aldığı her nefes ile ölüme biraz daha yaklaşmaktadır. Nihayetinde vadesi dolan her canlı gözlerini yumar bu dünyaya. İnsanoğlu, yaratılış amacından zamanla sapıp hiç ölmeyecekmiş gibi hareket eder. Gündelik işlerde o kadar çok şey ile meşgul oluruz ki ölüm aklımızın ucundan bile geçmez, ta ki yakınımızdan herhangi biri ölene kadar. Medya bombardımanı neticesinde ölümleri kanıksadığımız için bu tür ölümler genelde bizlerde herhangi bir etki gücüne sahip değildir. Yakın çevremizden birinin ölümüyle ölümsüzlük rüyasından uyanır ve ölümün bir nefes kadar bize yakın olduğunu anlarız, fakat rüyadan uyanış çok uzun sürmez. Geçen her bir gün bizi tekrardan ölüm duygusundan uzaklaştırır. Ölümden bihaber yaşayan insanoğlu insanları kırmaktan, işine fesat karıştırmaktan geri durmaz ve bu düşünce genel ahlaki olumsuz etkiler. Oysa ölümün bizlere ne kadar yakın olduğunu, küçük bir taşın bile bizi canımızdan edebileceğini bilip, bu bilinç ile hareket etse insanoğlu hal ve hareketlerine elinden geldiğince dikkat edecektir.

Ölüm, sahip olduğumuz her şeyi anlamsız kılar. Bazen bütün sevinçleri kursaklarda bırakır. İnsanoğlunu büyük bir boşluğa sevk eder. Kimi zaman ise insanoğlunu dayanılmaz acılardan kurtarır ve kimileri için çıkış noktası olarak

¹²³ Örneğin M.Ö 1500'lü yıllarda Çinliler uzun ömür için birtakım haplar geliştirmiş, bu haplardan içen yedi Tang İmparatoru aşırı dozdan hayatını kaybetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Sarıçam, Seyfettin Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2014, s. 18-19.

görülür. O, artısıyla eksisiyle hayatımızın bir gerçeğidir. Daha önce de belirtildiği gibi ölüm hakkında pek çok filozof ve din adamı görüşlerini insanlığın hizmetine sunmuştur. Bu başlık altında Schopenhauer'ın ölüm hakkında neler söylediğine ve dinlerin ölüm karşısında nasıl bir tutum sergilediğine dair düşünceleri ele alınacaktır.

Schopenhauer, Sokrates'ten yola çıkarak ölümün bizleri felsefeye hazırladığını savunur. Bilindiği gibi felsefenin özü düşünmeye dayalıdır. İnsanoğlu ölüm gerçeği hakkında uzun uzun düşünmüştür. Bu düşünme de zamanla bize felsefenin kapılarını açmıştır. Ölüm düşüncesinde hayvanlar ile insanlar arasında belli başlı farklar vardır. Hayvanların aksine, insanoğlu akıl sahibi olduğu için ölüm karşısında tutarlı bir düşünsel altyapı oluşturur. Ölüm insanoğlu için, her şeyden önce, metafiziksel bir endişenin doğmasına yol açar. Hayvanlarda ise böyle bir endişeden bahsetmek mümkün değildir. Onlar olsa olsa içgüdüsel olarak kendilerini koruma kaygısı taşırlar. İnsanoğlu ölüm gerçeğinin mutlak olarak farkına varan, ölümden sonraki hayatın belirsizliği, arkasında bırakacağı insanlar, yok olma düşüncesi, mal mülkten olma endişesi gibi çeşitli nedenlerle ondan korkan ve ölüme çare olmadığının farkına varan bir varlıktır. Akıl ve düşünme gücü insanın ölüm karşısında hem korkuya kapılmasına yol açar hem de dünyevi hayatta davranışlarına dikkat etmesine yardımcı olur.¹²⁴ İnsanoğlu, sadece kendi ölümüne değil aynı zamanda başkalarının ölümüne de içinde beslemiş olduğu merhamet duygusundan ötürü üzülür. Bazen çevremizde veya sokakta hiç tanımadığımız birinin ölümü bile bizi derinden sarsabilir. Sahip olduğumuz acıma ve merhamet duygusu ile bir başkasının ölümü karşısında derinden etkilenirken yine sahip olduğumuz intikam duygusu ile düşmanı en ağır şekilde cezalandırmak isteriz. Bu ağır ceza kuşkusuz öldürme eylemidir. İntikam almak isteyen bir birey, düşmanına en ağır darbeyi onu öldürmekle vuracağını düşünür. Çünkü ona göre ölüm ölenin elinden hayat hakkını alacak ve onu bir cesede çevirecektir.¹²⁵ İnsanoğlu acıma duygusu, merhamet, intikam vb. duyguları içinde barındıran karmaşık bir yapıya sahiptir. O, bazen dünyanın öbür ucunda gördüğü bir ölüm karşısında üzülür ve bu ölümler karşısında karınca kararınca elinden geleni yapmak ister. Fakat bazen insanın gözü öylesine

¹²⁴ Arthur Schopenhauer, *Ölümün Anlamı*, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2016, s. 50.

¹²⁵ Schopenhauer, *Ölümün Anlamı*, s. 52.

döner ki kavga ettiği, tartıştığı birini öldürmek için her türlü planı kurar. Çünkü insanoğluna göre düşmana verilebilecek en ağır ve acı ceza öldürme fiilini gerçekleştirmektir.

Schopenhauer, ölüm korkusunun henüz doğarken insanlar ve hayvanlarda var olduğunu, bu korkunun da doğal olduğunu savunur. Örneğin, hayvanların bir tehlike durumunda hem kendilerini hem de yavrularını korumaya çalışmaları sadece varlıklarını sürdürme içgüdüsünden değil aynı zamanda ölüm korkusundan kaynaklanmaktadır. Bu durum insanoğlu için de geçerlidir. O, kendini ve çevresindeki bütün yakınlarını koruyup kollamaya çalışır. Çünkü ölüm başa gelebilecek en kötü şeydir. Bu korunma isteğinin altında ise ne bilgi ne de tefekkür yatar. Söz konusu istek yalnızca yaşama iradesidir. İrade her zaman varlığını sürdürmek ve yaşamak ister. Canlılar bu yaşama iradesine rağmen ölüm karşısında sadece zaman kazanıp ölümü oyalamaya çalışır, fakat eninde sonunda insan ölümün pençesine teslim olacaktır. Yaşadığımız bu kısacık hayatta insanoğlunun kendini heba etmesine, üzülmesine ve ölüm korkusu üzerine yığınla kitap yazmasına hiç gerek yoktur. Çünkü yaşadığımız evren kesinlikle yaşanmaya değer güzellikte değildir. Acıların, ölümlerin ve gözyaşının eksik olmadığı bir dünyada kim neden yaşamak istesin ki? Daha önce bu dünyayı tecrübe edip ölen insanların kapısı çalınsa ve tekrar dünyaya gelmek isteyip istemedikleri sorulsa cevapları kuvvetle muhtemel hayır olacaktır. Bunun için var olmayış varoluşa bilgi ve tefekküre dayalı olarak tercih edilecektir.

İnsanoğlu, bu kısa ve acı dolu dünyada ömrünün çok fazla olmayacağını farkındadır. Bu kısa hayatta bile insanın ömrü dert ve tasalarla geçmektedir. Acı, insanın gölgesi haline gelmiş, onu asla yalnız bırakmamaktadır. Ancak, yukarıda da belirtildiği gibi, hayatın bütün acımasızlığına rağmen yaşama iradesi insana cehennem olan dünyayı cennet gibi göstermekte ve insanı hayata bağlamak adına elinden geleni yapmaktadır. Yaşama isteği bilgiden yoksun ve cahilanedir. Dolayısıyla, herhangi bir bilgiye sahip olmadığı için hayatın olumsuz taraflarından ziyade olumlu taraflarını görmekte ve ölüm karşısında sürekli korkmaktadır. İnsan yaşama iradesinin kör zihniyetinden ancak bilgi yolu ile kurtulabilir. İnsanın sahip olduğu bilgi hayatın bütün sıradanlığını ortaya koyar, onun yaşamaya değer bir şey olmadığını ve acıdan başka bir şey barındırmadığını gösterir. Bilgi sayesinde bunları

bilen insan artık ölüm karşısında korkmayacak ve daha cesur davranacaktır. Burada bilgi ve yaşama iradesi çarpışan iki savaşıçı gibidir. Bilgi, gerçekleri gören, bunun için ölümden hiç korkmuyormuşçasına savaşıp ölümün üstüne giderken yaşama iradesi hayata tutunabilmek ve ölümün soğuk yüzüyle karşılaşmamak için elinden geleni yapan korkak bir savaşıçıdır. Yaşama iradesi öylesine kör, öylesine bilgidен yoksundur ki bilgi ile sürekli bir çatışma pozisyonu alır. Onun istediği tek şey hayatta kalabilmektir. Bu uğurda tanrıları ve dinleri bile reddetmeye hazırdır. Yaşama iradesi, hayatın bizlere Tanrı tarafından bahşedildiğini varsaysaydı bile matlubu uğruna Tanrı'yı reddetmekte asla tereddüt etmezdi.¹²⁶

Schopenhauer'a göre, insanoğluna ölümün korkunç gelmesinin nedeni ölümden sonra yok olma duygusu ise bu çok yanlış ve yersiz bir korkudur. Çünkü insanın henüz dünyaya gelmeden önceki var olmayışı ile ölümden sonraki var olmayışı arasında hiçbir fark yoktur. Onun için insanın ölümden sonraki var olmayışına içlerlenip üzülməsi henüz doğmadan önceki var olmayışına üzülməsi kadar saçmadır. Hayat, sadece bu iki var olmayış arasında kısa bir moladır. İnsan, bu kısa moladan sonra ikinci bir yok oluşa gideceğini hazmedemiyorsa, bu, hayatı çok tatlı gördüğünden değil, var olmayışın huzurundan kaynaklanıyordur. Yaşanılan hayat, insanlığa hem bu dünyanın ne kadar kötü olduğunu hem de var olmayışın ne kadar kıymetli olduğunu gösterdi. Ruhun ölümsüzlüğe olan umudu zaten dünyanın beklenilenden daha kötü olduğunu açık bir şekilde gözler önüne serer. Zira umut mevcut durumdan daha iyisini ister. İnsanın ölümden sonra ne olacağı konusu tıpkı henüz doğmadan önceki durumu gibi akıllarda soru işareti bırakmıştır. Ölümden sonraki hayat üzerinde çok daha fazla düşünüp fikir üretmiştir insanoğlu. Eğer birine cevap bulursa diğerini de anlamaya başlayacaktır. Metafizik, insanın doğmadan önce ne durumda olduğuna dair kendince cevap vermeye çalışır ve 'ben doğmadan önce de bendim, dolayısıyla hep vardım' diyebilir. Fakat bu yeterli bir cevap değildir. Bilgi bu noktada gereken yolu gösterir. Bizler doğmadan önce nasıl ki zaman bizden bağımsız akıp geçtiyse biz öldükten sonrada zaman yine aynı şekilde akıp geçecek, bizim yokluğumuz hayatın olağan akışını bozmayacaktır. İnsanoğlu sadece bu iki

¹²⁶ Schopenhauer, *Ölümün Anlamı*, s. 53-55.

yok oluş arasında hayat denilen durakta kısa bir süre kalıp sonrasında aynı yok oluşa kaldığı yerden devam edecektir.¹²⁷

Schopenhauer, ölümü kötülük olarak görmek için herhangi bir nedenin olmadığını savunur. Çünkü kötülüğün hissedilmesi için var oluş ve bilinç şarttır. Fakat bilinç dediğimiz şey hayatla beraber sona erer. Konuyu Epiküros'un 'biz varken ölüm yoktur, ölüm varken biz yokuz' cümlesiyle örneklendirir. İnsan bilinç sahibi ve hayatta iken ölümden bahsetmek mümkün değildir. Öldükten sonra ise hayattan ve bilinçten eser kalmaz. Birinin varlığı diğerinin yokluğunu zorunlu kılmaktadır. Bunun için, hissetmeyeceğimiz, bize nasıl duygular tattıracağını bilmediğimiz bir şeyden korkmamız gereksizdir. Bilinç, ölümü, hissetmeyeceği için kötü görmez. Fakat bilincin karşısında yine yaşama iradesi yer alır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, yaşama iradesinin hayattaki tek amacı acılara, mutsuzluğa rağmen hayatta kalmaktır. Hatta yaşama iradesi hayata öyle bir bağlıdır ki o kötülük ve acılardan ziyade sürekli iyimser bir bakış açısına sahip olur. Dolayısıyla, ölümden korkan ve ölümü kötü gören bilinç değil yaşama iradesidir.¹²⁸

İnsanoğlunun ölümden korkmasının nedenlerinden biri de hayatla beraber organizmanın yok oluşudur. Yaşama iradesinin tezahürü bedendir ve bedenin yok olacağını düşünen irade ölüm korkusuna kapılır. Organizmanın yok oluşu genelde kendini hastalık ve yaşlılıkta belirgin bir şekilde gösterir. Yaşlanan veya hastalanan insanın hücreleri eskisi kadar sağlıklı ve düzenli çalışmayacaktır. Bu da zamanla organizmanın yok olmasına yol açar. Bunun haricinde organizmanın yok oluşu ölümden sonraya kalmaktadır. Yani bilinç devre dışı kaldıktan sonra organizma yok olmaktadır. Örneğin büyük bir kaza neticesinde, suda boğulma, dumandan zehirlenme gibi durumlarda insan acısız bir şekilde ruhunu teslim eder. Çünkü bilinç bu gibi durumlarda devre dışı kalır ve bilincin acıyı hissetmesi mümkün değildir. Bununla beraber hayat, her zaman insanoğluna mert davranmaz. Henüz yeni doğan bir çocuğun bedeni pek sağlıklı iken zamanın ilerlemesiyle organizmada yavaş yavaş çöküş kendini göstermeye başlar. İnsanoğlu yaşlılık ile beraber hayatın eski tadını alamaz olur ve hayata dair yaşama sevincini yitirir. Bu çöküş insanın hem bedeninde

¹²⁷ Schopenhauer, *Ölümün Anlamı*, s. 56-57.

¹²⁸ Schopenhauer, *Ölümün Anlamı*, s. 58.

hem de ruhunda gözlemlenir. İşte o zaman artık ölüm ölenin kapısını ya doğal yollarla ya da ötenazi yoluyla çalacaktır. İnsanoğlu var oluştan var olmayışa doğru inceden inceye bir yol alacaktır.

Schopenhauer, ölüme dair her ne kadar olumlu düşünceler beslemese de ölümün bazı noktalarda insan için aslında bir çıkış noktası olduğunu söyler. İnsanoğlu hayatta bazen bir türlü uğraşmış olduğu engeller ile başa çıkamaz ve pes eder, ya da insana bulaşan salgın, amansız hastalıklar insanı yiyip bitirir. Böyle bir durumda ölüm insan için felaket değil aksine bir çıkış noktasıdır. İnsanoğlu var olmayıştan var oluşa doğru kısa bir serüvene atılmıştır, fakat bu yolculukta herkes aynı şansa sahip değildir. Kimisi hayatın kötülüklerini görüp kendini maddi manevi olarak bunlardan arındırmaya çalışarak ve biraz da saflığa yatarak hayatın tadını kendince çıkarmaya çalışırken kimisi ise hayatın bütün acılarını sonuna kadar hisseder. Yaşama iradesi bütün acılara rağmen hayata sınıksız tutunur ve geldiği yere, yokluğa dönmek istemez. Ancak bütün bu uğraşlar nafi değildir. Hayatta bazılarının şanslı, bazılarının ise kader mahkûmu olduğunu söyleyen Schopenhauer bu durumu Hinduların ölüm tanrısı Yama'nın iki farklı yüzüyle açıklar. Yama'nın bir yüzü neşeli ve iyilik yapmayı severken, diğer yüzü korkunç ve acılardan ibarettir.¹²⁹

Schopenhauer uyku ve ölümü birbirine benzetir. Ona göre, uyku bir insan için neyse ölüm de tür için aynı anlama gelmektedir. İnsan uyur ve belli bir müddet sonra uyanır. Ölen insan da tür için aynı anlamı ifade etmektedir. Bireyler ölebilir fakat tür bireylerden bağımsız olarak her zaman varlığını sürdürür.¹³⁰ Bu noktada yaşama iradesi kendini türlerin hayatı açısından sonsuz olarak tezahür eder ve buna bağlı olarak yaşama iradesi asla yaşlanmaz. Hem insanlar hem de hayvanlar ölse bile onların hakiki iç varlıkları geçen zamana ve meydana gelen her türlü bozulmaya rağmen dimdik ayakta kalacaktır.¹³¹ İnsanın öteden beri ölmesi tür için herhangi bir anlam ifade etmemektedir. Tür ne olursa olsun hem bireylerden hem de zamandan bağımsız olarak varlığını sürdürecektir. Türün ölümsüzlüğü de insanın ölümsüzlüğü anlamına gelmektedir.

¹²⁹ Schopenhauer, *Ölümün Anlamı*, s. 60-61.

¹³⁰ Birey ile tür arasındaki farklılıkları göz önünde bulundurmamak konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

¹³¹ Schopenhauer, *Ölümün Anlamı*, s. 77.

Schopenhauer, insan için ölümün genel olarak ne ifade ettiğini, ölüm korkusunun neden kaynaklandığını açıkladıktan sonra insanın hakiki içsel yapısının yok olmayacağını birkaç farklı yoldan açıklar. Ona göre, tabiatın bir gücü vardır ve bu güç yaşam olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşamsal güç sebep sonuç çerçevesinde, ölüm veya doğumlardan etkilenmeden varlığını devam ettirir. Dolayısıyla, tabiatın gücü insanın varlığını sürdürmesine yardımcı olur. Fakat bu açıklamayı Schopenhauer yeterince tatminkâr bulmaz ve maddenin yapısından örnek verir. Madde, geçen onca zamana rağmen değişimden etkilenmediği gibi varlığından da ödün vermeyerek her zaman ayakta kalmayı başarmıştır. Örneğin suda çözülen madde belli bir süre sonra kristale dönüşecek ve belli formlardan geçtikten sonra tekrar toprağa ulaşarak varlığını toprakta sürdürecektir. Görüldüğü gibi toza dönüşen madde yok olmamış, sadece farklı formlarda varlığını sürdürmüştür. Değişerek varlığını sürdüren bir maddenin yok olduğunu ileri sürmek ise mümkün değildir. İnsanoğlunun hakiki içsel yapısı bir madde gibi değişime uğrasa da yok olmayacak ve varlığını sürdürmeye devam ettirecektir.¹³² Schopenhauer'ın maddeden yola çıkarak insanın iç yapısının yok olmayacağını, zamanla form değiştirip varlığını devam ettireceğini söylemesi aslında ruh göçüne yaptığı bir atıftır. Ruh göçü konusuna bir sonraki başlıkta değinilecektir.

Schopenhauer, hiçlikten geldiğine inanan birinin hiçliğe tekrar gideceğini söyler. Eğer insanoğlu yoktan yaratıldığını –bu inanç daha çok ilahi dinlerde hâkimdir– düşünüyorsa, o zaman ölümle ile birlikte tekrardan ikinci bir yokluğa girecektir. Ancak hiçlik o kadar kolay ve basite indirgenebilecek bir mesele değildir. Kaldı ki daha önce de insanın hiç olmayacağı deneysel yollarla gözlemlenmiştir. Örneğin anne babaların karakter ve fiziki özellikleri bütünüyle çocuklara geçer. Bu geçiş yine ölümü aşmak için, ölümsüzlük adına gündeme getirilen bir alternatif yoldur.

Schopenhauer'a göre, mantıklı bir insan kendini başlangıçsız ve ebedi sanarak ölümden sonra da var olacağına inanır. Bunun yanında yoktan yaratılan birinin tekrar yok olacağına inanmasından başka çıkar yolu yoktur. Ayrıca insanın

¹³² Arthur Schopenhauer, *Ölüm ve İçsel Doğamızın Yok Edilmezliği İle olan İlişkisi*, (Çev. Elif Yıldırım), Oda Yayınları, İstanbul 2017, s. 16-17.

içini ölüme yaklaşırken kaplayan vicdan azabı yine ölümden sonra yok olmayacağını gösterir. Esasında, *hiçbir şey hiçlikten doğmaz ve hiçbir şey tekrar hiçliğe dönüşmez* paradigması insanın yoktan var olmadığına ve buna bağlı olarak yok olmayacağına işaret eder. Çünkü doğa kanunlarına göre var olan bir şey asla yok olamaz, yok olan bir şey ise asla var olamaz. Eğer bir şey var ise bu yoktan yaratıldığını göstermez, önceden var olan bir şeyin tekrardan var olmaya devam ettiğini gösterir. Eğer bir insan ölümsüzlük fikrine inanıyorsa daha önceden yoktan var edildiğine inanmaması şarttır.¹³³

Schopenhauer, tabiatın dengeli bir şekilde hareket ettiğini, buna bağlı olarak da ölüm ile doğumların birbirini tamamlar nitelikte olduğunu söyler. Dünyada doğal afet, salgın ya da büyük bir savaş yoluyla insan nesli azalırsa doğum olayı üstüne düşeni hemen yapar ve azalan insan sayısı artmaya başlar. Örneğin 14. yüzyılda veba salgınından ötürü dünya çapında insan sayısında ciddi anlamda düşüş olmasına rağmen bu süreci izleyen yıllarda doğum oranı had safhaya ulaşmış ve nüfus dengelenmiştir. Tabiat her ne kadar bu dengeyi sağlasa da bireylerin ölümü kendisinin asla umurunda olmamıştır, çünkü onun için önemli olan bireyler değil türün devamlılığıdır. Bireylerin ölümü tür için herhangi bir risk taşımamaktadır. Doğal süreç türlerin varlığını devam ettirmesine her zaman olanak sağlar. Aslında hayat, insanlığa hiçbir şeyi karşılıksız vermez. Yeni doğan her çocuk sağlıklı ve neşeli bir şekilde dünyaya gözlerini açarken zamanla hayat borcunu geri almak ister. Bu borcu da taze bir hayat verdiği kişiyi yıpratarak, hasta bırakarak ve en sonunda ölüme mahkûm ederek alır. Maddi olarak ölen insan içinde yok edilemezliğin tohumunu çoktan ekmeye başlamıştır.¹³⁴ Bu tohumun tezahürü ise kendini *metempsychosis* (ruhun bir vücuttan bir başka vücuda geçme olayı) ve *palingenesis* (yeniden doğum, ruh göçü veya tenasüh) kavramlarında gösterir.

Metempsychosis, Yahudilik ve ona bağlı olan dinler (Hristiyanlık ve İslam) haricinde hemen hemen bütün dinlerde var olan bir öğretilerdir. Aslında Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dininde ölümden sonra dirilme inancı vardır. Bu inanca göre, ölümden sonra insanlar tekrar dirilme, kişiliklerini kazanma ve birbirlerini tanıma

¹³³ Schopenhauer, *Ölüm ve İçsel Doğamızın Yok Edilmezliği İle Olan İlişkisi*, s. 35-36.

¹³⁴ Schopenhauer, *Ölümün Anlamı*, s. 118.

umudunu hep canlı tutarlar. Bu görüş her ne kadar metempsykosis kavramına benzese de tam olarak ilgili kavramla eşdeğer değildir. Metempsykosis öğretisinin en kapsamlı hali Budizm’de kendine yer bulmaktadır. Schopenhauer, metempsykosis öğretisinin izlerine dünyanın birçok yerinde rastlanıldığını ifade eder. Hindu dininin kutsal kitabı Vedalar’da bu öğretinin temeli atılmış, zamanla bu öğreti Brahmanizm ve Budizm’e sirayet etmiştir. Günümüzde Asya kıtasında, Müslümanların yaşadığı bölgeler hariç olmak üzere, metempsykosis fikri coğrafyanın geneline hâkimdir. Bu inanç elbette Asya ile sınırlı kalmamıştır. Örneğin Pythagoras ve Platon, öğretiyi Mısırlılardan alıp Grek kültürüne aktarmışlardır. Hindistan’da istisna olarak bir Müslüman kabilede, Amerika’da Kızılderili kabilelerde ve Avustralya’nın ilkel kabilelerinde bu inanç vardır. Hatta Avustralya’da idama mahkûm olan iki gençten biri nasıl bir son ile karşı karşıya kalacağını (ruh göçü) tahmin ettiği için ölüm karşısında metaneti korumuş ve korkmamıştır.¹³⁵ Bu öğreti her ne kadar geniş bir coğrafyaya yayılsa da insanların ön yargılarından ötürü hak ettiği değeri görememiştir. Ayrıca Asya ve Avrupa’nın birçok bölgesinde Yahudilik ve ona bağlı dinler bu öğretiyi gerek kılıç, gerekse sistematik asimilasyon yöntemi ile yok etmeye çalışmış ve büyük oranda başarılı olmuşlardır. Söz konusu üç din, bu öğretiyi ortadan kaldırmaya çalışmasaydı ve insanlarda ön yargılarından arınmış olsaydı bu öğreti hem Kant’ın felsefesinde önemli bir yer edinecekti hem de bu öğretinin yerini dini ritüeller almamış olacaktı.

Schopenhauer’a göre, metempsykosis öğretisini ilk defa duyan insanlar bu durum karşısında herhangi bir kuşkuya düşmezler. Lessing’in ‘doğmadan evvel öldüğüm fikrini zihnimden savuşturamıyorum’ cümlesi ruh göçünü ve yeniden hayata gelme fikrini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi Yahudilik ve ona bağlı dinler insanların yoktan yaratıldığını iddia ettikleri için bu öğretiyi reddetmişler, ancak bu öğretilerden kendilerini tamamen izole edemedikleri gibi doğumdan önceki hayat ile ölümden sonraki hayat arasında bağ kurmakta zorlanmışlardır. Yahudilerin dini metinlerden biri olan Talmud’da Habil’in ruhunun önce Şit, sonrasında ise Musa peygamberin bedenine geçtiği anlatılır. Bunun yanında Matta ve Luka’da metempsykosis öğretisine atfen bir peygamberin tamamen

¹³⁵ Schopenhauer, *Ölümün Anlamı*, s. 120-121.

dirilebileceği kabul edilmiştir. Ayrıca Hristiyanlıkta ilk günah öğretisi aslında ruh göçünün kabul edilmesinin farklı yollarından biridir. Böylece ruh göçü var olan kimseyi daha önceki insan ile doğrudan özdeşleştirirken ilk günah bunu dolaylı yollardan yapar. Fakat ikisinin yürüdüğü yol her ne kadar farklı ise de ulaşmak istedikleri hedef aynıdır.¹³⁶

İnsanoğlu ölüm konusunu öteden beri hep düşünmüş, ölümden sonra ne ile karşı karşıya kalacağını merak etmiştir. Ayrıca insanlık için ölüm konusu son derece korkutucu olmuştur. Ölüm korkusu farklı yollardan aşılmaya çalışılmıştır. Schopenhauer'a göre, dinler insanların ölüm korkusunu aşması için çok güçlü bir faktördür. Din ve metafizik insanoğlunun ölümü daha soğukkanlı ve metanetli karşılaşmasını sağlar.¹³⁷ Ölüm karşısında dindar biri ile herhangi bir dine mensup olmayan birini düşündüğümüzde manevi değerleri yüksek olan kişinin bu korku karşısında daha güçlü ve cesur davrandığını görürüz. Dindar biri, gelen her türlü musibetin Tanrı'dan geldiğini ve ölümün hak olduğunu hakka yürümek olduğunu düşünür, bu inanca bağlı olarak daha metanetli davranır. Çünkü o, ölümün hiçlik olmadığına inanır. Ancak dini değerlerden uzak biri ölüm korkusunu nispeten daha fazla yaşayabilir, zira böyle biri kendini manevi boşlukta hissedebilir. O, ölümden sonra ne olacağını kestiremeyebilir ve bu sorular kişiyi daha çok belirsizliğe sevk edebilir. Belirsizlik ise aslında korkuya açılan kapıdır. Dolayısıyla, ölümü kısmen de olsa anlamlandırmak, ölüm karşısında korkuyu çok fazla büyütmemek ve ölümün varlığını düşünüp dünyevi hayatta ahlakımızı güzelleştirmek açısından dinin ve metafiziğin büyük bir önemi vardır.

Schopenhauer, ölümün yaşama iradesine bir darbe ve ceza olduğunu söyler. İnsanlık aslında var olmaması gereken bir şeydir. Ölüm bu duruma uygun davranır ve insanlığın var oluşunu sonlandırır. Bencil olan insan bütün hakikati kendinde görür ve ölüm yine bu bencilliğe bir darbe indirip ona şunu söyler: 'Hakikat sadece senin benliğinde yaşayan bir şey değildir, bundan sonra senin iraden başka bir bedende vücut bulacaktır.'¹³⁸ Böylece yine ruh göçüne işaret edilmektedir. İnsan hayatı boyunca irade olarak özgürlükten yoksun kalmıştır ve onun karakteri

¹³⁶ Schopenhauer, *Ölümün Anlamı*, s. 122-123.

¹³⁷ Schopenhauer, *Ölümün Anlamı*, s. 50.

¹³⁸ Schopenhauer, *Ölümün Anlamı*, s. 125.

değiştirilmeyecek kurallar ile belirlenmiştir. Eğer insanoğlu yaşamaya devam etmiş ve sonsuz bir şekilde varlığını sürdürebilmiş olsaydı özgürlükten her zaman mahrum kalacaktı. Fakat ölüm insan kalbinin düğümlerini çözer, onu özgür kılar. Ölüm, yüzünü iyi insanlara farklı kötü insanlara ise farklı bir şekilde gösterir. Ölümü benimsemiş, yaşama iradesini yadsımış, dünyadan elini eteğini çekmiş ve sadece sözde değil özde de ölmek isteyen kişi huzurlu bir şekilde hayata veda etmeyi hak eder. Onun kişiliğini sürdürme ve hayatta kalma gibi bir gayesi yoktur. O, hiçliğe erecektir. Hiçlik onun ulaşabileceği en üst merteye olacaktır. Budizm’de hiçliğin karşılığı Nirvana’dır. Nirvana’ya eren kişi ise huzura ermiştir.¹³⁹

Buraya kadar yaptığımız irdelemeler ışığında, Schopenhauer’in bilhassa ölüm ve ölümsüzlük fikirleri itibariyle Budizm’in etkisi altında kaldığı söylenebilir. Bu nedenle, Budizm’in Schopenhauer düşüncesindeki yeri ve bu düşünce üzerinde yarattığı etkilerden de bahsetmenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

3.3. Schopenhauer ve Budizm

Schopenhauer felsefesi ile Budizm arasındaki bağı daha iyi aktarabilmek için Budizm hakkında genel bilgiler vermek faydalı olacaktır. Budizm, M.Ö. VI. Yüzyılda Hindistan’ın Kuzey bölgesinde Buda’nın öğretileri çerçevesinde varlığını göstermiş evrensel bir dindir. Buda’nın asıl adı Siddharta Gautama’dır. Buda tahmini olarak M.Ö 563-483 yılları arasında yaşamış ve Lumbini’de (günümüzde Hindistan-Nepal sınırında yer almaktadır) doğmuştur. Siddharta Gautama’ya *uyanmış kişi* anlamına Buda, onun şeriatına ve sözlerine ise Buddha Dharma/BuddaVacana denilmektedir.¹⁴⁰ Budizm her ne kadar Hindistan’da filizlense de hızlı bir şekilde gelişme kaydetmiş ve dünyanın pek çok yerine ulaşmayı başarmıştır. Hali hazırda 400 ila 500 milyon arasında mensubu olan bu din Hindistan haricinde Çin, Mançurya, Moğolistan, Singapur, Tibet, Malezya gibi ülkelere yayılmıştır. Budizm, ağırlıklı olarak Asya ülkelerinde varlığını sürdürmesine rağmen Avrupa’da da Zen

¹³⁹ Schopenhauer, *Ölümün Anlamı*, s. 126.

¹⁴⁰ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünce Tarihi*, (Çev. Ali Berktaş), Kabcacı Yayınları, İstanbul 2003, c., 2, s. 86.

Budizm'i ile taraftar kazanmıştır. Budizm yaşayan dinler arasında ilk beş sırada yer almaktadır.¹⁴¹

Siddharta Gautama'nın hayatı ve geldiği mertbe konusunda pek çok rivayet ortaya atılmışsa da genelde tarihi kayıtlar esas alınmıştır. Anlatılanlara göre Buda, yirmi dokuz yaşına kadar hayatını sarayda her türlü zevk ve sefa içinde geçirmiş, dış dünyadan ve gerçek hayattaki sorunlardan bağımsız bir şekilde yaşamıştır. Fakat her türlü zevk ve imkâna sahip olan Buda bunlardan mutlu olamadığını anlamış ve hayatın gerçeklerine (acıya, ölüme, yaşlılığa, hastalığa vs.) odaklanmıştır. Bu düşünceler ile sarayı terk eden Buda altı yıl boyunca kendini her türlü zevkten uzak tutup münzevi bir hayat yaşamıştır. Fakat bu aşırılığın da çözüm olmadığını anlayınca ifrat ve tefritten uzak kalıp itidal yolunu tutmaya karar vermiştir. Bu orta yolu ise 'Sekiz Dilimli Yol' ile açıklamış ve hayatının geri kalan kısmını bu doktrine uyarak hayata dair ne kadar acı ve ıstırap varsa bunlara ulaşmış ve 'aydınlanmış-ermiş' anlamına gelen Buda ismini almıştır.¹⁴²

Budizm, Hinduizm'in hem kast sistemine hem de Tanrı anlayışına karşı çıkarak kendi dininin temellerini oluşturmuştur. Hinduizm'in Tanrısı insanlar tarafından zarara uğrayan, yaptığı eylemlerden pişmanlık duyan ve her türlü doğüstü güçten (sihir büyü gibi) etkilenen bir varlıktır. Böyle bir Tanrı figürünü reddeden Budizm'de açık bir Tanrı inancı yoktur. Bununla beraber Budizm'de triratna (üç cevher), bağımlı var oluş, sekiz dilimli yol, Nirvana ve dört temel gerçeklik gibi inanç esasları vardır. Ayrıca Budizm her ne kadar Hinduizm'e tepki olarak doğsa da bu dinle bağlantısını tam anlamıyla koparamamıştır. Örneğin, reenkarnasyon, karma ve Nirvana gibi öğretileri biraz değiştirip kendi inanç esasları arasına almıştır.¹⁴³ Budizm'in kutsal olarak kabul ettiği kitap ise Pali Metni'dir. Bazı tarihi kaynaklar bu kitabın Buda'nın ölümünden yaklaşık 400 yıl sonra yazıldığını aktarmıştır. Bu aktarma ise tamamen şifahi yollarla olmuştur. Dolayısıyla bu kutsal kitapta geçen öğretilerin ne kadarının Buda'ya ait olup olmadığı netlik kazanamamıştır.¹⁴⁴

¹⁴¹ Küçük vd., s. 255.

¹⁴² Küçük vd., s. 257.

¹⁴³ Küçük vd., s. 282.

¹⁴⁴ Küçük vd., s. 285.

Budizm, temel felsefesini eşitlik üzerine kurmuştur. Hiç kimse diğerinden üstün değildir. Bunun için kurtuluş yolunda makam veya mevki değil tamamen kişinin bireysel çabası geçerlidir. Kişi, Buda'nın öğretilerine uyar ve buna uygun bir hayat yaşarsa kurtuluşa erebilir. Budizm'de kurtuluş ve ahiret inancını anlayabilmek için karma, tenasüh, sekiz dilimli yol ve Nirvana gibi temel kavramlara kısaca değinmek gerekir.

Karma, yapılan bir iş neticesinde alınan meyve veya mahsuldür. İnsan için daha çok, işleri yöneten konumundadır. Kişinin mevcut hayatı daha önceki hayatına bağlı olduğu gibi bir sonraki hayatı ise şu anki hayatına bağlıdır. Yani kişinin yaşamış olduğu hayat hep daha önceki hayatı ile bağlantılıdır. Kişi eğer mevcut yaşamında iyi biri ise bir sonraki hayatta daha da iyi bir insan olarak dünyaya gelecektir, kötü biriye durum tam tersine dönecektir. Bu öğreti determinizm olarak algılanmamalıdır. Çünkü determinizmde insan iradesinden bahsetmek mümkün değilken karma inancında insan iradesi rol oynamaktadır. Kişi Nirvana'ya ulaşıncaya kadar bu süreç sürekli devam eder.¹⁴⁵

Tenasüh (ruh göçü/samsara), bir hayattan diğer hayata geçiş anlamına gelmektedir. Sürekli yeniden doğuş durumu söz konusudur. Tenasühün özünü çile ve ıstırap oluşturur. Bu durum sadece insanlar için değil aynı zamanda hayvanlar için de geçerlidir. Kişi eğer dünyaya insan olarak gelir ve bilgi, bilinç gibi on iki halkalı neden sonuç zincirine bağlı kalırsa yeniden doğuş silsilesinden kurtulabilir.¹⁴⁶

Buda saray hayatından kaçıp münzevi bir hayat yaşadktan sonra hem zevk ve sefanın hem de çilenin çözüm olmadığını anlamış, orta yolu benimsemiştir. Aşırı uçlarda ıstırap varken ortada ise bilgi ve mutluluk vardır ona göre. Orta yol, insanı bu acı ve ıstırap dolu yoldan alıkoyacak, bu dünyaya bir daha dönmek üzere Nirvana'ya ulaştıracaktır. Nirvana 'kesin kurtuluş' anlamına gelmektedir. İnsanın Nirvana'ya ulaşabilmesi için de dünyaya ait bütün zevklerden, ihtiraslardan elini eteğini çekip kendini bilgeliğe adanması gerekir. Kişi Nirvana'ya ulaşıncaya tenasühten kurtulmuş olacaktır. Budizm, kötümser bir felsefeye sahip olduğu için hayatı acı, gam ve keder dolu bir yer olarak görmüştür. Bu acılardan kurtulmanın yolu kişinin

¹⁴⁵ Küçük vd., s .288.

¹⁴⁶ Küçük vd., s. 289.

dünyaya ait bütün zevklerden el çekmesinden geçmektedir. Kişi, ilaveten, Buda'nın sekiz dilimli yol (doğru söz, doğru davranış, doğru geçim, doğru muhakeme, doğru murakabe, doğru anlayış, doğru düşünce ve doğru niyet) öğretisine uygun bir hayat sürdürmelidir.¹⁴⁷

Budizm'e göre, her şey maddeden meydana gelmektedir. Madde ise rastgele değil belli başlı kurallara bağlı kalıp evrenin özünü oluşturur. Meydana gelen bütün şekil ve formlar boşluktan ibarettir. Bu konuda Buda, fiziksel nesnelere gerçekte mevcut olmadığına, onların sadece zihnin ürünü olduğuna işaret ederek insanın nesnelere bakışının onları var ettiğine vurgu yapar. Nesnenin mevcudiyeti zihnin tasarımına bağlıdır.¹⁴⁸ Bu nokta, dünyayı bir tasarım olarak gören Schopenhauer felsefesi açısından önemli bir dayanak noktası teşkil etmektedir.

Buda, dini öğretilerini sistematize ederken ahlaki konuları köşe taşı olarak görmüştür. Bu konuda 'sekiz dilimli yol' her Budist'in uyması gereken yoldur. Ahlaklı olmanın yolu bu öğretden geçerken cinsel arzu ve adam öldürme gibi eylemler en büyük kötülük olarak kabul edilmiştir. Ayrıca iyi bir insan olmak için sadece insanlara değil aynı zamanda hayvanlara da iyi davranmak gerekir. Budizm'e göre yeryüzünde bulunan bütün canlılar birbiri ile akraba sayılır. Özellikle tenasüh inancını göz önünde bulundurduğumuz zaman insanın bir hayvan olarak tekrar dünyaya gelmeyeceğinin hiçbir garantisi yoktur. Kişi eğer herhangi bir hayvana zarar verir, ona acı çektirirse sonraki doğumda hayvan olarak dünyaya gelecektir.¹⁴⁹ Budizm'de hayvanlara verilen bu değer, benzer bir hassasiyeti barındıran Schopenhauer felsefesi açısından da önemli mevzuyu teşkil etmektedir.

Schopenhauer'ın Hint dinleriyle tanışması annesinin kendi evinde oluşturduğu edebiyat çevresi sayesinde gerçekleşmiştir. İlk bölümde belirtildiği gibi, anne Johanna kocası öldükten sonra Weimar'da bir edebiyat çevresi oluşturmuş, belli aralıklar ile toplantılar gerçekleştirmiştir. Bu toplantılara katılanlardan biri de Friedrich Majer'dir. Schopenhauer, Majer'den *Upanişadlar*'ın¹⁵⁰ çevirisi olan

¹⁴⁷ Küçük vd., s. 290-291.

¹⁴⁸ Küçük vd., s. 294-295.

¹⁴⁹ Küçük vd., s. 96.

¹⁵⁰ Hinduizm'de vahye dayanan ve mistik yönü ağır basan kutsal kitap. Ayrıntılı bilgi için bkz. Küçük vd., s. 212.

Qupnekhat'ı alır. Çeviri her ne kadar *Qupnekhat*'ta bazı tahribatlara yol açmış ise de kendisinin Budizm'le tanışması için iyi bir fırsat olmuştur. Bu metni inceleyen Schopenhauer, seneler geçmesine rağmen kitap hakkında olumlu düşünceler ifade etmiştir. Hint dinlerine olan ilgisi gitgide artan Schopenhauer, daha fazla kaynak arayışına girmiş ve çağdaşı Friedrich Krause'tan (1781-1832) kitap almış, kendisi ile Hint dinleri hakkında uzun uzun sohbetlerde bulunmuştur.¹⁵¹

Upanişadlar'da dünyanın gelip geçiciliği *maya* diye isimlendirilir. Schopenhauer, bütün arzu ve isteklerimizin temelinde yaşama iradesinin yattığını söylerken bunu *maya* ile eş değer tutmuştur. O, *Brahma*'yı ise insanların yaratıldıktan sonra peşinde koştukları, onlar açısından adeta can suyu işlevi gören bir varlık olarak görmüştür. Burada Schopenhauer *yaşama istenci* kavramı ile *Brahma*'yı bir tutmuştur çünkü ikisinin özü de yaşama arzusuna dayanmaktadır. Kendisi, *maya* ve *Brahma*'ya benzer olarak *tasavvur* ve *istenç* kavramlarını geliştirmiştir. Örneğin Hintliler için *hiçlik* kavramı, Schopenhauer felsefesi için ise *istencin yadsınması* insanı kurtuluşa götüren yoldur. *Upanişadlar* (*maya* ve *Brahma* istisna olmak üzere) özellikle Batı dünyasının yaratmış olduğu Tanrı profilini ahiret inancı, aşkın güç fikri gibi unsurlarla birlikte reddeder. Bu durum, Schopenhauer'ın oldukça ilgisini çekmiştir. O, Budizm özelinde, nihayet, Tanrısı ya da cenneti olmayan fakat metafiziği arayan bir din bulmuştur.¹⁵²

Asya Araştırmaları'ndan almış olduğu makaleler üzerinde uzun uzun çalışmalar yapan Schopenhauer, Budizm hakkındaki fikirlerini bir sisteme oturtmuştur. Budizm'de bulunan ruh göçü, karma ve Nirvana öğretileri, Budizm'in tanrısız bir din olması, iç mükemmelliğe ve her koşulda kendisine doğruluğu rehber edinmesi onun ilgisini çekmiştir.¹⁵³ O, felsefeyi bir hakikat, Budizm'i ise dinler arasında en yüksek hakikate sahip din olarak görmüştür. Schopenhauer'a göre, din ve felsefe ortak bir amaca sahip olmakla beraber kullanmış oldukları yöntem farklıydı. Din, hakikati sıradan insanlara anlatmaya çalışırken alegorik bir üslup kullanır. Buna karşın, felsefe, hakikati idrak gücü yüksek insanlara en saf haliyle aktarmaya çalışır. Bir din ne kadar değerli ve büyükse hakikat o derece alegorik bir forma sahip olur.

¹⁵¹ Safranski, s. 362-363.

¹⁵² Safranski, s. 364-365.

¹⁵³ Cartwright, s. 241.

Fakat alegorik örtü bir o kadar şeffaftır. Dolayısıyla, hakikati halka olabildiğince ham haliyle anlatmaya çalışmıştır. Ona göre, Budizm bu dinler arasında hakikati kırpmadan, olduğu gibi insanlara anlatmaya çalışan en yüksek mertebedeki dindir.¹⁵⁴ Schopenhauer, Doğu ve Batı düşünce yapısı ile kendi felsefesini bağdaştırmaya çalışan sayılı Avrupalı filozoflardan biridir. Öyle ki Doğu dinlerinin düşüncesi yaşama biçimine dahi yansımıştır. Örneğin küçük köpeğine Hinduizm’de yaşam gücü anlamına gelen *Atma* ismini vermiş, odasında Buda heykeli bulundurmıştır. Zaten O kendini özellikle hayatının son on yılında Budist olarak görmüştür. O, Budistlerin hayatın temeline acıyı yerleştiren, mutluluğun ise geçici gören yaklaşımını tamamen tasdik etmiştir. Çözümü tıpkı Budizm’de olduğu gibi hiçlikte, Nirvana’da bulmuştur.¹⁵⁵

Buda felsefesini kötümserlik üzerine kurar. Hayatın acı ve ıstıraptan ibaret bulunduğunu, mutluluğun çok kısa süreli olduğunu, kurtuluşun ancak arzu ve isteklerin bastırılması neticesinde elde edileceğini dile getirir. Schopenhauer da aynı şekilde hayata tamamen karamsar bir pencereden bakmıştır ve arzuların, özellikle cinsel arzuların bütün kötülüklerin temeli olduğunu dile getirmiştir. Schopenhauer’ın kötümser bakış açısının Budizm ile tanıştıktan sonra başladığını söylemek iddialı olacaktır. Çünkü onun ruhuna karamsarlık henüz gençken çıkmış olduğu gezilerde idam edilen insanları gördüğünde ve babasını küçük yaşlarda kaybettiğinde çökmüş idi. Budizm bu karamsar ruhu körüklemiş ve hayat felsefesi haline getirmiştir. Ona göre, insanoğlunun dünyaya gelmesi bile başlı başına büyük bir hatadır. Çünkü yaşamış olduğumuz evrende acı ve kederden başka bir şey yoktur. İnsanın arzularının ardı arkası kesilmez. Arzular ise insanı daima kötülüğe ve mutsuzluğa sevk eder. Bu arzularla başa çıkmanın en sağlıklı yolu arzuları reddetmektir. Schopenhauer hayvanlar konusunda oldukça hassas davranmıştır. Bu hassasiyetin temelinde bilinçli bir insan olması yatmaktadır. Bunun yanı sıra, Budizm’in hayvanları insanların akrabası olarak görmesi ve hayvanlara kötülük yapan insanların dünyaya hayvan olarak tekrar geleceği yönündeki iddiası da etkili olmuştur. Schopenhauer’ın hayvan sevgisi o kadar ileri derecededir ki Hristiyanlığın hayvanlara gereken önemi vermediği için asla mükemmel bir din olamayacağını dile

¹⁵⁴ Cartwright, s. 243.

¹⁵⁵ Cohen, s. 222.

getirmiştir. Bütün bu ortak yönlerle beraber Schopenhauer'ın hayatında hiç evlenmemesi ile Budizm'in keşiflere evlenmeyi yasaklaması arasında bir bağın olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Schopenhauer sahip olduğu karamsar ruh haliyle her ne kadar Budizm'in felsefesine paralel olarak münzevi bir hayat yaşasa da Budizm'in ruhu ile asla bağdaşmayacak eylemlerde de bulunmuştur. Örneğin gayrimeşru bir çocuğa sahip olması, bu çocuğa gereken önemi vermemesi sonucunda çocuğun ölmesi bu eylemler arasında yer almaktadır. Budizm'de öldürme ve ölüme sebep olma eylemleri büyük günah olarak kabul edilmiş ve kesin olarak yasaklanmıştır. Ayrıca, hakkını arayan işçilere destek vermek yerine onları açgözlü ve niteliksiz insanlar olarak görmesi Schopenhauer'ın düşünceleri ile hayat tarzı arasında bazı çelişkilere yol açmıştır.

SONUÇ

19. yüzyıl dünya tarihinde siyaset ve felsefe açısından önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde, siyasi olarak özellikle Fransız İhtilali'nin etkisiyle ulus-devlet anlayışı ivme kazanmış, büyük imparatorluklar yerini küçük devletlere bırakmıştır. Felsefe açısından ise Avrupa'da Alman idealizmi ile pozitivizm etkili olmuştur. Alman idealizminin kaynağı her ne kadar Kant olsa da Fichte, Hegel ve Schopenhauer gibi isimler bu akımın sistemleşmesinde önemli bir etkiye sahip olmuşlardır. Söz konusu idealist filozoflar evreni akılla anlamlandırmaya, ahlak ve özgürlük arasında bağ kurmaya çalışmış, gerçek dünyayı ideal dünya ya da aklın dünyası olarak görmüşlerdir. Ayrıca söz konusu filozofların ortak amacı, temelleri sağlam atılmış bir felsefe sistemi kurmak olmuştur. Öte yandan Fransa ve İngiltere'de ortaya çıkan pozitivizm zamanla Almanya'da etkisini göstermeye başlamış, özellikle Hegel'in spekülâtif felsefesinin karşısında yer almıştır. Hegel kesin bilgiye düşünce yolu ile ulaşılabileceğini savunurken pozitivizm akıl ve deney olmadan kesin bilgiye ulaşmanın mümkün olmayacağını öne sürmüştür. Pozitivizmin etkisiyle beraber Hegel'in spekülâtif felsefesi değerini yitirmiş, kesin bilgiye ulaşmada akıl ve deney esas alınmaya başlanmıştır. Bu dönemde yaşanan siyasi çekişmeler neticesinde binlerce insan hayatını kaybetmiş, evsiz barksız kalmış; acı, insan hayatının bir parçası haline gelmiştir. Schopenhauer, özgürlük ve insan haklarının hiçe sayıldığı ve savaşın eksik olmadığı bir dönemde dünyaya gelmiştir. Dönemin etkisiyle oldukça karamsar bir ruh haline bürünen Schopenhauer, bu dünyayı insanlık için en büyük ceza olarak görmüştür.

Schopenhauer, baş eseri olarak kabul edilen *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya* adlı kitabında istenç ve tasarım kavramlarına detaylı bir şekilde değinir. Ona göre, var olan bütün nesnelere öznenin bir tasarımıdır. Özne olmadan bir tasarımdan veya başka bir deyişle nesnel bir dünyanın varlığından söz etmek mümkün değildir. Dış dünyaya dair zihnimizde canlanan her olayın kaynağında özne vardır. Schopenhauer, özne ile nesne arasında sıkı bir bağ kurar. Böylece Kant'ın numen/fenomen ayırımına ve Platon'un İdealar kuramına benzer bir felsefe ortaya koymuştur. 'Dünya nedir?' sorusuna 'dünya benim tasarımımdır' cevabını vermiştir. Schopenhauer'a göre, insanlık adına meydana gelen her türlü kötülüğün temelinde istenç kavramı yatar. İstenç, bütün arzuların, isteklerin temeli olduğu gibi bilgidен yoksun hayat

enerjisidir. Bu hayat enerjisi, evrende meydana gelen bütün kötülöklere rağmen insanın hayata sıkı sıkıya bağlanmasına neden olur. Fakat bu durum insanın mutsuzluğu demektir. İnsanı bütünüyle hükmü altına almış istenç kavramı, doyumsuz ve tatmin edilmesi imkânsız bir özelliğe sahiptir. İstenç, herhangi bir talebi yerine getirildiğinde, hiç zaman kaybetmeksizin elde etmiş olduğu şeyden sıkılır ve başka bir istekte bulunur. Bu bakımdan, isteme ile acı kavramı birbiri ile doğru orantılıdır. İnsan istedikçe mutsuz olur, bu mutsuzluk ise sürekli acıya, kedere yol açar. Bu acılardan kurtulabilmenin yolu ise istencin her talebini yerine getirmekten değil, aksine, onun taleplerini reddetmekten, ona boyun eğmemekten geçer. İnsan, hayata dair zevk ve sefadan ne kadar uzak bir hayat yaşarsa istemenin boyunduruğundan o derece hızlı ve güçlü bir şekilde çıkar. Ayrıca kişinin iyilik yolunda kendinden ziyade başka insanları düşünmesi, toplum adına faydalı bir birey olmaya çalışması, hayatın anlamsız olduğunu kavrayabilmesi ve hakikati felsefe yolu ile kavramaya çalışması onun istemeye hükmetmesine yardımcı olacaktır.

Schopenhauer, insanın kendi tabiatı karşısında zihinsel bir kargaşa yaşadığını, bununla birlikte evreni anlamlandırmaya çalıştığını söyler. Bu zihinsel kargaşa neticesinde bazı insanlar kendilerinin vahiy ile müjdelendiğini iddia etmişlerdir. Üstün bir güce yönelme ve ona bağlanma eğiliminde olan insanoğlu, bu iddiaya inanmış ve ortaya din çıkmıştır. Schopenhauer, birçok eserinde dine karşı çok sert eleştirilerde bulunmuştur. Fakat bunu yaparken bütün dinleri aynı kategoride değerlendirmemiştir. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi ilahi dinlere karşı olumsuz, Grek ve Asya dinlerine karşı daha olumlu bir tavır sergilemiştir. Ona göre, tektanrıci dinlerde hoşgörüden, merhametten ve sevgiden söz etmek mümkün değildir. Bu dinler, daima hem evren hem de insanlık adına büyük bir tehlike arz etmişlerdir. Oysa Grek ve Asya dinlerinde, kurallar oldukça esnek bir yapıda olduğu için bu dinlerin kendi mensuplarına karşı ciddi bir baskısı söz konusu değildir. Schopenhauer, inanç işinin tamamen isteğe bağlı olduğunu ve herhangi bir zorlama karşısında inancın ters tepki ile karşı karşıya kalacağını söyler. Din, bu durumun farkında olduğundan toplumda yer edinebilmek için her dönem cehalet filizleri ekmeye çalışmıştır. Dinin yayılma hızı ile cehalet arasında sıkı bir bağ vardır. Cahil kalan toplumlarda insanlar daha çok itaat edecek ve sorgulamayacaktır. Ayrıca insanlar hakikatten uzak kalacak ve din istediği şekilde insanlara hükmedecektir.

Varlığını cehalete borçlu olan din, bilim ile her zaman ters düşmüştür. Din, hakikati alegorik yöntemlerle sıradan halka anlatmaya çalışırken bilim ise akıl ve deney yolunu esas alıp insanların hakikate ulaşmasını sağlamaya çalışır. Din ile bilim arasında var olan çatışma hiçbir zaman uzlaşa ile son bulmayacaktır. Felsefenin gelişmesiyle beraber bilim güçlenecek ve din yerini tamamı ile bilime bırakacaktır. Din, insanların zihninden izole edilmediği sürece uygarlıkların tam olarak gelişmesi mümkün olmayacaktır.

Schopenhauer, felsefesinde 'ölüm ve ölümsüzlük' düşüncesine önemli bir yer ayırırken ölüm korkusunun bütün canlılarda doğal bir şekilde var olduğunu söyler. Ancak bu korku hayvanlarda daha çok yüzeysel bir şekilde kendini gösterirken düşünme yetisine sahip olan insanda çok daha şiddetlidir. İnsanlarda var olan ölüm korkusunun temel nedeni ise organizmanın yok olması ve ölümden sonraki belirsizlik gibi nedenlere dayanmaktadır. Fakat bu korku tamamen yersizdir. Çünkü yaşadığımız dünya acı ve elem doludur. Böyle bir dünyadan ayrıldığımız için korkmamalı, aksine sevinmeliyiz. Ayrıca insan öldükten sonra yok olmayacak, çeşitli yollarla varlığını sürdürmeye devam edecektir. Örneğin, maddenin hiçbir zaman yok olmaması, karakterin anne-babadan çocuklara geçmesi, içimizde bulunan vicdan duygusu ve yoktan hiçbir şey var olmayacağı ve var olan bir şeyin asla yok olmayacağı düşüncesi, insanın içsel doğasının yok edilemeyeceğini gösterir. Ayrıca insan öldükten sonra birçok dinde kabul görmüş ruh göçü vesilesi ile tekrar dünyaya gelecek ve daha önceki hayatına uygun bir yaşam sürecektir. Ruh göçü bir döngü halinde devam edecektir. Bu döngünün son bulması için kişinin Buda'nın yolunu takip edip münzevi bir hayat yaşaması, bütün zevklerden uzak bir hayat sürmesi gerekir. Bu yol ise kişiyi *istençten* ve *samsaradan* kurtararak Nirvana'ya ulaştıracaktır.

Schopenhauer'ın dine dair görüşlerini göz önünde bulundurduğumuzda onun özellikle monoteistik dinlere karşı olumsuz bir tutum takındığını söylemek mümkündür. Antik Yunan dinine ve Budizm'e karşı olumlu tavrı ise onun topyekûn din kavramına karşı çıkmadığını göstermektedir. O, monoteizme dair eleştirilerini daha çok Yahudilik üzerinde yoğunlaştırırken Yahudiliğin devamı olarak kabul ettiği Hristiyanlık ve İslama'ı da yer yer sert bir şekilde eleştirmiş bu dinlerde var olan vahiy, peygamberlik, mucize gibi kavramları birer safsatan ibaret görmüştür. Dini

“kalabalıkların metafiziği” olarak gören Schopenhauer, bu düşüncesini natüralist bakış açısına dayandırmaktadır. O, insanların gündelik yaşamın telaşına kapılıp metafiziksel bir takım sorulara (“ben kimim?”, “hangi amaçla yaratıldım?”, “bu dünyadaki amacım nedir”, “kim tarafından yaratıldım?” vb.) yeterince vakit ayıramadığını söylemiş dinin bu noktada önemli bir görev üstlenerek bu tür sorulara cevap verdiğini iddia etmiştir. Ona göre din bu görevi yerine getirirken akıl ve bilim ile değil bir yığın dogmayla hareket etmektedir. Bu nedenle, onun özellikle monoteistik dinlere yönelik eleştirileri sosyolojik bir zemine dayanmaktadır. Sosyolojik bir temelden hareketle dini ve dinin metafiziksel iddialarını kategorik bir şekilde reddetmesi eleştiriye açık bir durumdur

Hayatını tamamen karamsar bir felsefe üzerine inşa eden Schopenhauer, tadılan her zevkin, yaşanan her mutluluğun gelip geçici olduğunu, dünyanın ıstıraptan başka bir şey olmadığını düşünmüştür. Gözümüzü kısa bir süreliğine kapatıp düşündüğümüz zaman dünyada zihinlerin alamayacağı kadar kötülüğün olduğunu, acıların hiçbir zaman eksik olmadığını, insanın her zaman anlaşılmaz ve dayanılmaz bir acının içinde olduğunu görebiliriz. İnsanoğlu doğumdan ölüme kadar metafiziksel konular üzerinde kafa yormakta ancak aramış olduğu sorulara hiçbir zaman tam anlamıyla cevap bulamamaktadır. Aksine hayatın bizzat kendisi insanlık için daima bir sır olacak ve zihinlerdeki belirsizlik ebedi olarak kalacaktır. Bu durumu karamsar bir filozof olan Ebü'l-Alâ el- Maarri şu sözlerle net bir biçimde gözler önüne sermiştir: “İstisnasız her şey manasız bir oyuncaktır. Kader kötüdür, felek ne hayatın zevkini çıkararak kralın ne geceleri dua ve ibadetle geçiren zahidin canını bağışlar; ne de akıl ötesi şeylere inanmak bize varlığın sırlarını açıklar. Dönen feleklerin arkasında olanlar bizim için daima meçhul kalacaktır.” Hayata dair bütün acıları, belirsizlikleri ve kötülükleri göz önünde bulundurduğumuz zaman Schopenhauer’ın karamsar felsefesine katılmak ile beraber yüce İslam dininin ‘acı ve zorlukların bir imtihan olarak görülmesi gerektiği ve sabredenlerin felaha ereceği’ düşüncesini esas alıp karşılaştığımız bütün kötülükler karşısında Allah’a sığınmayı çıkış yolu olarak görmemiz gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akbulut, U., *İskenderiye Kütüphanesinin Kuruluşu ve Yok Oluşu*, Erişim Tarihi (13 Ocak 2020): <http://www.uralakbulut.com.tr/wp>

Armaoğlu, F., *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Tisa Matbaası Yayınları, İstanbul 1987.

Aydın, M., *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2014.

Aydın, Ü., *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2001.

Aykıt, Dursun A., 'Pelagianizm'in Tarihi ve Öğretileri', *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 2010, 175-196.

Başçı, V., Yazoğlu R., İmamoğlu T., *Din Felsefesi Dersleri*, Erzurum, Eser Basın Yayınları, Erzurum 2015.

Cartwright, D., E., *Schopenhauer*, (Çev. Sibel Erduman), Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

Cohen, M., *Felsefi Masallar*, (Çev. Selin Aktuyun, Mustafa Yalçinkaya), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2018.

Çakan, İ. L., N., Solmaz M., *Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014.

Durak, N., 'İslam Düşüncesinde Etik Bir İdeal Olarak İnsân-ı Kâmil Anlayışı', *Uluslararası İnsan Bilim Dergisi*, 2, 2010, 113-114.

Durkheim, E., *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, (Çev. Fuat Aydın), Ataç Yayınları, İstanbul 2005.

Eliade, M., *Dinsel İnançlar ve Düşünce Tarihi*, (Çev. Ali Berktaş), Kabalcı Yayınları, c., 2, İstanbul 2003.

Freud, S., *Dinin Kökeni*, (Çev. Aycan Özüpek), Dorlion Yayınları, Ankara 2019.

Gökberk, M., *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2018.

Gökberk, M., *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2018.

Görkaş, İ., 'Farabi'nin İnsan Tasavvuru', *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 50, 2013, 290-295.

Hume, D., *Din Üstüne*, (Çev. Mete Tunçay), İmge Kitabevi, Ankara 2019.

- Ketenci, T., Topuz, M., 'Aristoteles ve Augustinus'un İnsan Anlayışları Üzerine', *Kaygı*, 20, 2013, 3-9.
- Kohen, M., *Felsefi Masallar*, (Çev. Selin Aktuyun, Mustafa Yalçınkaya), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2018.
- Konpara, M. Z., 'Konsil', *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 20, 2002, 175-178.
- Kuçuradi, İ., *Schopenhauer ve İnsan*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2013.
- Küçük, A., Tümer G., Küçük M. A., *Dinler Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2014.
- Özkan, F., 'Sokrates ve Platon Felsefesinde İnsan Sorunu', *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 2019, 5-11.
- Peterson, M. Hasker W., Reichenbach B., Basinger D., *Akıl ve İnanç Din Felsefesine Giriş*, (Çev. Rahim Acar), Küre Yayınları, Ankara 2015.
- Polastron, X. L., *Kitap Yakmanın Tarihi*, (Çev. Aziz Ufuk Kılıç), Everest Yayınları, İstanbul 2015.
- Safranski, R., *Schopenhauer Felsefesinin Yaban Yılları*, (Çev. Ali Nalbant), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Sarıçam, İ., Erşahin S., *İslam Medeniyeti Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2014.
- Schopenhauer, A., *İnsan Doğasını Anlamak*, Tutku Yayınları, Ankara, 2018.
- Schopenhauer, A., *Aşkın Metafiziği*, (Çev. Hasan Can), Tutku Yayınları, Ankara 2014.
- Schopenhauer, A., *Din Üzerine*, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2018.
- Schopenhauer, A., *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*, (Çev. Levent Özşar), Biblos Yayınları, İstanbul 2018.
- Schopenhauer, A., *İstencin Özgürlüğü üzerine*, (Çev. Mehtap Söyler), Öteki Yayınları, Ankara 2000.
- Schopenhauer, A., *Ölüm ve İçsel Doğamızın Yok Edilemezliği İle Olan İlişkisi*, (Çev. Elif Yıldırım), Oda Yayınları 2017.

Schopenhauer, A., *Ölümün Anlamı*, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2016.

Wade, N., *İnanç İçgüdüsü*, (Çev. Müge Sözen), Say Yayınları, İstanbul 2012.

Watson, K. E., *Arthur Schopenhauer Hayatı ve Felsefe Çalışmaları*, (Çev. Emel Saatçi), Dorlion Yayınları, Ankara 2018.

Yasa, M., *Tanrı ve Kötülük*, Elis Yayınları, Ankara 2014,

Yazır, E. H., *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, Gönül Yayıncılık, Ankara 2014.

Yılmaz, F., *Dinlerin Kökeni*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.

EK KAYNAKÇA

Akdemir, F., *Korkunç Kötülükler ve Tanrı*, Elis Yayınları, Ankara 2017.

Kılıç R., Reçber S.M., *Din Felsefesi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2016.

Kıvısto, P., *Sosyolojinin Temel Kavramları*, (Çev. İhsan Çapcıoğlu), Birleşik Yayınları, Ankara 2008.

Schopenhauer, A., *Hayatın Bilgeliği*, Alter Yayınları, Ankara 2017.

Schopenhauer, A., *Bilim ve Bilgelik*, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2017.

Schopenhauer, A., *Dünyanın İstirabı Üzerine*, (Çev. Ferhat Jak İçöz), Kafka Yayınları, İstanbul 2018.

Schopenhauer, A., *Felsefe Tarihinden Kesitler*, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2014.

Schopenhauer, A., *Okumak Yazmak ve Yaşamak*, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2018.

Schopenhauer, A., *Toplu Eserleri*, (Çev. Göksu Birol), Dorlion Yayınları, Ankara 2019.

Yaran, C. S., *Kötülük ve Teodise*, Vadi Yayınları, İstanbul 2016.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Mesut KAYA
Doğum Yeri ve Tarihi	Ağrı/Taşlıçay 01.09.1991
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Yüksek Lisans Öğrenimi	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
İş Deneyimi	
Stajlar	Hayrettin Atmaca Lisesi/ Öğretmenlik Meslek Bilgisi
Çalıştığı Kurumlar	Halk Eğitim Müdürlüğü ve Milli Eğitim Bakanlığı
İletişim	
E-posta Adresi	mst-kyaa@hotmail.com
Yüksek Lisans Mezuniyet Tarihi	